Malazgirt Zaferi'nin
950. yılı
anısına...

© BOZDAĞ YAYINCILIK – 2022

Yazar: Erkan Göksu

Kitap Adı: 1071 Malazgirt

Bin Yılın Savaşları Serisi: 1

Birinci Baskı: ocak iki bin yirmi iki

Yayın Yönetmeni: Halit Yerlikhan

Seri Editörü: Erkan Göksu

Kitap Editörü: Halit Yerlikhan

Kapak Tasarımı: Haluk Sönmezer

Sayfa Tasarımı: Haluk Sönmezer ve Mustafa Boz

ISBN: 978-605-73844-0-9

Baskı-Cilt:

İmak Ofset Basım Yayım Tic. Ltd. Şti.

Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12, Esenyurt-İstanbul

Tel: (212) 444 62 18

E-Posta: info@imakofset.com.tr

Bozdağ Film Yapım Prod. Rek. İnş. Tur. San. Tic. A.Ş.

Riva Mah. Riva Cad. No: 35/1 Beykoz-İstanbul

Tel: (216) 343 11 41

E-Posta: editor@bozdagyayincilik.com

http://www.bozdagyayincilik.com

ERKAN GÖKSU

1071

MALAZGİRT

Bin Yılın Savaşları 1

BOZ DAĞ

İÇİNDEKİLER

6	Sunuş
8	Önsöz
12	Giriş
14	Malazgirt'e Giden Yol
24	Selçukluların Anadolu Ufku
27	Selçukluların Anadolu'daki İlk Bizans Gazası
29	Sultan Alp Arslan ve Fatihini Bekleyen Anadolu
36	Doğudaki Gelişmeler
42	Sultan Alp Arslan'ın Tekrar Batıya Yönelmesi
44	Sultan Alp Arslan'ın Mısır'daki Fâtımîlerin Üzerine Yürümesi
51	Bizans İmparatoru Romanos Diogenis
55	Romanos Diogenis'in Anadolu'daki Türk İlerleyişine Karşı Aldığı İlk Tedbirler
63	Romanos Diogenis'in Ölüm Kalım Seferi: 1071
64	İstanbul'dan Sivas'a
69	Sivas'tan Erzurum'a
70	Romanos Diogenis'in Malazgirt'ten Önceki Son Durağı: Erzurum
80	Sultan Alp Arslan'ın İmparatoru Karşılamak İçin Harekete Geçmesi
82	Sultanın Halep'ten Urfa'ya Hareketi
84	Urfa'daki Durum
85	Sultanın Kritik Kararı ve Stratejik Dehâsı

88 Sultanın Savaş Sonrası Planı: Geri Güvenliği Meselesi

90 Sultan Alp Arslan Urfa'dan Sonra Görünmez Oluyor…

92 Bizans Birliklerinin Selçuklularla İlk Teması

94 Stratejinin Kör Ettiği Gözler Okla Açılıyor

101 İmparatorun Malazgirt'i Ele Geçirmesi ve Büyük Savaştan Önceki Son Gelişmeler

104 Kurt Kapanı Kuruluyor

108 Savaş Öncesi Müzakereler

111 İslâm Beldelerinden Yükselen Dua

113 Orduların Savaş Düzeni ve Son Hazırlıklar

122 Savaşın Başlaması ve Seyri

126 Kurt Kapanı Kapanıyor

130 Büyük Düğüm Çözülüyor

131 Bizans Tarihçilerinin Selçuklu Zaferini Gölgeleme Gayretleri

135 İmparatorun Esir Edilişi

143 "Kedere Kapılma İmparator, Zira İnsanlığın Hâlleri Böyledir"

146 Anadolu'da Türk Varlığını Tescil Eden Antlaşma

148 İmparatorun Akıbeti ve Antlaşmanın Bozulması

150 Kutlu Fetih Emri ve Anadolu'nun Fethi

153 Sonsöz

155 Kaynakça

SUNUŞ

Türkler, uzun bir süre boyunca Uluğ Türkistan'da egemenlik kurmuş, bölgenin kültürel, siyasi ve iktisadi coğrafyasına damgasını vurmuştur. Sonrasında ise birtakım iktisadi, toplumsal ve siyasi saikler doğrultusunda Uzak Doğu, Hindistan, Ön Asya ve hatta Balkanlar'a ve Avrupa'nın bir bölümüne dek dünyanın dört bir yanına göç ederek milli ve idari yapılarını bambaşka diyar ve coğrafyalara taşımıştır.

Yazarımız Erkan Göksu'nun ifadesiyle "Avrupalı milletlerin oluşumundan İslâm dininin yayılışına kadar, dünya tarihini derinden etkileyen sayısız neticeler" vermiş olan bu göçler, Uluğ Türkistan'dan bu bölgeye doğru akmakta olan Türklerin önünde güçlü bir set teşkil etmiş olan Sâsânî Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte, Bizanslıların "Küçük Asya" olarak adlandırdıkları Anadolu'nun kapılarını zorlamaya başlamıştır.

Yaklaşık beş bin yıllık bir geçmişi olan bu toprakların, yani Anadolu'nun tarihi aynı zamanda bir savaşlar tarihidir. Akad Kralı Büyük Sargon'dan altıncı yüzyılda Bizans İmparatorluğu'na en güçlü dönemini yaşatan 1. Jüstinyen'e, oradan da Pasinler'de gerçekleşecek tarihteki ilk Türk-Bizans meydan muharebesine kadar Anadolu, sayısız savaşa tanıklık etmiştir. Bu topraklar birçok devletin egemenliği altına girmiş, bir o kadar çok devletin de çöküşüne şahit olmuştur. Büyük devletlerin bakir ve uysal bir hizmetkâr, sömürülecek değerli bir kaynak olarak gördükleri Anadolu, birçok kez kendisine tasallut eden devleri canlı canlı yutan büyük bir bataklığa dönüşmüştür.

Türklerin Anadolu'ya girip burayı yurt edinmelerinden itibarense Anadolu'nun yazgısıyla Türk'ün yazgısı ayrılmazcasına iç içe geçmiştir. Dolayısıyla Türk'ün tarih karşısındaki vazifesi, ancak bu yazgıda cisimleşen tarihi mirasın layığıyla kavranması yoluyla hayat bulabilir. Anadolu, ancak bu yolla "ebed müddet" Türk'ün yurdu olarak kalabilir, bu şekilde gelecek nesillere devredebileceğimiz bir hazineye dönüşür.

Şurası bir gerçektir ki Anadolu'nun Türkleşmesi bir süreç hâlinde vuku bulmuş, başta Haçlılar ve Bizans olmak üzere muhtelif kuvvetlerin güçlü direnişiyle karşılaşmıştır. Bu direniş, sık sık kendisini savaşlar şeklinde açığa vurmuştur. Bu nedenle son bin yılın savaşları, Türk tarihinin en kritik uğraklarının önemli bir kısmını işaretlemektedir.

Bununla da ilişkili olarak Türk tarihi, başka birçok şeyin yanında askerî hesaplaşmaların da tarihidir. Dolayısıyla Türk askerî tarihine yönelik bütünlüklü bir kavrayışa dayanmayan bir tarih telakkisi eksik kalacaktır. İşte "Bin Yılın Savaşları" serisi, bu yönde bir kavrayışın tarih anlayışı ve millet bilincimize yapacağı katkı düşünülerek hayata geçirilmiş bir projenin ürünüdür.

"Bin Yılın Savaşları Serisi", Türk-İslâm devletlerinin geçtiğimiz bin yıl içerisinde yapmış olduğu önemli savaşların hikâyelerinin, akademik bir titizlik ve okuru sıkmayan, yediden yetmişe herkesin istifade edebileceği parlak ve alabildiğine basitleştirilmiş bir üslupla ele alındığı bir dizi çalışmadan mürekkep bir tarih serisidir. Bu serinin her bir kitabı, belli bir savaşa hasredilmiştir. Nedenleri ve nasıllarıyla kültürel, iktisadi ve siyasi bağlamları içerisinde ele alınan tüm bu savaşlar, Türk'ün Anadolu'da kök salıp yerleşmesinde büyük bir pay sahibi olmuştur.

İlginç dersler içeren bu kitapları siz okurlarımızla buluşturmaktan büyük keyif duyuyoruz.

BOZDAĞ YAYINCILIK

ÖNSÖZ

26 Ağustos 1071'de Sultan Alp Arslan komutasındaki Selçuklu ordusu, Romanos Diogenis kumandasındaki Bizans ordusunu büyük bir hezimete uğrattı. Savaştan sonra yaşanan gelişmeler, Malazgirt'in sadece Selçukluları ve Bizans'ı değil, bütün Doğu ve Batı dünyasını etkilediğini, bu bakımdan Türk ve İslâm tarihini olduğu kadar dünya tarihini de değiştiren önemli bir dönüm noktasını teşkil ettiğini gösterdi.

Malazgirt Savaşı'nın ilk ve en belirgin sebebi, Bizans'ın Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyen Türkmenleri durdurmak düşüncesiydi. Şüphesiz, tarih içerisinde Anadolu'da faaliyet gösteren, Batı'ya doğru ilerleyen başka Doğulu devlet ve toplumlar da olmuştu. Özellikle Emevîler ve Abbâsîler döneminde Müslümanların Anadolu'daki faaliyetleri, İstanbul'a kadar uzanmıştı. Ancak bunların hemen hepsi birer akın mahiyetinde kalmış, hiçbir zaman kalıcı olamamıştı. Buna karşın, özellikle Selçuklular zamanında Türk-Türkmen kitleleri tarafından Anadolu'ya düzenlenen harekât, zamanla askerî bir faaliyetin ötesine geçti ve büyük bir nüfus ve yerleşme hareketi hâline geldi. Bunun farkına varan Bizans, Türklerin Anadolu'daki ilerleyişini durdurmak için çeşitli tedbirler aldı. Ancak bu tedbirlerin hiçbiri başarılı olmadı. İşte bu noktada, büyük umutlarla tahta oturan Romanos Diogenis ortaya çıktı. O, sadece Türk/Türkmen kitlelerinin ilerleyişini durdurmak için değil, onları Anadolu'dan çıkarıp Türkistan'a kadar sürmek, Büyük Selçuklu Devleti'ni ortadan kaldırmak ve hatta bütün İslâm coğrafyasında kalıcı bir hâkimiyet tesis etmek amacıyla büyük bir sefer başlattı. Malazgirt Savaşı'nı Selçuklular ve Bizans ekseninden çıkarıp dünya tarihinin en önemli hadiselerinden birisi hâline getiren de bu düşünceydi.

Malazgirt Savaşı, Bizans'ın temsil ettiği Hristiyan Batı ile Selçukluların temsil ettiği Müs-

lüman Doğu arasında devam eden kadim mücadelenin en önemli dönemeçlerinden birini oluşturuyordu. Öyle ki bu savaştan sadece yirmi beş yıl sonra gerçekleşen ilk Haçlı seferinin temel sebebi, Malazgirt'te durdurulamayan Türk ilerleyişine bir son vermekti. Yani Malazgirt, sadece Alp Arslan'la Romanos Diogenis ya da Selçuklular ile Bizans arasında meydana gelen bir çatışma değil, Doğu ve Batı, İslâm ve Hristiyanlık arasında süregelen kadim mücadelenin en önemli safhalarından biriydi.

Bu durum, Malazgirt Savaşı'nı her yönüyle ele alan çok sayıda çalışmanın yapılmasına sebep oldu. Ancak yapılan her çalışma, savaşın muhtelif cephelerine yönelik yeni soruları gündeme getiriyor, meseleyi farklı yönleriyle ele alan ya da farklı bir yaklaşımla izaha çalışan yeni çalışmalara ihtiyaç olduğunu gösteriyordu. İşte elinizdeki bu çalışma da böyle bir ihtiyacın neticesi olarak ortaya çıktı. Hem yaklaşım ve metot hem de üslup bakımından farklı bir tarzda kaleme aldığımız Malazgirt 1071'in okuyucular için faydalı olmasını ve Malazgirt Savaşı'yla ilgili yapılacak yeni çalışmalara ilham vermesini temenni ediyor, büyük zaferin 950. yılında Sultan Alp Arslan ve Malazgirt şehitlerine hürmet, minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

Erkan Göksu
İzmir 2021

BEN BUGÜN BURAYA KEFENİMLE ÇIKTIM.
HER ŞEYE HAZIRIM...

Alp Arslan

GİRİŞ

Meydanın ortasında at sürüp kılıç savuran, mızrak ve gürz oynatan yiğidi gören Bizanslıların ağızları açık kalmıştı. Avının çokluğundan korkmayan bir aslan, sürünün kalabalıklığını görünce gayrete gelen bir kurt gibi hasımlarının üzerine hamle yapıyor, diğer Selçuklu askerleri de canlarını hiçe sayarcasına onu takip ediyorlardı.

Atların toynaklarının sesi feleğin kulağını sağır ediyor, kalkanlara inen kılıç ve gürz gürültüsü, davul ve kös seslerini bastırıyordu. Gerilince hilale dönen Çaç yaylarından bırakılan oklar birer Azrâil oluyor, savaş meydanının yeşil çayırlarının üzerine la'l halılar seriyordu.

O sırada zırhlı bir Bizans süvarisi, ileri atılıp Selçuklu askerlerinin en önünde savaşan yiğide bir gürz darbesi vurdu. Neyse ki yiğidin kalkanı vazifesini gördü ve gürz darbesinin ona zarar vermesini engelledi. Bu darbeyi atlatan yiğit, atının üzerinde kıvrak bir hareketle karşı hamle yapmaya fırsat bulup gürzünü rakibinin üstüne indirmeyi başardı. Az evvel o yiğide doğru hamle yapan Bizans süvarisi, hem beklemediği hem de ummadığı kadar şiddetli olan bu darbe karşısında şaşkınlığını atamadan, ikinci bir darbeyle atından düştü. O hengâmede yerden kalkmaya çalışırken de başka bir Selçuklu atlısının hedefi oldu.

Az ileride bulunan Emir Aytegin, bir yandan düşmana kılıç sallayıp cenk ederken, bir yandan da şaşkın gözlerle olup biteni izliyordu. Bizans ordusunun usta savaşçılarından olduğu her hâlinden anlaşılan o süvarinin, Selçuklunun büyük yiğidine doğru hamle yaptığını görünce, eli ayağı boşaldı. Sağından ve solundan geçen ok, mızrak, kılıç ve gürz darbelerinin, ardında yaralar bırakan çatal dilleriyle vücudunu yaladığını hissetse de ne kalkan yapınıyor ne de siper alıyordu. O an dünya durmuş, zaman durmuştu. Sanki o gürz darbesi kendisine isabet etmiş, öylesine zora, dara düşmüştü. Olayları çaresizce izliyor, bir yandan da farkında olmadan, "Eğer ona bir şey olursa, ya ona bir şey olursa!" diye tekrarlayıp duruyordu.

Neyse ki bu vaziyeti fazla sürmedi. Az evvel gürzüyle rakibine hamle eden Bizans süvarisi yere düşerken, Aytegin de kendine geldi ve hemen o önde giden yiğidin yanına koştu. Atından indi, yeri öptü. Yiğitler sultanının atının üzengisini tutup edep perdesini kaldırmadan ona yalvardı:

"Sultanım! Biz Müslümanlara merhamet ediniz. Bugün zât-ı şerifinizin yeri, savaş meydanı değildir. Sizi ölüm tehlikesinden uzak, emniyetli bir yere götürelim. Felek oku şaşıp size ulaşırsa, biz ne yaparız? Yalvarırım, bugün olsun rahatı ve emniyeti, savaşın zahmetine tercih ediniz."

Ama yiğitler sultanı Alp Arslan'ın onu dinleyecek hâli yoktu:

"Feleğin oku şaşmaz Aytegin. Ben bugün buraya kefenimle çıktım. Her şeye hazırım. Yeter ki bu zalim kavmin kirli çizmeleri, İslâm beldelerinin mübarek topraklarını kirletmesin. Bunu görmek, benim için ölümden beter olur. Şu an İslâm minberlerinde bütün Müslümanlar bizim için dua ederken, ben nasıl rahat ve emniyetimi düşünürüm? Müslümanların huzur ve refahı için çekilmesi gereken bu zahmeti, biz huzur ve rahatlık sayarız. Hep birlikte savaşacak, hep birlikte kazanacağız. Rahat ve istirahat, bu zalim kavme karşı zaferden sonra olacaktır."

Sultan buna benzer başka şeyler de söyledi. Bu sözler üzerine Aytegin başka da bir şey diyemedi. Böyle bir sultanın yanında savaşmak da ölmek de şereftir, deyip tekrar meydana atıldı. Çok geçmedi, Bizans ordusunun safları karıştı ve hezimet başladı. Güneş batarken, savaş meydanında eli kılıç tutan hiçbir Bizanslı kalmamıştı. Zafer, inananlarındı.

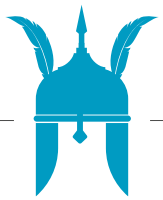

MALAZGİRT'E GİDEN YOL

Türkler, ilk çağlardan başlayarak Orta Çağ'a, hatta Yeni Çağ'a kadar, Uzak Doğu, Hindistan, Doğu ve Orta Avrupa, Balkanlar ve Ön Asya'ya doğru göç ve fetih harekâtlarında bulundular. Bu göçler ve fetihler, Avrupalı milletlerin oluşumundan İslâm dininin yayılışına kadar, dünya tarihini derinden etkileyen sayısız neticeler verdi.

Uluğ Türkistan'da başlayan bu göçlerin istikameti, genellikle güney ve batıydı. Güneye inenler Çin'de muhtelif devletler kurarken, batıya yönelenler iki kola ayrılmıştı. Hazar Denizi'nin kuzeyindeki yolu takip edenler Karadeniz'in kuzeyine, doğuya ve Orta Doğu'ya yönelen harekâtlarıyla bu coğrafyalarda çeşitli siyasî teşekküller meydana getirdiler ve Avrupa'nın siyasî-toplumsal haritasının şekillenişine büyük etkide bulundular. Hazar Denizi'nin güneyinden gidenler ise burada güçlü bir Sâsânî Devleti'yle karşılaştıkları için daha da güneye, Hindistan'a inmek zorunda kaldılar ve Akhun (Eftalit) Devleti'ni kurdular.[1]

Türklerin Anadolu'da ilk defa ne zaman görüldükleri konusunda, bilhassa yeni tespit edilen bazı kaya resimleri ve tamgalardan hareketle farklı görüşler ortaya konuluyor.[2] Bununla birlikte, yazılı

1 "Kavimler göçü" diye bilinen ve Avrupa Orta Çağı'nın başlangıcı sayılan hadise, Avrupa'nın siyasî, içtimaî ve etnik yapısını değiştirdi. Bu olayın muharriki olan Türk devletleri ise kültür ve medeniyet olarak çok üstün oldukları bu muhite uzun süre damgalarını vurdular. (Toplu bilgi için bk. Akdes Nimet Kurat, Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi, Ankara 1972).

2 Bu konuda çeşitli araştırmacıların heyecan verici çalışmaları devam etmektedir. Şimdilik bilgi ve değerlendirme-

ULUĞ TÜRKİSTAN

"Uluğ Türkistan" tabiri, Türk medeniyetinin Doğup geliştiği tarihî coğrafyayı nitelemek için kullanılır. Bolşevik Devrimi'nin ardından literatürde "Orta Asya" adıyla anılmaya başlayan Uluğ Türkistan coğrafyası, Batı Türkistan (Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan cumhuriyetlerinin kapladığı alan), Doğu Türkistan (Çin'deki Uygur Özerk Cumhuriyeti), Afganistan'ın kuzeyi ve İran'ın Horasan bölgesini içine alır. Kültürel ve tarihî bağlar sebebiyle Tatar-Başkurt bölgesini ve Azerbaycan'ı da bu tanıma dâhil edenler vardır. Coğrafî bakımdan kuzeyi bozkırlarla kaplıdır; güney tarafı ise çöller ve bozkırları da içermekle birlikte, daha ziyade yerleşik alanlardan oluşur. Rus ve Batılı araştırmacılar tarafından bölgedeki Türk varlığının tarihî ve coğrafî izlerini silmek, Türk ve Türkistan isimlerini unutturmak amacıyla, politik ve muallak bir tabir olarak terminolojiye dâhil edilen "Orta Asya" kelimesi yerine, "Uluğ Türkistan" tabirini kullanmak daha uygundur.

kaynaklara dayalı olarak tespit edilebilen Anadolu'ya yönelik ilk Türk harekâtının, Hazar Denizi'nin kuzeyindeki yolu takip eden Türk toplulukları tarafından yapıldığı biliniyor. Buna göre, Uluğ Türkistan'daki birtakım karışıklık ve sıkıntılar neticesinde batı istikametine göç eden Hunların bir kısmı Balkanlar'dan Trakya'ya ilerlerken, daha büyük sayıdaki diğer bir kısmıysa Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yönelmişti. Hun Devleti'nin Don Nehri havalisindeki "doğu kanadı" yönünden düzenlenen Anadolu akını, Basık ve Kursık adlı iki başbuğun idaresinde gerçekleşti. Romalıları olduğu kadar Sâsânî İmparatorluğu'nu da telâşa düşüren bu akında Hun süvarileri, Bizans İmparatoru I. Theodosius'un öldüğü 395 senesinde, Erzurum (Theodosiopolis) bölgesinden itibaren Karasu ve Fırat vadilerine, oradan Malatya (Melitene) ve Çukurova'ya (Kilikya) kadar ilerlemişlerdi. Bu arada bölgenin en korunaklı kalelerinden biri olan Urfa (Edessa) ve Antakya kalelerini de kuşatmışlardı. Daha sonra Suriye'ye inen Hunlar, Sur (Tyros) ve Kudüs'e kadar ilerlemişlerdi. Son derece süratli hareket eden Hun akıncıları, bölge halkının şaşkın ve çaresiz bakışları arasında, sonbahara doğru kuzeye yönele-

ler için bk. Servet Somuncuoğlu, Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler, İstanbul 2011; Aynı yazar, Damgaların Göçü (Kurgan), İstanbul 2012; Mustafa Aksoy, Tarihin Sessiz Dili Damgalar, İstanbul 2014; Alpaslan Ceylan, "Doğu Anadolu'da İlk Türk İzleri", XV. Türk Tarih Kongresi, I, Ankara 2010, s.215-232; Aynı yazar, "Taştaki Türkleri Okumak", Türkiz Dergisi, VI/34, (Temmuz-Ağustos 2015), s.9-52; İbrahim Üngör, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Kayalara Yazılan Türk Kültürü (Dereiçi Kaya Resimleri)", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD), 39, (Bahar 2016), s.357-370; Yavuz Günaşdı, "Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doyumlu Kaya Panoları", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD), 39, (Bahar 2016), s.391-407.

rek Orta Anadolu'ya, Kayseri ve Ankara havalisine, oradan da Azerbaycan-Bakü yoluyla 396 senesi içinde merkezlerine döndüler. 398'de daha küçük çapta tekrarlanan bu akınlar karşısında genç Bizans İmparatoru Arkadius hiçbir ciddî tedbir alamamış, efsane hâline gelen Hun atlılarından geriye, Urfa Piskoposu Efraim'in "Bunlar atlarının üzerinde fırtına gibi uçarlar. Onlara kimse karşı koyamaz. Haykırış ve nâraları aslanlar gibidir. Onların silahlarına karşı koyabilecek kimse yoktur." satırları kalmıştı.[3]

Urfalı Efraim'in eserinde tesadüf edilen bu ilk akınlardan sonra Hunlarla aynı yolu, yani kuzey yolunu takip eden Sabarlar[4] ve Avarlar[5] gibi başka Türk topluluklarının da 5-7. asırlar arasında Anadolu'ya yönelik bazı akınlarda bulundukları bilinmekle birlikte, bu ilk faaliyetlerin kapsam ve mahiyetiyle Anadolu'daki Türk varlığı konusunda ne tür bir tarihî önem arz ettikleri tespit edilemiyor.

Hunların önünü açtığı kuzey yolunda bunlar yaşanırken, biri Avrupa'da diğeri Arap Yarımadası'nda meydana gelen iki gelişme, kadim Doğu-Batı ilişkilerinin ve dünya tarihinin seyrini değiştirdi. Bu gelişmelerden ilki, "kavimler göçü" sonrasında sarsılan Büyük Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında Doğu ve Batı Roma olarak ikiye bölünmesi ve batı bölümünün kısa bir süre sonra ortadan kalkmasıydı. Modern tarihçilerin yeni bir çağın başlangıcı olarak nitelendirdikleri bu hadisenin ardından, imparatorluğun doğu kısmı varlığını devam ettirdi. Merkezi İstanbul olan ve Yeni Roma olarak da adlandırılan bu siyasî teşekkül, esas itibarıyla Roma İmparatorluğu'nun doğu topraklarındaki devamından ibaretti. Ancak devletin temel dinamikleri sadece Roma'nın devlet ve idare geleneğinden, hukukundan, sosyal, ekonomik ve kültürel mirasından oluşmuyordu. En az bunlar kadar et-

> Savaştan sonra yaşanan gelişmeler, Malazgirt'in sadece Selçuklular ve Bizans'ı değil, bütün Doğu ve Batı dünyasını etkileyerek Orta Çağ tarihini baştan sona değiştiren bir dönüm noktası olduğunu açıkça ortaya koydu.

3 İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s.73; Şerif Baştav, "Attila ve Hunları", Makaleler, I (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Emine Erdoğan), Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s.408.

4 Sabarlar, 5 ve 6. yüzyıllarda Batı Sibirya ile Kafkasların kuzey bölgesinde mühim bir tarihî rol oynamışlardır. Bizans'a karşı Sâsânîler ile ittifak yapmış ve Kayseri, Ankara, Konya bölgesine kadar akınlarda bulunmuşlardır. "Sibirya" isminin de Sabarlara izafeten verildiği düşünülüyor (bk. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s.157-159; Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, TKAE Yay., Ankara 1993, s.77-78).

5 552 tarihinde Göktürklerle giriştikleri mücadeleyi kaybeden ve Kafkaslara doğru göç eden Avarlar, Balkanlar'dan Kırım'a kadar uzanan sahada güçlü bir devlet kurmuşlardır. En meşhur faaliyetleri ise 592'de İstanbul'u kuşatmalarıdır (bk. Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, TDAV Yay., İstanbul 1988, s.155 vd.; Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s.151-156; Rasonyi, Tarihte Türklük, s.79).

kili olan iki unsur daha vardı. Bunlardan biri Hristiyanlık, daha doğru bir ifadeyle Ortodoks Hristiyanlık, diğeri ise Doğu Roma'nın hâkimiyet coğrafyasını teşkil eden kadim Doğu medeniyetlerinin etkisiydi. Zaman içinde gelişip olgunlaşan bu sentez, Roma'dan ve Doğu'dan izler taşıyan ama aynı zamanda da ne tam Romalı ne de tam Doğulu olan farklı bir yapı, farklı bir kültür ve medeniyet hâline geldi. Bu yüzden modern araştırmacılar, bu siyasî yapıya Bizans adını verdiler[6].

Bu devletin kurulmasından sonra Doğu için Batı, artık büyük ölçüde Bizans demekti. Kurulduğu andan itibaren kuzeyde Hunlar, Sabarlar, Avarlar ve diğer Türk şubeleriyle karşılaşan Bizans'ın doğu sınırlarındaki en büyük güç ise Sâsânîler oldu. Bizanslılar ve Sâsânîler, 5. yüzyılın başlarından 7. yüzyıla kadar, tam üç asır boyunca birbirleriyle sürekli mücadele hâlinde olan iki komşu devlet olarak varlıklarını sürdürdüler. Anadolu'da Bizans sınırlarının bittiği yerde Sâsânî, Sâsânî sınırlarının bittiği yerde de Bizans sınırları başlıyor, biri Doğu'nun, diğeriyse Batı'nın temsilcisi durumunda olan bu iki büyük güç arasındaki çatışma, aralıksız bir şekilde devam ediyordu.

7. yüzyıla gelindiğinde bu durum değişti. Kadim Doğu-Batı ilişkilerini ve dünya tarihini değiştiren ikinci önemli hadise meydana geldi. Bu hadise, yeni bir dinin, İslâmiyet'in doğuşundan başka bir şey değildi. İslâmiyet'in kazandırdığı müthiş ruh hâliyle büyük bir atılım gerçekleştiren Arap orduları, 7. yüzyılın ortalarına doğru bir yanda Bizans, diğer yanda Sâsânî sınırlarına kadar dayandılar.

Bizanslılar, bu yeni din ve siyasî rakipten ilk defa İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in 628-629 tarihinde İmparator Herakleios'a (ö. 641) gönderdiği davet mektubuyla haberdar olmuşlar[7]; ancak bu daveti ciddiye almadıkları gibi, Hz. Peygamber tarafından aynı sene içerisinde

6 "Tarihte ne kendisini "Bizans" olarak adlandıran bir devlet, ne de kendilerini "Bizanslı" olarak gören bir halk vardır. Bizans İmparatorluğu ahalisi, yaşadığı süre boyunca hiçbir zaman kendisine «Bizans» dememiştir. XIX. yüzyılın modern tarihçileri tarafından "Bizans" olarak adlandırılan Doğu Roma, çoğunluğun kabulüyle Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bir rivayete göre, "Bizans" adını ilk olarak XVI. yüzyılda Hieronymus Wolf (1516-1580), *Corpus Historiae Byzantinae* (yıl 1557) adlı eserinde Doğu Roma'ya istinaden kullanmıştır. Bu isim daha sonraları yaygınlık kazanmıştır. Bu devletin Yunanca adı ise "Basilia tön Romania" (Roma İmparatorluğu) veya sadece "Romania"dır (İlber Ortaylı, Son İmparatorluk Osmanlı, İstanbul 2006, s.44). "Bizantion" adını "Byzas" adlı bir kişiye bağlayan birkaç rivayet-öykü de vardır. Bu ismin tarih öncesine dayanan efsanevi hikâyesine göre, o günlerde koloni şehri olarak kurulan "Bizantion" kenti, adını "Byzas" adındaki bir kral yahut kumandandan almıştır. Bu isimlendirme, XVIII-XIX. yüzyıllarda bu devleti nitelemek adına tekrar ortaya atılmıştır. Doğu Roma için sonradan dillendirilen "Bizans" adlandırması da buradan kaynaklanarak günümüzde yaygınlık kazanmıştır. (Feridun M. Emecen, Fetih ve Kıyamet 1453, İstanbul 2012, s.25). Konu hakkında toplu bilgi için bk. Abdullah Kaya, "Doğudaki Roma'nın Bizanslaştığı Devir: I. Justinianos Dönemi", CÜ Sosyal Bilimler Dergisi, XXXVII/2 (Aralık 2013), s.17-40; Engin Akyürek, "Bizans Uygarlığı Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri: Bizans/Marmara, (Haz: E. Akyürek, A. Tiryaki, Ö. Çömezoğlu, M. Memiş, & D. Uygun), Ege Yayınları İstanbul 2007.

7 Söz konusu mektup için bk. Muhammed Hamîdullah, Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu, (Terc. Mehmet Yazgan), İstanbul 1990, s.111-131; Aynı yazar, İslâm Peygamberi, I, (Çev. Salih Tuğ), Ankara 2003, s.331-350; İsmail Hakkı Göksoy, "Hz. Peygamber'in Hükümdarlara Gönderdiği Davet Mektupları ve Önemi", II. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler- 20 Nisan 1999), Isparta 1999, s.125-127.

Şam yakınlarındaki Busra (şimdiki Havran) valisine gönderilen elçileri de öldürmüşlerdi[8]. Bu hadisenin ardından yapılan Mûte Savaşı, Suriye ve Anadolu'da uzun yıllar devam edecek olan Bizans-İslâm mücadelesinin başlangıcını teşkil etti[9]. 630 senesinde gerçekleşen ve Hz. Peygamber'in son gazvesi olan Tebük Seferi'nden[10] sonra ise Arap Yarımadası'nın kuzeyinden başlayarak Anadolu içlerine kadar uzanacak olan İslâm fetihleri başlamıştı. Dört halife döneminde devam eden harekât, Emevîler ve Abbâsîler döneminde de sürdü. Ancak kalıcı bir yerleşim söz konusu olmadı. Bölgede Emevî ve Abbâsî fütuhatından geriye birkaç eser, rivayet ve söylenceden başka bir şey kalmadı[11]. Anadolu'nun iç bölgelerinin fethi ve kalıcı İslâm hâkimiyetinin tesisi ise Selçukluların bu bölgeye gelmesiyle başladı.

Suriye'de Bizans hâkimiyetine son veren Yermük Savaşı'na (636) dair bir tasvir.

İslâm fetihlerinin yöneldiği diğer bir saha, İran coğrafyasıydı. O dönemde bu bölgeye, Batı için Doğu denince akla gelen en önemli devlet olan Sâsânîler hâkimdi. Bir süredir doğudan gelen Türk göçleriyle yıpranmış bulunan Sâsânîler, Arap-İslâm ordularının taarruzu karşısında fazla tutunamayıp tarih sahnesinden çekildiler. Bu devletin yıkılması, İslâm ordularına İran, Horasan ve Mâverâünnehir yolunu açtığı gibi, Uluğ Türkistan'dan batıya doğru ilerleyen Türk göçlerinin önünde-

8 Bk. Hamîdullah, İslâm Peygamberi, I, s.329-330; Sıddık Ünalan-Hakan Öztürk, "Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla Yapmış Olduğu Diplomatik Münasebetlerin Evrensel Boyutu", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII/2, (2007), s.17.

9 Gassânî-Hristiyan Araplarının reislerinden Şürahbîl b. Amr'ın, Resûlullah'ın bir mektubunu Busrâ-Filistin valisine götürmekte olan Hâris b. Umeyr'i öldürerek kabileler ve devletler arası bir teamülü bozması, Hz. Peygamber'i ciddi bir tavır almaya sevk etti. Hemen bir ordu hazırlığına girişen Resûl-i Ekrem, kısa zamanda ortaya çıkan 3.000 kişilik kuvvetin kumandanlığına, sırasıyla Zeyd b. Hârise, Cafer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha'yı getirdi. Bunlardan biri şehit olduğu takdirde, diğeri kumandayı ele alacaktı; hepsi şehit düşerse, Müslümanlar kendi aralarından birini kumandan seçeceklerdi. Mûte'de 3.000 kişilik İslâm ordusu, bölgedeki 100 bin kişilik Bizans ordusuyla savaşmak zorunda kalmıştır. Hz. Peygamber'in tayin ettiği üç komutan, Zeyd b. Hârise, Cafer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha şehit olunca, askerler tarafından kumandan seçilen Hâlid b. Velîd orduyu toparlamış ve geri çekmeyi başarmıştır. İslâm ordusunun sayıca kendisinden çok üstün olan düşmanla planlı şekilde vuruşarak Medine'ye ulaşması bir zafer sayılabilir. Medine'deki Müslümanlar arasında İslâm ordusunun bu şekilde dönmesini doğru bulmayanlar olmuşsa da Resûl-i Ekrem, bunun bir firar değil, toparlanıp düşmanla tekrar karşılaşmayı amaçlayan bir hareket olduğunu bildirmiş, böylelikle de dedikodulara son vermiştir. Bugün Mûte Savaşı'nın yapıldığı yerde tarihî Mûte Mescidi'nin kalıntıları ve bu mescidin 500 metre yakınında şehit olan üç kumandanın türbeleri bulunmaktadır. Bu savaş, Müslümanların Bizanslılarla yaptıkları ilk savaş olarak bilinmektedir.

10 Tebük Seferi hakkında bk. Hamîdullah, İslâm Peygamberi, I, 336-342; İsmail Yiğit, "Tebük Gazvesi", DİA, XL, 228-230.

11 Toplu bilgi için bk. Casim Avcı, İslam Bizans İlişkileri, İstanbul 2003; Saim Yılmaz, Anadolu'da Abbasi-Bizans Mücadelesi (132-193/750-809), İstanbul 2015; Adem Apak, "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap Bizans Mücadelesi", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVIII/2, Bursa 2009, s.95-122; Gürhan Bahadır, "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Bizans-Abbasi Sınırı", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, XXVIII/46 (2009), s.163-178.

MALAZGİRT SAVAŞI: GENEL GÖRÜNÜM
(TEMSİLİ)

BOZ
DAĞ

Döneme özgü bir zırh ve miğferin detay görüntüsü

ki engel de kalkıyor, Türkler için yeni ve önemli bir göç güzergâhı olan "Orta Yol" açılmış bulunuyordu[12].

"Orta Yol"un açılması, bir yandan İslâm sınırlarının Türkistan'a kadar ulaşmasını sağlarken, diğer yandan da Türkler arasında İslâmlaşma sürecinin başlamasına ve her geçen gün daha kalabalık kitleler hâlinde İslâmiyet'i kabul eden Türklerin batıya doğru akmalarına imkân verdi. Her ne kadar ilk başlarda -özellikle- Emevîlerin bazı yanlış politikaları Türklerin İslâm'ı kabul sürecini biraz geciktirdi ise de bu durum fazla sürmedi.

Abbasilerin iktidara gelmesinden sonra devlet kademelerinde ve hilafet ordularında kendilerine yer bulan Türkler arasında İslâmiyet hızla yayılmaya başladı.

10. ve 11. yüzyıla gelindiğinde ise Oğuz, Karluk, Yağma ve Çiğil gibi Türk toplulukları arasında kalabalık kitleler hâlinde İslamiyet'i kabul edenler oldu. Gittikçe artan bir hızla İslâmiyet'i kabul eden Türkler, batıya doğru ilerlemeye ve yeni fetihlerde bulunmaya başladılar[13].

Türkler arasında İslâmlaşmanın genel seyri, Anadolu'ya yönelik Türk harekâtını da şekillendirdi. İlk dönemde Türkler, İslâm ülkelerine münferit ve küçük gruplar hâlinde girerek Emevîler, özellikle de Abbasîler döneminden itibaren askerî alanda görev yaptılar.

Bizans hududunda oluşturulan "Avâsım-Sûgûr" bölgesinin[14] vazgeçilmez gazileri hâline gelen Türkler, bir kez daha Anadolu topraklarında görülüyorlardı. Ancak hilafet ordularında yer alarak önemli başarılara imza atan Türklerin, Anadolu'ya yerleşmek ya da burayı yurt tutmak gibi bir faaliyetleri olmadı. Anadolu'nun Türkler tarafından fethi, yurt tutma ve yerleşme ise Büyük Oğuz göçü ve Selçuklularla birlikte başladı.

Peki, Büyük Selçuklu Devleti'nden önce Anadolu topraklarında görülen bu Türkmen kitleleri kimlerdi?

---

12 Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTK Yay., Ankara 1993, s.3-4; Aynı yazar, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I (Kuruluş Devri), TTK Yay., Ankara 2000, s.21.

13 Batıya yönelik Türk göçü hakkında toplu bilgi için bk. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004, s.33-45.

14 Sugûr, Bizans sınırına en yakın bölgede yer alan müstahkem kale ve şehirleri, avâsım ise bu hattın güneyindeki müstahkem kale ve şehirler kuşağını ifade eder. Bu saha zaman zaman değişmekle birlikte, ana hatlarıyla Tarsus'tan başlayarak Adana, Massîsa (Misis), Zibatra, Maraş, Malatya ve Hısnımansûr'dan geçen ve Sümeysât'a (Samsat), oradan da Fırat'ın batı kıyısını takip edip Bâlis'e kadar uzanan sahadır. Bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım", DİA, IV, s.111-112; Casim Avcı, "Sugûr", DİA, XXXVII, s.473-474.

"7. yüzyıla gelindiğinde bu durum değişti. Kadim Doğu-Batı ilişkilerini ve dünya tarihini değiştiren ikinci önemli hadise meydana geldi. Bu hadise yeni bir dinin, İslâmiyet'in doğuşundan başka bir şey değildi. İslâmiyet'in kazandırdığı müthiş ruh hâliyle büyük bir atılım gerçekleştiren Arap orduları, 7. yüzyılın ortalarına doğru bir yanda Bizans, diğer yanda Sâsânî sınırına kadar dayandılar."

Döneme özgü bir balta örneği

SELÇUKLULARIN ANADOLU UFKU

Yazılı kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla, Selçuklu Türkmenlerinin Anadolu'ya ilk akını[15], 1018'de ya da 1015-1021 yılları arasında, Çağrı Bey tarafından gerçekleştirilmiştir[16]. Urfalı Mateos, 1018'e tarihlendirdiği bu seferde, ilk defa karşılaştığı Oğuz Türklerini, tıpkı 395'te Kafkasya üzerinden Anadolu'ya giren ve oradan Urfa'ya kadar ilerleyen Hunlar hakkında malumat veren Urfa Piskoposu Efraim gibi şaşkınlıkla tasvir etmekte, onların acayip kıyafetlerinden, kadın gibi uzun saçlarından, yaylarından ve okçuluk konusundaki maharetlerinden bahsetmektedir[17]. Bununla beraber bazı kaynakların Çağrı Bey'i Doğu Ana-

15 "Anadolu'ya ilk Selçuklu akını hakkında araştırmacılar arasında bazı fikir ayrılıkları mevcuttur. Bu bölgeye yönelik ilk Türk akınının Çağrı Bey tarafından 1018 yılında yapıldığı görüşünü ilk ortaya atan Mükremin Halil Yinanç'tır. İbrahim Kafesoğlu bu düşüncenin doğruluğunu güçlendirmek ve hatta onu kesin olarak ispatlamak için bu hadiseye münhasır bir makaleyi kaleme almış; Zeki Velidi Togan, Osman Turan ve Mehmet Altay Köymen gibi alanın önemli mütehassısları da eserlerinde bu konuya yer vermişlerdir. Bununla beraber, Claude Cahen, Çağrı Bey'in yaptığı Anadolu seferinin 1018 tarihinden çok daha sonra gerçekleşmiş olduğu, Faruk Sümer ise Çağrı Bey'in yaptığı Anadolu seferinin menkıbevi mahiyette ve güvenilir olmayan bir eser olan *Meliknâme*'ye dayanan bir masal olduğu görüşündedir. Konu üzerine yeni bir çalışma ortaya koyan Ömer Soner Hunkan da 1018 seferinin Çağrı Bey idaresindeki Oğuzlar tarafından değil, başka Oğuz kitleleri tarafından yapıldığını, Çağrı Bey'in seferinin ise 1029-1035 yılları arasında meydana gelmiş olmasının daha muhtemel olduğunu ileri sürmüştür. Bu konudaki görüş ve tartışmalar için bk. Ömer Soner Hunkan, "1018 Anadolu (Rûm) Seferini Çağrı Bey Yönetimindeki Oğuzlar mı Gerçekleştirdi?", Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi, I/3 (Güz 2001), s.77-87.

16 Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (92-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Terc. Hrant D. Andreasyan), TTK Yay., Ankara 2000, s.48-49; Mîrhând, Ravzatu's-Safâ (Tabaka-i Selçukiyye), (Terc. ve notlar: Erkan Göksu), TTK Yay., Ankara 2015, s.27-28; Aristakes, History, (Trans. R. Bedrosian), New York 1985, s.64; Smbat, Chronicle, (Trans. Robert Bedrosian), New Jersey 2005, s.12; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihî Ehemmiyeti (1015-1021)", Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s.263; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ötüken Neşriyat İstanbul 2008, s.89, 119; Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I (Kuruluş Devri), TTK Yay., Ankara 2000, s.106.

17 "Bu zamana kadar bu cins bir Türk atlı askeri görülmemişti. Ermeni askerleri onların acayip şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı olduklarını gördüler. Oklara karşı tedarikli davranmaya alışmamış olan Ermeni askerleri, kılıçlarını kaldırmış oldukları hâlde cesaretle düşmanın üzerine yürüdüler. Kahraman Ermeni ordusu, ileri atılıp onlardan birçoklarını öldürerek yere serdi. Türkler de oklarıyla birçok Ermeniyi vurdular. Bu manzarayı gören Şapuh, Davit'e: "Ey kral, düşmanın önünden çekil. Çünkü askerlerimizin birçoğu oklardan yaralanmıştır. Geri dönelim ve düşmanın elinde gördüğümüz silahlarına mukavemet edebilmek için oklara karşı başka elbiseler giyelim." dedi." Urfalı Mateos, s.48.

dolu'da karşılayan Türkmenlerden bahsetmesi, bazı Türkmen kitlelerinin Çağrı Bey'in bölgeye gelişinden çok daha önce Anadolu'yu yurt tuttuklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir[18].

Çağrı Bey'in 1018'deki harekâtından sonra da çeşitli Türkmen gruplarının bölgeye geldiği, Anadolu'nun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı içinde yerlerini aldıkları muhakkak olsa da bu göç ve yerleşmelerin büyük bir kısmı kaynaklara yansımamış görünüyor. Muhtemelen büyük askerî ve siyasî olaylara sebep olmadıkları için o dönemin tarih yazarlarının dikkatinden kaçan bu göç ve yerleşme, 1025'ten sonra daha ciddi bir boyuta ulaştı. Zira bu tarihte Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenler, Arslan Yabgu'nun Gazneli Mahmud tarafından Kalencar Kalesi'ne hapsedilmesinden sonra Selçukluların lideri konumuna gelen Tuğrul ve Çağrı beylerin itaatine girmeyip başıboş kaldılar. Horasan'da bazı karışıklıklara dâhil olunca 1028 yılında Gazneliler tarafından mağlup edildiler. Bunların bir kısmı Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu'ya geldiler. Yabgulular (Nâvekiyye, Yâvegiyye) adı verilen bu Türkmenler, daha sonra farklı Türkmen gruplarının da kendilerine katılımıyla devam edecek büyük bir Oğuz/Türkmen göçünü başlattılar. Bu durum, 1040 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna kadar bu şekilde devam etti[19].

18 Mîrhând, Ravzatu's-Safâ, s.28.

19 Yabgulular ve 1040 öncesi Anadolu'ya yönelik Türkmen hareketleri hakkında toplu bilgi için bk. Osman Turan, Sel-

TARİHE TANIKLIK EDEN BİR MÜELLİF: **URFALI MATEOS**

11. yüzyılın sonunda ve 12. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan müellif, bütün hayatını Urfa'da geçirdi. Mateos, bu mıntıkada ve Suriye'de yaşanmış olan tarihî olaylara bizzat şahitlik etmiş, özellikle Yakın Şark'ın Türkler tarafından fethedilmesini ve Haçlılarla Müslümanlar arasında vuku bulan mücadeleyi geniş bir şekilde nakletmiştir. Mateos'un *Vakayiname*sinin, gerek Ermeni gerek Süryânî gerekse Bizans ve Arap müelliflerinin eserleriyle karşılaştırıldığında, hiçbirinde rastlanmayan birçok olayı ve tafsilatı ihtiva ettiği görülür. Mateos, *Vakayiname*sini 952 tarihinden başlatıp 1136 tarihine kadar getirir. O, kendi ifadesine göre bunları toplamak ve yazmak için uzun yıllar eski kitapları tetkik etmiş, hakkında yazdığı olayları duymuş yahut onlara şahit olmuş âlim ve ihtiyar adamları konuşturmuştur. Mateos, bu kitapların neler olduğunu ve konuşturduğu âlimlerin kimler olduklarını söylemiyor.

Bir kalkan örneği

SELÇUKLULARIN ANADOLU'DAKİ İLK BİZANS GAZASI

1040 yılında Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra Tuğrul Bey, Selçuklu meliklerinin her birini belirli bir bölgenin fethiyle görevlendirdi. Harekete geçen Selçuklu melikleri, kısa süre içinde fethetmekle görevli oldukları bölgeleri ele geçirdiler. Bu sırada Ermeni topraklarını ilhak eden Bizans İmparatorluğu, Azerbaycan'a kadar ulaşmıştı. Gürcü kumandanı Liparit kumandasındaki Bizans ordusunun, Şeddadoğulları idaresindeki Duvin'e yürümesi üzerine harekete geçen Selçuklu Meliki Kutalmış, 1045'te Gence önlerinde karşılaştığı Bizans ordusunu mağlup etti. Böylece Selçuklular, doğrudan Bizans imparatorluk ordusuyla olmasa da Bizans'ın tabiyetini kabul etmiş bir devletle ilk defa karşılaşmış oluyordu[20].

Tuğrul Bey'in Kutalmış gibi batı fetihleri için görevlendirdiği Musa Yabgu'nun oğlu Hasan da 1047 yılında 20 bin kişilik bir kuvvetle önce Eleşkirt'i, ardından da Pasinler Ovası'nı geçerek Erzurum civarına kadar geldi. 1048 yılında da Van Gölü çevresinde (Vaspurakan) faaliyet gösterdi. Ancak bir süre sonra Vaspurakan'ın Bizanslı valisi Aaron, Gürcistan'ın Bizans Valisi Kekavmenos'la birlikte hareket ederek Büyük Zap Suyu (Stranga) civarında Hasan ve ordusunu pusuya düşürdüler. Başta Hasan Bey olmak üzere birçok Selçuklu askeri şehit edildi. Bu habere çok üzülen Tuğrul Bey, başka bir Selçuklu melikini, İbrahim Yınal'ı Azerbaycan valiliğine atadı ve ondan Hasan Bey'in intikamını almasını istedi. O sırada bölgede faaliyet gösteren Kutalmış da ona destek verecekti[21]. Neticede Eylül

çuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004, s.33-45; Ahmet Ateş, "Yabgulular Meselesi", Belleten, XXIX/115, (1965), s.517-525; Sefer Solmaz, "Selçuklu Tarihini Derinden Etkileyen Bir Olay: Selçuklu-Yabgulu Mücadelesi", SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 35, (2014), s.545-575.

20 Geniş bilgi için bk. Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.121-123; Kaya Yıldız, "Kutalmış Beyin Anadolu'yu Fetih Çalışmaları ve İsyanı", Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3, (Yaz 2019), s.184-185.

21 İbrahim Yınal ve Doğu Anadolu'daki faaliyetleri hakkında toplu bilgi için bk. Cihan Piyadeoğlu, "Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal", Türkiyat Mecmuası, XXIII (Güz 2013), s.129-131.

1048'de meşhur Pasinler Savaşı oldu. İbrahim Yınal ve Kutalmış kumandasındaki Selçuklu ordusu, Gürcü ve Ermeni birliklerinin de yer aldığı Bizans ordusuna karşı galip geldi. Bizans ordusunun kumandanı Gürcü Liparit esir edildi. Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos, bu sırada Balkanlar'da ortaya çıkan Peçenek tehlikesini de düşünerek Selçuklular ile bir barış antlaşması imzalamaya mecbur oldu. Savaştan bir yıl sonra imzalanan bu antlaşma ile artık Bizans, Doğu Anadolu'daki Selçuklu varlığını resmen kabul etmiş oluyordu[22].

Ancak antlaşmadan beklenen sonuç elde edilemedi. İmparator, Selçuklulara karşı doğudaki kalelerin sağlamlaştırılmasını ve askerî kuvvetlerin arttırılmasını emrederken, Türkmenler de Anadolu'ya akmaya devam ediyorlardı. Tuğrul Bey, çoğu zaman Selçuklu ülkesinin doğusunda ortaya çıkan bazı siyasî ve askerî meseleler yüzünden batı cephesiyle ilgilenemese de Anadolu'daki gelişmeleri dikkatle takip ediyordu. Hatta 1054 yılında bizzat ordusunun başında Anadolu'ya girip Van Gölü'nün kuzeyindeki Bargiri (Muradiye) ve Erciş kalelerini ele geçirdi. Bununla yetinmeyip Malazgirt'i kuşattı; ancak bu kuşatmada başarılı olamadı. Kışın bastırması üzerine kuşatmayı kaldırıp geri döndü[23].

Belki baharla birlikte bölgeye geri dönecekti. Ama isyanlar ve ülkenin diğer meseleleri yüzünden bir daha bu tarafa gelemedi. Buna karşılık, bizzat Selçuklu sultanları ve melikleri tarafından teşvik edilen Türkmen beylerinin akınları hiç durmadı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini baştan başa geçen Selçuklu akıncıları, Erzincan, Sivas, Malatya ve daha iç bölgelere doğru sayısız akın düzenlediler. Önlenemez Türk/Türkmen ilerleyişi, Bizans için her geçen gün daha tehlikeli bir hâl alıyordu.

Gerek 1040 öncesi gerekse 1040 sonrasında meydana gelen Türkmen akınları, hem bölgenin hâkim gücü Bizans'ın mukavemetini kırma hem de Anadolu'yu yurt edinme bakımından çok mühim neticeler verdi. Özellikle 1040 yılından sonraki akınlar, âdeta bir devlet politikası hâlinde düzenlenmiş, Anadolu'da Türkmen nüfusu günbegün arttırılmıştı. Ancak Sultan Alp Arslan'ın Selçuklu tahtına oturmasından sonra yaşanan gelişmeler, Anadolu'nun Türkleşmesi hadisesini bambaşka bir boyuta taşıdı.

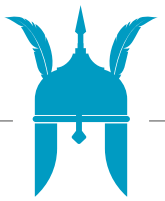

22 Mikhael Attaleiates, Tarih, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008, s.56; Nikephoros Bryennios, Tarihin Özü, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008, s.44; Ioannes Zonaras, Tarihlerin Özeti, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008., s.89-90; Urfalı Mateos, s.85-86; Smbat, Chronicle, (Trans.Robert Bedrosian), New Jersey 2005, s.23; Aristakes, History, (Trans.Robert Bedrosian), New York 1985, s.88-90.

23 Bk. Urfalı Mateos, s.100-103; Aristakes, s.102-105; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.129-131; İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, MEB Yay., İstanbul 1992, s.25.

SULTAN ALP ARSLAN VE FATİHİNİ BEKLEYEN ANADOLU

Sultan Tuğrul Bey'in 1063'te vefat etmesi üzerine yaşanan kısa süreli taht mücadelesinden sonra Büyük Selçuklu tahtına oturan Sultan Alp Arslan, 1064 Şubatında ilk seferine çıktı. Başkent Rey'den hareket eden Alp Arslan'ın hedefinde Ermenistan, Gürcistan ve Doğu Anadolu vardı. Merend şehrine geldiğinde, kalabalık aşireti ile bölgede gazâ ve cihad faaliyetlerinde bulunan Tuğtekin isminde bir Türkmen beyi, sultanın huzuruna çıktı. Bir süreden beri Azerbaycan'da faaliyet gösteren Tuğtekin'in emrinde çok sayıda Türkmen savaşçısı bulunuyordu. Bölgeyi çok iyi tanıyan Tuğtekin, sultanı karşılayarak onun emrine girdi. Anadolu gazası ve yollar hakkında bilgiler verdi. Kılavuzluk vazifesini üstlenebileceğini söyleyerek Alp Arslan'ı Anadolu'ya, dolayısıyla Anadolu'yu elinde tutan Bizans'a doğru bir sefere teşvik etti[24]. Ancak Sultan Alp Arslan'ın veziri Nizâmülmülk, Anadolu seferi için henüz erken olduğunu düşünüyordu. Bu görüşünü ifade edip Bizans gibi ciddi bir devletle karşılaşmadan önce Gürcistan ve Ermenistan gibi bölgelerin ele geçirilmesi gerektiğini söyledi[25]. Çağrı Bey gibi büyük bir savaşçının eğitiminden geçmiş olan Alp Arslan, bilge vezirinin uyarısını dikkate alarak kuzeye yöneldi. Aras Nehri'ni geçip Nahcıvan'a geldi. Burada ordusunu iki kola ayırdı. Oğlu Melikşah'ı Nizâmülmülk ile karargâhta bırakıp bazı civar kalelerin fethini emrettikten sonra, kendisi de Gürcü (Abhaz) beldelerine hareket etti[26].

Bu sırada Nizâmülmülk'le Melikşah da kuzeybatıya doğru ilerleyip Sürmari Ka-

24 Hüseynî, Ahbârü'd-Devleti's-Selcûkıyye, (Terc. Necati Lugal), TTK Yay., Ankara 1999, s.24; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi, (Terc. Abdülkerim Özaydın), İstanbul, ts., X, 49; Salim Koca, Malazgirt'ten Miryokefalon'a, Çorum 2003, s.13.

25 Ahmed b. Mahmûd, Selçuknâme, (Yay. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s.60.

26 Hüseynî, s.24; İbnü'l-Esîr, X, 50; Ahmed b. Mahmûd, I, 60-61; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.154.

lesi'ne (Sürmeli Çukur) vardılar. Şiddetli bir savaşın ve kuşatmanın ardından burayı ele geçirdiler. Bir rivayete göre, henüz çocuk yaşlarında bulunan Melikşah, kuşatmanın uzadığını görüp savaşa bizzat iştirak etti. Eline ok ve yay alıp isabetli atışlarla herkesi kendine hayran bıraktı. Hatta kalenin beyi, onun attığı oklardan biriyle vuruldu. Oradan ayrılınca, rahip ve keşişlerin merkezi ve Hristiyanların ziyaretgâhı olan Meryem-nişîn Kalesi'ni kuşattılar. Bir göl üzerinde bulunan kalenin surları çok sağlam taşlardan yapılmış olup ele geçirilmesi son derece zordu. Kuşatmanın şiddetlendiği bir anda Melikşah, kendisini yine savaş meydanına attı. Genç melikin kahramanlığını gören askerler gayrete gelip hücuma geçtiler ve bir müddet sonra kaleyi fethettiler. Bu fetihlerden sonra Melikşah, ele geçirilen bazı kaleleri yıktırmak istedi. Ancak Nizamülmülk, bu kalelerin çok sağlam kaleler olduğunu, şimdi kendi ellerinde olduklarına göre yıkılmalarının doğru olmayacağını, aksi takdirde kafirlerin İslâm beldelerine çok çabuk girebileceklerini söyleyerek onu bu düşüncesinden vazgeçirdi[27].

Alp Arslan ise Melikşah'ı ve vezirini Nahcıvan'da bıraktıktan sonra Gürcistan'a yönelmişti. Yolu üzerindeki Lori Ermeni Kralı Giorgi'yi itaat altına aldıktan sonra Gürcistan'a girdi. Kangarni, Kartlı ve Javakhet (Tiflis-Çoruh arası) bölgelerini süratle geçerek birçok şehir ve kaleyi fethetti. Ardahan'ın kuzeyindeki Ahılkelek üzerine yürürken, Melikşah ve Nizâmülmülk de kendisine katıldı. Sultan, veliaht yapmak istediği Melikşah'ın fetih müjdesine çok sevindi. Kalenin önünde 1064 Haziranında ordugâh kuran Alp Arslan, şiddetli hücumlarla kaleyi aldı. Böylece İranlıların Sepîd-şehr, Türklerin Akşehir, Gürcülerin ise Ahılkelek dedikleri bölge, İslâm hâkimiyetine girdi[28].

Bu fetihlerden sonra, Doğu Anadolu'nun en müstahkem şehri olup Bizans'ın uç bölgesini teşkil eden Ani ve ardından da Kars ele geçirildi. Bu şehirlerden Ani, dağlık bir bölgede olup tabii bir kale görüntüsündeydi. Sarp ve yüksek kayalar üzerine kurulu olan şehrin kalesi, üç tarafı Arpaçayı ile, bir tarafı ise hendekle çevrili, ele geçirilmesi son derece zor bir mevki idi. Sağlam surlarının içi, büyük bir orduyu barındıracak kadar genişti. Bölgedeki Bizans birlikleri, erzak ve mühimmatıyla birlikte Ani Kalesi'nde bulunuyordu. Selçuklu ordusunun önünden kaçan bölge halkı da Ani şehrine sığınmış, Sultan Alp Arslan'a karşı şiddetli savunma tedbirleri almışlardı. Sultan Alp Arslan, mancınık ve diğer kuşatma araç gereçleriyle şehri kuşattı. Bir yandan mancınık atışlarıyla şehir dövülürken, diğer yandan da okçu birlikleri sürekli ok yağdırıyor, debbâbe ve kuleler kullanı-

27 Hüseynî, s.25; İbnü'l-Esîr, X, 50; Ahmed b. Mahmûd, I, 61-62; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.154; Koca, Malazgirt'ten Miryokefalon'a, s.13.

28 Hüseynî, s.25-26; İbnü'l-Esîr, X, 50; Ahmed b. Mahmûd, I, 62-65; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.155.

larak surların aşılması için büyük çaba sarf ediliyordu. Ancak Ani surlarını aşmak kolay değildi. Üstelik şehri savunan Bizans birlikleri ve Ani halkı da her türlü direnci gösteriyor, Selçuklulara büyük zayiat verdiriyorlardı.

Orta Çağ'ın tankları: Debbâbeler

Bir müddet sonra Selçuklu ordusu üzerinde yılgınlık ve ümitsizlik hâkim olmaya başladı. Sultan Alp Arslan bir ara kuşatmayı kaldırıp geri dönmeyi bile düşündü. Ancak kaleyi savunanların durumu daha da kötüydü. Geçen her gün kaledekilerin aleyhine işliyordu. Nihayet Bizans birliklerinin komutanları, hayatlarını ve Bizans hazinesini emniyete almak için şehri ve askerlerini feda edip iç kaleye çekilmekten başka çare bulamadılar. Bunun üzerine başsız kalan Bizans birlikleri, savunmayı bırakıp kaçışmaya başladılar. Bu durum şehir halkı arasında büyük bir korku ve panik yarattı. Durumdan haberdar olan Alp Arslan, son darbeyi vurmak için şiddetli bir hücum başlattı. Neticede Selçuklu birlikleri şehre girip kısa zaman içinde Bizans hazinelerinin saklandığı iç kaleyi de ele geçirdiler. Böylece Ani şehri fethedilmiş, Selçukluların eline çok sayıda esir ve ganimet geçmişti (16 Ağustos 1064)[29].

Ani'nin fethi, bütün İslâm âleminde büyük yankı uyandırdı. Bu fetihten sonra Abbâsî halifesi tarafından Alp Arslan'a "ebû'l-feth", yani "fethin babası" lakabı verildi. Sultan Alp Arslan, Ani'ye bir kumandan tayin ederek Anadolu'da ilk Selçuklu askerî teşkilatının çekirdeğini oluşturdu. Ardından şehirde bir cami inşa ettirerek bölgedeki İslâmlaşmanın temelini attı[30].

Bu fethin asıl önemi, Bizans'ın Anadolu'nun muhafazası için sınırlarda oluşturduğu emniyet kuşağının büyük yara almasıydı. Böylece Bizans'ın emniyet kuşağında büyük bir gedik açılmış ve buradan Anadolu içlerine doğru yapılacak Selçuklu harekâtı için önemli bir geri emniyet ya da güvenlik üssü kazanılmıştı. Zira askerî stratejide ileri hareketlerde karşılaşılabilecek herhangi bir güçlük karşısında arkadan destek alabilmek veya rahatça geri dönebilmek için dönüş yolunun mutlaka açık ve emniyet altında tutulması çok önemli idi. Arka destek ve geri

29 Attaleiates, s.88-91; Hüseynî, s.27-28; İbnü'l-Esîr, X, 51-52; Ahmed b. Mahmûd, I, 65-68; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme Ali Sevim), TTK Yay, Ankara 2011, s.135-136; Urfalı Mateos, s.120; Ebû'l-Ferec, Ebû'l-Ferec Tarihi (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999, I, 316-317; Fahreddin Kırzıoğlu, "Selçukluların Ani'yi Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", SAD, II (1970), s.131-132; Koca, Malazgirt'ten Miryokefalon'a, s.13-14; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.156.

30 Hüseynî, s.26-27; İbnü'l-Esîr, X, 51-52; Ahmed b. Mahmûd, I, 65-68; İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.135-136; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.156; Cihan Piyadeoğlu, Sultan Alp Arslan, İstanbul 2017, s.93.

çekilme imkânından mahrum olarak büyük fetih faaliyetlerine girişmek, son derece tehlikeliydi ve çoğu zaman başarısız bir hamle olmaktan öteye gidemezdi[31].

Sultan Alp Arslan'ın Ani'den sonraki hedefi Kars oldu. Kars Hâkimi Ermeni Gagik'e bir haber gönderen Alp Arslan, ondan Selçukluların yüksek hâkimiyetini tanımasını istedi. Ani'nin akıbetini gören Gagik, direnmenin faydasız olacağını anladı ve hemen gelip sultana itaat arz etti. Böylece Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi tamamen Selçuklu hâkimiyeti altına girmiş oldu[32].

Sultanın batıdaki seferleri büyük zaferlerle sonuçlanmıştı. Alp Arslan ileride yurt tutacağı Anadolu'nun kapılarını adım adım zorluyordu. Fakat doğuda beklenmedik bir gelişme vuku bulmuştu. Peki ama sultanın bu görkemli ilerleyişini kesintiye uğratan hadise neydi? Ve buna kim, nasıl olmuştu da cüret edebilmişti?

ORTA ÇAĞ'IN TANKLARI: DEBBÂBELER

Arapçada debbâb, "sürünen, sürüngen"; debbâbe ise "tank" demektir. Kale duvarlarını oymaya yarayan bir tür muhasara aletidir. İçerisine belli sayıda savaşçının girebileceği bu tekerlekli savaş aracına Orta Çağ'ın tankları da denebilir. Debbâbe, kule gibi kalın ve sıkı ağaçtan yapılır ve demir, kurşun veya bakır gibi madenlerle kaplanırdı. Böylece içerisinde bulunan savaşçıların kaleden atılan ok, neft, taş, kaynar sıvılar gibi maddelerden etkilenmemesi sağlanırdı. Debbâbenin içine giren asker veya geri hizmet kıtaları sura yanaşınca, başta koçbaşı olmak üzere muhtelif alet ve malzemeler ile suru tahribe başlarlar, delinen suru çökmemesi için direklerle desteklerlerdi.

31 Koca, Malazgirt'ten Miryokefalon'a, s.15.

32 İbnü'l-Esîr, X, 52; Urfalı Mateos, s.121-122; Ebû'l-Ferec, I, 316-317; Koca, Malazgirt'ten Miryokefalon'a, s.14-15.

Nizâmülmülk

TÜRK-İSLÂM MEDENİYETİNİN BİLGE VEZİRİ
NİZÂMÜLMÜLK

Büyük Selçuklu sultanlarından Alp Arslan ve oğlu Melikşah'ın veziri olup büyük bir devlet adamıdır. Asıl adı Hâce Kıvâmüddin Ebû Ali Hasan b. Ali'dir. 1018 yılında İran'ın Tûs şehrinde doğmuş ve 1092 yılında Nihavend'de, Hasan Sabbâh'ın Bâtınî dâilerinden biri tarafından şehit edilmiştir. 1040'tan sonra Selçukluların hizmetine giren Nizâmülmülk, Çağrı Bey tarafından Melik Alp Arslan'ın eğitimine memur edilmiştir. Alp Arslan'ın tahta oturmasından kısa bir süre sonra, 1064 senesinde vezir olmuş ve bu görevini şehit edildiği 1092'ye kadar devam ettirmiştir. Vazifeli olduğu için katılamadığı Malazgirt Meydan Muharebesi hariç, Sultan Alp Arslan'ın bütün siyasî ve askerî faaliyetlerinde yanında bulunmuştur. Sultan Alp Arslan, oğlu ve veliahtı Melikşah'ın eğitimine onu memur etmiş, ona Türklerde çok önemli olan atabeylik unvanını vermiştir. Alp Arslan'ın vefatı sırasında sultanın on sekiz yaşında bulunan oğlu Melikşah'ın tahta geçmesinde büyük katkısı olmuştur. Melikşah'ın tahta oturması esnasında güvenliğin sağlanıp nizam ve asayişin korunmasında en büyük rol ona aittir. Sultan Melikşah, devlet idaresinde ona çok geniş yetkiler vermiş, Nizâmülmülk'ün akıllı, tedbirli ve adaletli idaresi sayesinde Melikşah'ın saltanatı, Selçuklu Devleti'nin en parlak ve şanlı devri hâline gelmiştir. Nizâmülmülk'ün en önemli faaliyetlerinden biri, Türk-İslâm tarihinin en önemli müesseselerinden olan Nizâmiye medreselerinin kurulmasındaki rolüdür. Bunun dışında, kaleme aldığı "Siyâsetnâme" isimli eser, devlet idaresi hakkında bir başyapıt olarak günümüze kadar ulaşmıştır. (Erkan Göksu, Bilge Vezir Nizâmülmülk, İstanbul 2018)

Ani Antik Şehri, Kars.

HALİFELERİN UNVAN VERMESİ NİÇİN ÖNEMLİYDİ?

Devlet adamlarına unvan veya lakap verme âdeti, Orta Çağ'da son derece yaygındı. Her devlet adamına, göreve getirildiği ya da üst makamlarının beğenisini kazanacak bir icraata imza attığı zaman, bir taltif veya bir onur göstergesi olarak makamına uygun lakaplar verilirdi. Daha kuruluş yıllarından başlayarak İslâm dünyasının maddi kuvvet ve kudretinin temsilcisi olarak kabul edilen Büyük Selçuklu sultanları, her türlü iç ve dış tehditlere karşı Müslümanları koruma görevini üstlenmişlerdi. Abbâsî halifelerini Sünnî İslâm dünyasının manevi lideri kabul eden Selçuklu sultanları, genellikle onlara saygıda kusur etmemeye özen göstermişler, halifelerin saltanatlarını tasdik edip kendilerine unvan ve lakap tevcih etmelerini büyük bir şeref telakki etmişlerdi.

DOĞUDAKİ GELİŞMELER

Sultan Alp Arslan, Ani ve Kars'ın bir İslâm beldesi hâline getirilmesi için imar faaliyetlerini başlattığı sırada, ağabeyi Kirman Hâkimi Kavurt Bey'in isyan ettiğini öğrendi[33]. Bunun üzerine bu başarılı seferi yarıda kesip Kirman üzerine yürüdü. Alp Arslan'ın hızla hareket edip Isfahan üzerinden Kirman'a geldiğini gören Kavurt Bey, sığındığı kaleden çıkıp itaat arz etti ve bağışlanmayı istedi. Bunun üzerine onu affeden Alp Arslan, tekrar Isfahan'a döndü[34].

Ardından Nîşâbur'a yöneldi. Burada yakın zamanda evlendireceği oğlu Melikşah ve eşi için yaptırdığı köşkü görecek, köşkün eksiklerini tamamlayacak ve oradan da Merv'e gidip düğün merasimini yapacaktı. Yola koyulan Sultan Alp Arslan, yolda karşılaştığı yiyecek ve su sıkıntısı yüzünden, binbir meşakkatle Nîşâbur'a varabildi. Burada Melikşah ve müstakbel eşi için yaptırdığı köşkü gördü. Köşkün eşya ve erzakının hazırlatılmasını emretti ve düğün merasimi için Merv'e geçti. Alp Arslan'ın oğlu Melikşah ile Batı Karahanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı olan İbrahim Tamgaç Han'ın kızı Terken Hatun[35] arasındaki düğün merasimi, dillere destan bir görkemle gerçekleşti (456/1064)[36].

---

33 Detaylı bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, "Kavurd Bey", DİA, XXV, 73-74.

34 Geniş bilgi için bk. Piyadeoğlu, s.94-102.

35 Sultanın eşinin adı, muhtemelen Melikşah'ın "Celâlü'd-devle ve'd-dîn" lakabına nispetle Celâliye Hatun idi. "Terken" kelimesi ise hükümdarlar ve hatunlar için kullanılan eski Türk unvanlarından biridir. Kaynaklar, Selçuklu sultanlarının Karahanlı hanedanından aldıkları bütün eşlerini Terken ismiyle zikretmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere, Sultan Melikşah dışında Sultan Sencer'in, Hârezm İl Arslan ve Tekiş'in eşlerinin de Terken adını taşıdıkları bilinmektedir. Sadece Reşîdüddin'de geçen bir kayda göre, Sultan Alp Arslan'ın Kadir Han'ın kızı olan annesi de Terken ismini/unvanını taşımaktadır. Konu hakkında bk. Osman Turan, "Türkan Değil Terken", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, 1, 1944, s.67-73; Ahmet Vehbi Ecer, "Türkan Hatun", EÜİFD, sy. 6, Kayseri 1989, s.167-176; Zekeriya Kitapçı, "Türkan Hatun ve Selçuklu Prenslerinin Mücadeleleri", TDTD, VI/62-63, İstanbul 1992; Reşat Genç, "Terken", Makaleler, II, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Uğur Ünal-Togay S. Birbudak), Ankara 2007, s.323-324; Aynı yazar, "Terken Hatun", Makaleler, II, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Uğur Ünal-Togay S. Birbudak), Ankara 2007, s.325-333; Gülay Öğün Bezer, "Terken", DİA, XL, 509; Aynı yazar, "Terken Hatun", DİA, XL, 510.

36 İbnü'l-Esîr, X, 52; Mîrhând, s.104-105; İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah, İstanbul 1973, s.7; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.157-158; Piyadeoğlu, s.102-103.

Kavurt Bey

KAVURT BEY
KİMDİR?

Kirman Selçuklularının kurucusu ve Çağrı Bey'in büyük oğlu (ö. 1073). Sikkelerde ve bazı eserlerde Kara Arslan olarak da adlandırılır. Dandanakan Savaşı'ndan (1040) sonra toplanan kurultayda, fethedilen veya fethedilmesi planlanan ülkelerin idaresiyle ilgili olarak yapılan taksimat sırasında, Kirman ve civarı ona verildi. Kavurt, Sultan Tuğrul Bey'in emriyle kendine tabi Oğuzlarla birlikte bu bölgeye intikal etti. Bazı şehir ve kasabaları ele geçirip yağmalayan Oğuzlar, bölgeye hâkim olan Büveyhî Emîri Ebû Kâlicâr'ın adamları tarafından geri püskürtüldü (1042-43). Bu olaydan birkaç yıl sonra, Kavurt bizzat sevk ve idare ettiği 5.000-6.000 kişilik orduyla Kuzey Kirman'a hareket etti. Çeşitli savaş ve mücadelelerden sonra bölgede Selçuklu hâkimiyetini tesis etti ve Kirman Selçuklularının temellerini attı (1048). Daha sonra Hürmüz Emîri Bedr İsa'nın yardımıyla Uman'ı fethetmek üzere deniz aşırı sefere çıktı. Selçuklular mukavemetle karşılaşmadan Uman'a hâkim oldular. 1059'da Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'ın isyanı sırasında zor durumda kalınca, Kavurt Bey, Alp Arslan ve Alp Sungur Yâkûtî ile birlikte onun yardımına koştu ve bu yardım sayesinde İbrahim Yinal mağlup edildi. Tuğrul Bey'in ölümü üzerine (1063) bir ara saltanatı düşünse de Alp Arslan'ı Büyük Selçuklu sultanı olarak tanıdı. Sonrasında bazı tahriklere kapılarak 1067'de kendi adına hutbe okutup para bastırdı. (Abdülkerim Özaydın, "Kavurd Bey", DİA, XXV, s.73-74)

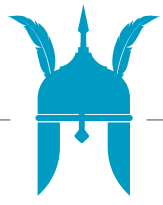

> ...Nizamülmülk, Sultan Alp Arslan'ı Kavurt Bey üzerine yürümesi için teşvik etti.

Merv'de babası Çağrı Bey'in kabrini de ziyaret eden Alp Arslan, daha sonra kuzeye, Hazar Denizi kenarındaki Mangışlak üzerine yürüdü (1065). Faruk Sümer'e göre, "Mangışlak ile Aral Gölü arasında kalabalık bir Türkmen kümesi yaşıyordu ve bunların başında Çarığ[37] adlı bir bey bulunuyordu. Bunlar Kıpçaklar ile karışmış bir hâlde idiler; yani onlar ile bir arada yaşıyorlardı. Türkmenler, Hârezm-İdil boyları arasındaki çok işlek ticaret yolundan geçen kervanları vuruyorlardı."[38] Burada Kıpçakları mağlup eden sultan, bölgede karışıklık çıkaran bazı gayrimüslim Türk aşiretlerini cezalandırarak bu ehemmiyetli ticaret yolunu tekrar güvence altına aldı. Daha sonra Selçukluların tarih sahnesine çıkışlarında önemli bir yeri olan Cend'e yöneldi. Cend hâkimi onu karşılamaya çıkıp itaatini bildirdi. Burada dedesi Selçuk Bey'in mezarını da ziyaret eden Alp Arslan, önce Hârezm'e, oradan da Horasan'a döndü. Alp Arslan'ın asayişi temin amacıyla başlattığı doğu seferi, Hazar Denizi'nden Taşkent'e kadar olan bütün toprakların büyük bir kısmının, savaşmaya gerek dahi kalmaksızın, Selçuklu hâkimiyetine girmesiyle sonuçlanmış oldu[39].

Sultan Alp Arslan, Horasan'a döndükten sonra Merv'de düzenlenen muhteşem bir törenle Melikşah'ı veliahtı ilan etti (1066). Onun veliaht tayin edilmesinde Nizâmülmülk'ün etkisi çoktu. Daha sonra Nîşâbur'a giden sultan, Ramazan ayını ve bayramını burada geçirdi. Bayramın ilk günü, bayram namazından hemen sonra, ülkenin muhtelif bölgelerinin yönetimini eski Türk hâkimiyet anlayışına uygun olarak diğer hanedan üyeleri arasında taksim ettikten sonra, başkenti Rey'e döndü (Aralık 1066)[40].

Melikşah'ın veliaht ilan edilmesi, Selçuklu tahtında gözü olan Kavurt Bey'i rahatsız etmişti. Bu sırada, bazı kaynakların "cahil bir adam" olarak nitelendirdiği vezirinin telkinleriyle Kavurt Bey, bir kez daha isyan etti. Alp Arslan adına okunan hutbeyi kendi adına çevirtip yine kendi adına para bastırdı. Bu gelişmenin ileride daha büyük bir tehlikeye yol açacağını düşünen Nizâmülmülk, Sultan Alp Arslan'ı Kavurt Bey üzerine yürümesi için

37 Bu Türk beyinin ismi, Mîrhand'da da Cazağ/Cazığ olarak kaydedilmiştir. (Mîrhând, s.107). Zeki Velidi Togan, Cazığ/Cazağ isminin "Yazığ-er" ya da "Yazger" olabileceğini belirtse de (Zeki Velidi Togan, "Hârizm", İA, V/1, s.240-257) söz konusu bey hakkında başka bir bilgi mevcut değildir.

38 Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), TDAV Yay, İstanbul 1999, s.123.

39 Geniş bilgi için bk. Piyadeoğlu, s.104-108.

40 Hüseynî, s.28; İbnü'l-Esîr, X, 59; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, (Terc. Mehmet Keskin), İstanbul 1995., 208.; Mîrhând, s.110; Kafesoğlu, Sultan Melikşah, s.5; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.159; Piyadeoğlu, s.108-112.

teşvik etti. Kirman'a ulaşan Selçuklu ordusu, burada Kavurt'un öncü kuvvetlerini yendi. Bu gelişme üzerine Alp Arslan'a karşı duramayacağını anlayan Kavurt Bey, yine bir kaleye çekildi ve vezirinin sözüne uyarak hata yaptığını belirtip affedilmeyi istedi. Alp Arslan, sadece ağabeyi Kavurt'u affetmekle kalmadı; bunun yanında, yine Kavurt'un isteği üzerine kızlarına, yani Alp Arslan'ın yeğenlerine büyük miktarda çeyizlik vermeyi de kabul etti (1067). Böylece kardeş kavgasından uzak kalmak, onu iyilikle kendine bağlamak istediğini açıkça gösterdi; çünkü aklında çok daha önemli planlar vardı ve o, bu planlarını teker teker hayata geçirmeye başladığında arkasında karışıklık çıkmasını istemiyordu[41].

Sultan Alp Arslan, Kavurt Bey meselesinin bu şekilde çözümlenmesinden sonra, 1067 yılında Gürcistan üzerine yeni bir sefere çıktı. Zira Alp Arslan'ın bölgeye yönelik ilk seferinden sonra Ani çevresinin idaresine memur ettiği Şeddâdî Meliki Ebû'l-Esvâr ölmüştü. Yerine onun oğlu Fadlun geçse de bu değişimi fırsat bilen Gürcü Krallığı, Alan, Kumuk, Sabir ve Hazar Türklerinden bir kısmıyla birlikte Arran bölgesini yağmalamışlardı. Bölgede tekrar Selçuklu hâkimiyetini tesis etmek isteyen Alp Arslan, Arran'a geldi. Şeddâdî ve Şirvanşah emîrleri onun huzuruna çıkıp itaatlerini sundular. Bunun üzerine Aras'ı geçip Gürcistan'a giren Selçuklu ordusu, önce Şeki-Kaheti, ardından Tiflis ve Rustav'a yöneldi. Kış mevsimi bastırmış, ordunun yeni fetihler için hareket etmesi imkânsız hâle gelmişti[42].

Selçuklular dönemine ait seramik bir tabak. Selçuklu sanatında mavi, yani köklü at figürlerine sıkça rastlanır.

Tam bu sırada, Karahanlı Hükümdarı Tamgaç Han İbrahim'in öldüğü ve yerine oğlu Şemsülmülk'ün geçmiş olduğu haberi geldi. Bu değişim üzerine doğuda çıkabilecek bir kargaşaya mahal vermek istemeyen Sultan Alp Arslan, dönüş emrini verdi[43]. Tamgaç İbrahim Han'ın ölümünden sonra Şemsülmülk'ün duruma hâkim olması, Alp Arslan'ın Türkistan'da yaşanacak karışıklığa dair endişelerini ortadan kaldırdı. Fakat bu esnada Kavurt Bey'in bir kez daha isyan ettiği haberi duyuldu (1068-1069). Bu defa,

41 İbnü'l-Esîr, X, 62; Bundârî, Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Üsra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, (Terc. Kıvamüddin Burslan), TTK Yay, Ankara 1999., s.30; Hüseynî, s.28-29; Ahmed b. Mahmûd, I, 69-72.

42 Hüseynî, s.30-32; Reşîdüddin Fazlullah, Câmiu't-Tevârîh-Selçuklu Devleti (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk), (Haz. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), İstanbul 2010, s.79; Ahmed b. Mahmûd, I, 76-80.

43 Hüseynî, s.32; Ahmed bin Mahmûd, I, s.80.

Karahanlıların başkenti Balasagun'da bulunan Burana (Minare) Kulesi. 11. yüzyılda yapılan bir caminin minaresi olduğu bilinmektedir. Balasagun, bugünkü Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'in 84 km doğusunda yer alan Tokmok şehri yakınlarında, Çu Nehri havzasında bulunmaktadır. Yeri tam olarak tespit edilememekle birlikte, bugünkü Ak-Peşin harabelerinin bulunduğu yerde kurulmuş olduğu kabul edilmektedir.

daha önce düşmanlık yaşadığı Fars (Şehbânkâre) Hâkimi Fazlûye (Fazlaveyh) ile hareket ediyordu. İki eski düşmanın Alp Arslan'a karşı birleşmesi dikkat çekiciydi. Nizâmülmülk'ü bir orduyla Fazlûye üzerine gönderirken, kendisi de Kavurt'un üzerine, Kirman'a yürüdü. Kavurt'u sığındığı Berdesir şehrinde kuşattı. Bu esnada Nizâmülmülk, Fazlûye'yi esir edip sultanın huzuruna getirdi (1069). Sultan bir müddet daha Kavurt'u muhasara ettikten sonra Isfahan'a dönmeye karar verdi. Böylece Kavurt Bey meselesi yine çözülememiş oldu[44].

44 Geniş bilgi için bk. Piyadeoğlu, s.120-127.

SULTAN ALP ARSLAN'IN TEKRAR BATIYA YÖNELMESİ

Bu gelişmelerden sonra dikkatini tekrar batıya çeviren Alp Arslan, Anadolu, Mısır ve Suriye'de cereyan eden olaylarla ilgilenmeye başlamıştı. Daha önce iki defa Kafkasya ve Doğu Anadolu üzerine yürümüş, fakat her ikisinde de doğuda çıkan bazı gaileleri defetmek için seferi yarım bırakmak zorunda kalmıştı. Neyse ki Çağrı ve Tuğrul beylerle başlayan Anadolu akınları, bazen Selçuklu hanedanına mensup melikler ve Selçuklu emîrlerinin, bazen de Türkmen reislerinin önderliğinde devam ediyordu. Dönemin Bizans tarihçilerinden Attaleiates, hiç durmamacasına devam eden Türk akınlarını şöyle anlatıyordu:

> Anadolu illerine akınlar yapmakta olan Hunlar (Selçuklu Oğuzları) Mezopotamya'yı (Urfa dolaylarını kastediyor) yeniden istila ettiler ve Malatya (Melitènè) çevresinde ordugâh kurmuş bulunan Rum ordusu birliklerine saldırmaya hazırlandılar. Bu birlikler, ücretlerinin ödenmesinin gecikmesi nedeniyle perişan, rezil olmuş hâlde bulunuyorlardı ve içine düştükleri yoksulluktan dolayı kızgın idiler. Fırat'ı (batı yandan doğu yana) geçmek istemediklerinden, Mezopotamya'da (Urfa dolaylarında) kalan Rum ordusuyla birleştiler. Böylece barbarlar ırmağı aşmaya başlayarak saldırıya geçtiği zaman, bunlar ırmağın geçit yerlerine dağıldılar ve (o yerlerden ırmağı geçmeye çabalayan Türklere) direniş gösterdiler. Ama hasımları uzağa atış yapabilen silahlara (üstün nitelikli yaylara) sahip bulunduklarından, kendileri kayıp vermeksizin onları kolaylıkla uzaktan vurdular, onları (Rumları) orada çarpışmak üzere ırmağa girmek zorunda bırakıncaya kadar. Ve yine kıyıda mevzilenmiş olan barbarlar, yaylarıyla Rumlara nişan alıp onları vurdular. Onlara büyük kayıplar verdirdiler. Bu durum Rumları çekilmeye mecbur bırakıncaya kadar sürdü. O zaman Rumlar kaçmaya koyuldular ve kimileri öldürüldü, kimileri ise tutsak edildiler. Kaçanlar Malatya'ya sığındılar. Hunlar (Türkler) bunları yenilmiş kişiler diye küçümsediler ve onları arkada bırakmaktan çekinmeyerek hep birlikte Kayseri'ye kadar uzanıp akın ettiler...*
>
> * Attaleiates, s.100-101.

Anadolu'da ilerleyen bu Türkler arasında, bölgeye yöneltilen Türkmen aşiretleri ile taht kavgaları ve isyanlar sırasında taraftarlarıyla birlikte Alp Arslan'dan kaçan bazı kumandanlar, hatta Erbasgan gibi Selçuklu hanedanına mensup melikler de vardı. Erbasgan, Selçuk Bey'in oğullarından Yusuf Yınal'ın oğluydu. İsyan eden Kirman Meliki Kavurt'un (Kara Arslan) yanında yer alarak aynı zamanda eniştesi olan Alp Arslan'a karşı çıkmış, daha sonra ise cezalandırılmaktan korktuğu için kaçıp Bizans'a sığınmıştı.[45] Ortak bir komuta ya da idareden yoksun, birbirinden bağımsız bir şekilde hareket eden bu kuvvetler, pek çok önemli şehri ele geçirmişler ve Bizans İmparatorluğu için açık bir tehdit hâline gelmişlerdir[46]."

Selçuklular dönemine özgü bir kadın figürü

> Bu esnada Kavurt Bey'in bir kez daha isyan ettiği haberi duyuldu. Bu defa, daha önce düşman olduğu Fars Hâkimi Fazlûye ile hareket ediyordu.

45 Erbasgan hadisesi hakkında bk. İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.81, 136, 168-169, 199; Urfalı Mateos, s.137; Piyadeoğlu, s.131; Koca, Malazgirt'ten Miryokefalon'a, s.15. Sultan Alp Arslan'ın kardeşi Gevher Hatun'un kocası olan Selçuklu Şehzadesi Erbasgan, Kavurt Bey ile Alp Arslan arasındaki mücadelede Kavurt Bey'in yanında yer alarak öncü kuvvetlerine kumanda etmişti. Ancak Sultan Alp Arslan'ın Kavurt Bey'i itaat altına almasından sonra Alp Arslan'ın gazabına uğramaktan korkan Erbasgan, maiyetindeki kuvvetlerle Anadolu'ya girmişti. Erbasgan'ın Bizans'a sığınması hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Attaleiates, s.255-257; Zonaras, s.209-211; Urfalı Mateos, s.137-138; ayrıca bk. Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", XI. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, Ankara 1994, II, 709-710; Ali Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur, TTK Yay., Ankara 1990, s.25-26; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", TM, XIII, 1958, s.129; J. Laurent, "Rum (Anadolu) Sultanlığının Menşei ve Bizans" (çev. Yaşar Yücel), Belleten, LII/202 (1988), s.220.

46 Walter Emil Kaegi, "The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia", Speculum, XXXIX/1 (Jan. 1964), s. 96-108.

SULTAN ALP ARSLAN'IN MISIR'DAKİ FÂTIMÎLERİN ÜZERİNE YÜRÜMESİ

Anadolu'da yaşanan olayların Romanos Diogenis'le Alp Arslan'ı er geç karşı karşıya getireceği, Doğu'nun en büyük gücü hâline gelmiş Selçuklular ile Batı'nın en büyük gücü olarak görülen Bizans'ı büyük bir hesaplaşmaya sürükleyeceği kesindi. Ancak Sultan Alp Arslan'ın hedefi henüz Anadolu değildi. Zira o sıralarda Selçuklu Devleti'nin önceliği, Suriye'deki bazı karışıklıkları çözmek ve özellikle Mısır'daki Şiî Fâtımî Devleti'ni ortadan kaldırmaktı. O yıllarda İslâm âlemi, Şiî Fâtımî halifesi ve Sünnî Abbâsî halifesi etrafında âdeta ikiye bölünmüştü. Her iki devletin başında da halife unvanlı hükümdarlar bulunuyor, her iki devlet de birbiriyle kıyasıya mücadele ediyordu. Bu mücadele bütün İslâm âlemine sirayet ediyor, Sünnî Abbâsî halifesini dinî otorite olarak tanıyan devletlerle, Şiî Fâtımî halifesine bağlı olan devletler arasında müthiş bir rekabet yaşanıyordu. Hutbeler, bölgelere göre, Sünnî Abbâsî halifesi veya Şiî Fâtımî halifesi adına okunuyordu[47].

Bu rekabet, propaganda yarışına, hatta çok kanlı savaşlara sebep olmuş, İslâm dünyasının birlik ve beraberliğini sağlamak bir türlü mümkün olmamıştı. Selçuklular, daha Tuğrul Bey döneminde, yıllarca Abbâsî halifelerini baskı altında tutan Şiî Büveyhîlerin tahakkümüne son vermişler ve esir alınarak zindana atılan Halife Kaim-Biemrillâh'ı kurtarıp tekrar makamına oturtmuşlardı. İşte 1070 yılına gelindiğinde İslâm âlemindeki bu iki başlılık had safhaya ulaşmıştı. Öyle ki Mekke ve Medine de dâhil olmak üzere birçok İslâm beldesinde Şiî Fâtımî halifesi adına hutbe okunuyordu[48].

Sultan Alp Arslan önce Mekke ve Me-

47 Bu konuda toplu bilgi için bk. Ahmet Ocak, Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092), İstanbul 2002, s.166-208.

48 Ocak, Selçukluların Dinî Siyaseti, s.155-166; Osman G. Özgüdenli, Selçuklular-Büyük Selçuklu Devleti Tarihi, İstanbul 2013, I, 101 vd; Edip Akyol, "Büveyhîlerin Bağdat Hâkimiyeti (334/945-447/1055)", İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi, 3 (Bahar 2018), s.119-130; Aynı yazar, "Selçukluların Hilafetle İlk Teması ve Büveyhîlerle İlişkileri, İstem X/19 (2012), s.237- 252.

ABBÂSÎLERE MEYDAN OKUYAN FÂTIMÎLER

909-1171 yılları arasında Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm süren Şiî devleti. Devletin kurucuları, adlarını Hz. Fâtıma'dan aldıklarını, kendilerinin Hz. Fâtıma ve Hz. Ali yoluyla Hz. Peygamber'in (s.a.v) soyundan geldiklerini iddia etseler de bu iddianın doğruluğu tartışmalıdır. Hanedanın kurucusu, İsmâilîlik, Bâtınîlik ve Nizârîyye tarihi içinde önemli bir şahıs olan Meymûn el-Kaddâh'ın neslinden gelen Ubeydullah Saîd'dir. Bu yüzden bu hanedana Ubeydîler ismi de verilir. 909'da İfrîkıye'de ortaya çıkan Fâtımî Devleti, 910'da Rakkâde'de Ubeydullah el-Mehdî adına "emîrü'l-mü'minîn" unvanıyla hutbe okunmasıyla birlikte Şiî Fâtımî hilafetine dönüştü. 969'da hâkimiyetleri altına aldıkları Mısır'da inşa ettikleri Kahire'yi başkentleri yapan Fâtımîler, İslâm âleminin liderliği için Abbâsîlere meydan okudular ve kısa sürede faaliyet alanlarını genişleterek büyük bir devlet hâline geldiler. 10. yüzyılın son çeyreğine girilirken, İslâm'ın kutsal şehirleri Mekke ve Medine'nin mescidlerindeki cuma hutbelerinde Fâtımî halifelerinin adları okunuyordu. Fâtımîler yarım asır içerisinde devasa bir siyasî egemenlik alanı oluşturdular. Arabistan'ın batı kesimlerinden Sicilya'ya ve Kuzey Afrika'dan Suriye'ye kadar geniş bir sahaya uzanan Fâtımî Devleti'nin en önemli faaliyetlerinden biri, Şiî-İsmâilî düşüncesini yaymak için başlattıkları eğitim seferberliği ve propaganda faaliyetleriydi. Sünnî İslâm âleminin her yerinde etkili olan bu propaganda, Selçukluların Sünnî İslâm âleminin temsilcisi olan Abbâsîleri himayesi altına almasıyla etkisini kaybetti. 1171 yılında son Fâtımî halifesi, Selâhaddin-i Eyyûbî tarafından tahttan indirilince, Fâtımîler de tarih sahnesinden çekilmiş oldular. (Aydın Çelik, Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171), TTK Yay, Ankara 2018; Eymen Fuad Seyyid, "Fâtımîler", DİA, XII, s.228-237)

dine'de Abbâsî Halifesi Kaim-Biemrillâh adına tekrar hutbe okunmasını sağlamış ve bu sebeple de halife tarafından ona "burhânü emîri'l-mü'minîn" (halifenin delili, halifenin halife olduğunu ispat eden) unvanı verilmişti. Bu olaydan sonra, Orta Doğu'nun önemli devletlerinden biri olan Hamdâni Devleti'nin hükümdarı Nâsırüddevle Ebû Cafer b. Hamdân, Fâtımîlere karşı Sultan Alp Arslan'dan yardım istedi. Aynı zamanda Fâtımi Devleti'nin veziri olan Hamdân, Halep Kadısı Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed el-Buhârî'yle gönderdiği mektupta, Alp Arslan'ı Suriye ve Mısır'ı Selçuklu hâkimiyetine alması için davet ediyordu. İslâm dünyasındaki iki başlılığı ortadan kaldırmayı düşünen Sultan Alp Arslan,

HAMDÂNÎLER

Bugünkü Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'ın bir bölümünde kurulmuş bir Şiî İslâm devletidir. İmâmiyye Şîası'na mensup olmakla beraber, Sünnîlere karşı hoşgörülü davrandıkları bilinir. Kurucuları Hristiyan Benî Tağlib ailesinden gelmekte olup ilk emîrleri hanedana adını veren Hamdân b. Hamdûn'dur. Abbâsî halifeliğinin zayıflaması ile bağımsızlığını ilan eden bazı emirliklerden biridir. 885 yılında kurulan bu devlet, genellikle bölgedeki güçlü devletlere tabi olarak varlığını devam ettirdi; ancak 1104 yılında Fâtımîler tarafından ortadan kaldırıldılar. 10. yüzyılın en zengin İslâm hanedanları arasında yer alan Hamdânîler, Arap edebiyatının hâmileri olarak şöhret kazandılar. Özellikle Seyfüddevle ve Nâsırüddevle, âlim, edip ve şairleri korur, onlara saygı gösterirlerdi. **(Nasuhi Ünal Karaarslan "Hamdânîler", DİA, XV, s.446-447)**

bu davet üzerine büyük bir orduyla 1070 Ağustosunda Mısır'a doğru hareket etti. Bugünkü Doğu Anadolu'nun doğusunda bulunan Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya girdi[49].

Van Gölü'nün kuzeyinden ilerleyen Sultan Alp Arslan, ilk önce vaktiyle Tuğrul Bey'in kuşattığı, fakat ele geçiremediği Malazgirt Kalesi'ni, ardından Erciş'i ele geçirdi. Daha sonra ise bölgenin yerel hanedanlarından biri olan Mervânîlerin elinde bulunan Silvan (Meyyâfârikîn) ve Diyarbakır (Âmid) yöresine indi. Kendisine bağlılığını bildiren Mervânî Emîri Nizâmüddîn'i huzuruna kabul edip hil'at giydirdi ve bölgeyi tekrar onun idaresine bıraktı[50]. Daha sonra Bizans'ın elinde bulunan Tulhum ve Siverek kalelerine yürüdü. Bu iki kaleyi aldıktan sonra da yine

49 İbnü'l-Adîm, Biyografilerle Selçuklular Tarihi: Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb (Seçmeler) (Çeviri, notlar ve açıklamalar Ali Sevim), Ankara 1989, s.13; Ali Sevim, Malazgirt Meydan Savaşı, TTK Yay., Ankara 1971, s.43-44; Aynı yazar, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", Makaleler, II, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Berikan Yay., Ankara 2005, s.622; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.169; Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III (Alp Arslan ve Zamanı), TTK Yay., Ankara 2001, s.25; Abdülkerim Özaydın, "Müstansır-Billâh el-Fâtımî", DİA, XXXII, 119; Muharrem Kesik, 1071 Malazgirt, Timaş, İstanbul 2013, s.71-72; Piyadeoğlu, a.g.e., s.161-162.

50 Rivayete göre Mervânî Emîri Nizâmüddîn, idaresi altında bulunan halktan 100 bin dinar toplayıp bu parayı Sultan Alp Arslan'a vermek istemişti. Fakat söz konusu paranın halktan toplandığını öğrenen Sultan Alp Arslan, bu duruma kızdı ve "Bizim çiftçilerin malına ihtiyacımız olmadığı gibi, halkın malını almaya da iznimiz yoktur" diyerek parayı almadı ve kendisine verilmek istenen paranın halka geri ödenmesini emretti. Daha sonra Nizâmüddîn söz konusu meblağı kendi özel imkânlarıyla karşılayıp yeniden sultana gönderdi. Bunun için bk. Bundârî, s.36; İbnü'l-Esîr, X, s.70; İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.166; Ebu'l-Ferec, I, s.320; Ahmed b. Mahmud, I, s.81-82. Abdurrahim Tufantoz, Ortaçağda Diyârbekir, Mervanoğulları (990-1085), Ankara 2005, s.109; Mustafa Alican, Kıyametin İlk Günü Malazgirt 1071, İstanbul 2017, s.84-85.

Bizans komutanı Dük Vasil'in hâkimiyetinde bulunan Urfa önlerine geldi (Ekim 1070)[51].

Karşılarında "ovaları ve zirvelerine kadar bütün dağları kaplamış" olan Selçuklu ordusunu gören Urfalılar, büyük bir korkuya kapıldı. Sultan Alp Arslan'a şiddetle karşı çıkarak şehri müdafaaya başladılar. Kuşatma sırasında iki taraf da çok sayıda zayiat verdi. Bir müddet sonra şehir halkı bir anlaşma yaparak şehri teslim edeceklerini bildirdiler. Ancak talep ettikleri 50 bin dinar ödenmesine, bütün kuşatma araç-gereçlerinin kaldırılmasına rağmen, şehri teslim etmediler. Sultan Alp Arslan ise kendisine karşı direnen diğer şehir ve kalelerde olduğu gibi burada da kuşatmayı şiddetlendirmek, surları yıkmak istemiyordu. Çünkü bu bölge, Bizans'la Selçuklular arasında bir uç bölgesiydi ve surların yıkılması bir müddet sonra bölgenin tekrar Bizans hâkimiyetine girmesini kolaylaştırırdı. Urfa halkının bu tutumu sebebiyle kuşatmanın uzamasına çok öfkelenen sultan, bir ara bu durumun Dük Vasil'i temsil eden elçiden kaynaklandığını düşündü. Romanos Diogenis tarafından Urfa'ya gönderilen bu elçi, Sultan Alp Arslan'ın karşısında Dük Vasil'i temsil ediyordu. Sultan, kızgınlıkla elçinin öldürülmesini emretti. Durumdan haberdar olan Nizâmülmülk devreye girip, "Adil hükümdarlar arasında elçi öldürmek âdet değildir." diyerek sultanı uyardı ve onu bu kararından vazgeçirdi. Bu esnada ordudaki bazı askerlerin yiyeceklerinin gecikmesini bahane ederek huzursuzluk çıkarması ve savaşmada isteksiz davranması da Selçuklu ordusunu sıkıntıya sokan başka bir sebepti[52].

Durumu değerlendiren Sultan Alp Arslan, bir ay, bazı kaynaklara göre ise iki ay devam eden Urfa kuşatmasını kaldırdı. Şehri vergiye bağlayıp daha güneye doğru hareket etti. Ocak 1071'de Nehrü'l-Cevz adı verilen yerden Fırat Nehri'ni geçti ve Menbiç'in kuzeydoğusundaki Bedâye'de konakladı (19 Ocak). Bu sırada bölgede hüküm süren yerel emirler, sultanın huzuruna çıkarak itaatlerini arz ediyor, Mısır seferi dolayısıyla kendilerine verilen talimatları alarak bölgelerine dönüyorlardı. Fakat Suriye'nin en mühim şehirlerinden biri durumundaki Halep şehrinin idarecisi Mirdâsî Emîri Mahmud, sultanın huzuruna bizzat gelmeyerek elçisini gönderdi. Güya sultandan korkmuş ve bu yüzden onun huzuruna çıkamamıştı. Hemen ardından Halep'te savunma tedbirleri alarak savaş hazırlığına başlamış, bu şekilde Sultan Alp Arslan'a karşı isyan alâmetleri göstermişti. Kış mevsimi sona erip hava

51 İbnü'l-Esîr, X, s.70-71; Bundârî, s.36; Urfalı Mateos, s.138-139; Smbat, s.35; İbnü'l-Adîm, Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler), s.14; Ebu'l-Ferec, I, 320; İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.166; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.169-170; Piyadeoğlu, Alp Arslan, s.163-164; Kesik, 1071 Malazgirt, s.72.

52 İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.166; İbnü'l-Adîm, Bugyetu't-Taleb (Seçmeler), s.14; İbnü'l-Esîr, X, s.71; Urfalı Mateos, s.138-139; Ebû'l-Ferec, I, s.319-320; Ahmed b. Mahmûd, I, 82-83; Smbat, a.g.e., s.36; Urfalı Mateos, s.139-140; Piyadeoğlu, a.g.e., s.165-167; Alican, a.g.e, s.87-89.

KÖLELER DIŞINDA FIRAT'I GEÇEN İLK TÜRK HÜKÜMDARI

Urfa kuşatmasını kaldırdıktan sonra Fırat'ı geçmek üzere batıya yönelen Sultan Alp Arslan, 19 Ocak 1071'de Halep ile Birecik arasında bulunan Nehrü'l-Cevz'den Fırat'ı geçti. Güzel bulup hayran kaldığı Bedâye'de ordugâhını kurdu. Bu sırada yanından ayırmadığı ve arkasında namaz kıldığı belirtilen Fakih Ebû Nasr Muhammed b. Abdülmelik el-Buhârî yanına geldi. "Efendimiz, sana ihsan buyurduğu nimetten dolayı yüce Allah'a şükret." dedi. Alp Arslan "Bu nimet nedir?" diye sordu. Fakih'in cevabı şu şekildeydi: "Bu ırmağı şimdiye dek köle (memlûk, gulâm) olmayan hiçbir Türk hükümdarı geçmemiştir. Ancak bugün siz geçtiniz!" Urfa'da yaşananlardan dolayı keyfi pek yerinde olmayan sultan, Fakih'in sözlerini çok beğendi. İleri gelen bey ve komutanlarını topladı ve Fakih'in aynı sözleri onlar huzurunda da tekrar etmesini istedi. Bunun üzerine hem sultan hem de onun bey ve komutanları ellerini açıp Allah'a şükrettiler. **(Cihan Piyadeoğlu, Sultan Alp Arslan, s.167; Mustafa Alican, Kıyametin İlk Günü, s.91)**

koşulları sefere uygun hâle gelince Sultan Alp Arslan, Halep üzerine yürüdü. 1 Nisan 1071'de Halep'i kuşattı[53].

Halep Emîri Mahmud, kaleye kapanıp Sultan Alp Arslan'a karşı direndi. Hatta kuşatma esnasında kaleden atılan bir mancınık taşı, Alp Arslan'ın bindiği ata isabet etti ve sultan, ölümden kıl payı kurtuldu. Buna rağmen o, surları yıkmak istemiyor, bu İslâm şehrini Bizans işgâline açık hâle getirmeye razı gelemiyor, bu yüzden mancınıklar ve diğer kuşatma aletleriyle şehrin yıkılmasına izin vermiyordu.

Bir müddet sonra Mahmud hatasını anladı. Af ve merhamet dilemek için Oğuz kıyafetleri giyip annesi Seyyide Hatun'u da yanına alarak sultanın huzuruna çıktı. Oğlunun hatasını bilen Seyyide, korku ve endişe içinde oğlu Mahmud'un elinden tutup "Bu, oğlumdur. Size teslim ediyorum. Ona istediğinizi yapın." dedi. Sultan Alp Arslan ise kendisine verdiği sıkıntı ve zarara rağmen ona şefkat ve merhamet gösterdi. "Kalene dön ve sana sunacağımız lütuf ve ikramlara mazhar olmak için yarın gel." diyerek onu affetti[54].

53 İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.166-167; Bundârî, s.36-37; İbnü'l-Esîr, X, s.71; Piyadeoğlu, a.g.e., s.166-168; Alican, a.g.e., s.91-94.

54 Halep kuşatması hakkında bk. Bundârî, s.36-38; İbnü'l-Adîm, Buğyetü't-Taleb fî Târihi Haleb, IV, (thk. Süheyl Zekkâr), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1988, s.1972, 1976; İbnü'l-Esîr, X, 71; İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.166-168; Smbat, s.36; Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", s.624-626; Ahmed b. Mahmûd, I, s.86; Kesik, a.g.e., s.72; Piyadeoğlu, a.g.e., s.168-171; Alican, a.g.e., s.91-98.

Bir kalkan örneği

Halep işini bu şekilde çözüme kavuşturan sultan, asıl hedefi olan Mısır'a doğru hareket ettiği sırada, Romanos Diogenis'in büyük bir ordu ile Anadolu içlerine doğru ilerlediği haberi duyuldu. Haberi getiren, o sırada Sivas'tan Erzurum'a doğru yürümekte olan Bizans İmparatoru Romanos Diogenis'in gönderdiği elçilik heyetiydi. 26 Nisan'da Sultan Alp Arslan'ın huzuruna çıkan Bizans elçilik heyeti başkanı Leo Diabatenos, İmparator Romanos'un kalabalık bir orduyla İstanbul'dan hareket ettiğini, Anadolu içlerine doğru ilerlediğini, Selçukluların ele geçirdiği Erciş, Ahlat, Malazgirt ve Menbiç'in Bizans'a geri verilmesini ve sultanın imparatora vergi ödemesi gerektiğini bildiriyor, aksi takdirde ordusuyla gelmekte olan imparatorun söz konusu yerleri bizzat ele geçireceğini, bu durumda sultanın savaşa hazır olması gerektiğini söylüyordu.

Döneme özgü Türk yayı örnekleri

O GÜN 80 BİN HALENC OKU ATILMIŞTI

Dönemin tarih yazarlarından İbnü'l- 'Adîm'in babasından naklettiği bilgiye göre Alp Arslan'ın Halep kuşatması sırasında askerlere 1000 adet "halenc ok" dağıtılmış, "O gün (savaş günü), orduya mensup diğer askerlerin attıklarından başka, silah deposundan 80 bin ok atılmıştır." Aynı yazar başka bir eserinde de diğer askerlerin attıkları oklara ek olarak atılan 80 bin okun tamamının "halenc oku" olduğunu söylemektedir. Ermeni kaynakları da okların cinsinden bahsetmemekle beraber, Selçuklu ordusunun kuşatma sırasında oldukça fazla ok attığını, hatta atılan oklarla şehrin dolduğunu kaydetmişlerdir. "Halenc", bazı araştırmacılar tarafından kayın ağacı olarak tarif edilmiş ise de aslında bir nevi akçaağaçtır. O dönemde muhtelif mobilya ve ev aletlerinin imalinde ve ok yapımında kullanılan halenc; Hazar, Kırgız, Bulgar ve Hârezm Türklerinin önemli ihraç malzemelerinden biri olup bu ağaçtan yapılmış oklara, "halencden yapılmış ok" veya "halenc oku" denmektedir. Ayrıca okluk ve sadak imalinde de bu ağacın kabuklarından istifade edildiği bilinmektedir. **(Erkan Göksu, Türk Kültüründe Silah, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s.156-157)**

BİZANS İMPARATORU ROMANOS DİOGENİS

Anadolu'daki Türk ilerleyişini bir türlü durduramayan Bizans, yeni çareler arıyordu. Bu duruma bir son vermek isteyen İmparatoriçe Evdokia, beklenmeyen bir karar verdi. Bizans tahtını ele geçirmek için askeri bir darbe girişiminde bulunan, fakat başarısız olarak idama mahkum edilen meşhur Bizans generali Romanos Diogenis'i affedip zindandan çıkardı. Daha sonra ise bir kurtarıcı olarak gördüğü Romanos'la evlenerek onu Bizans tahtına oturttu (1 Ocak 1068)[55].

İmparatoriçeyi bu davranışa iten temel sebep, Bizans'ın içerisinde bulunduğu kötü durumdu. Zira Bizans başkenti, yönetimde etkili olmak isteyen gruplar arasında süregelen çatışmalar ve devlet yönetimine yapılan müdahaleler sebebiyle büyük bir kargaşa içerisindeydi. Bu durum, imparatorluğa bağlı eyaletlerin idaresini ve özellikle orduyu derinden sarmıştı. Anadolu'daki Türk ilerleyişi her geçen gün daha tehlikeli bir boyut kazanırken, bölgede bulunan Bizans birliklerinin ihtiyaçları bile karşılanamıyor, bu yüzden çaresiz kalan askerler çevre şehir ve kasabaları yağmalıyorlardı. Bu başıbozukluğun bir an önce ortadan kaldırılması ve düzenin yeniden sağlanması gerekiyordu. Bunun için askerî kabiliyetiyle ön plana çıkmış, tecrübeli, cesur ve dirayetli birinin işbaşına geçmesi şarttı. Yedi aylık kısa saltanatı sırasında bu gerçeği gören imparatoriçe, hem kendisinin ve çocuklarının haklarını koruyabilecek hem de devleti içine düştüğü bu kaostan kurtarabilecek uygun bir aday bulmak zorundaydı. Aradığı kişi, Romanos Diogenis'ten başkası değildi[56].

55 Attaleiates, s.99-109; Mikhail Psellos, Khronographia, (Yay. Haz. Işın Demirkent), TTK Yay., Ankara 1992, s.221-225; Zonaras, s.118-125; Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi (çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara 2011, s.318; Piyadeoğlu, s.155; Semavi Eyice, Malazgirt Savaşı'nı Kaybeden IV. Romanos Diogenis, TTK Yay., Ankara 1971, s.5-20.

56 Yusuf Ayönü, "Bizans İmparator'u Romanos Diogenes", Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras, (Haz: Mustafa Alican), İstanbul 2018, s.111-112.

BİZANS'IN YAŞADIĞI BÜYÜK KAOS...

"976-1025 yılları arasındaki yaklaşık yarım asır süren iktidarı sırasında ülke topraklarını iki katına çıkartan II. Basileios 1025 yılında ölünce, Bizans İmparatorluğu'nun görkemli dönemleri son bulmuş oldu. II. Basileios'un halefi VIII. Konstantinos (1025-1028), onun ardından da onun kızlarıyla evlenmek suretiyle tahta oturan III. Romanos Argyros (1028-1034), IV. Mikhael (1034-1041) ve IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) döneminde, II. Basileios'un kurmuş olduğu güçlü askerî ve politik yapı çöktü. Özellikle IX. Konstantinos Monomakhos'un iktidarı döneminde, devletin çöken maliyesini biraz olsun toparlamak maksadıyla, yaptıkları hizmet karşılığında askerlere ayrılan araziler dahi vergilendirilmişti. Daha da önemlisi, sayıları bir hayli azalmış olan "stratioteslerin", yani askerî köylülerin belirli bir meblağ karşılığında askerlik hizmetinden muaf tutulmasıyla, imparatorluğun en büyük askerî gücünü oluşturan Anadolu "themalarının" kuvvetleri yok edilmiş oldu. Yerli askerlerin yerini alan ücretli askerlerin onlar gibi sadakatle savaşmamaları, imparatorluğun askerî gücünü önemli ölçüde azaltmıştı. X. Konstantinos Doukas devrinde ise bir yandan ülke içindeki karışıklıklar, diğer yandan Güney İtalya'daki Normanlar ve Balkanlar'a göç eden Peçenek ve Oğuzlarla uğraşan Bizans yönetimi, Anadolu'daki hadiselerle yakından ilgilenememişti. Bunun sonucunda da Güney ve Doğu Anadolu'daki Bizans savunmasını çökerten Selçuklu süvarilerinin akınları, Anadolu'nun iç bölgelerine kadar uzanmıştı. İmparatorun bu akınları durdurmaya yönelik çabaları ise başarılı olamadı." **(Yusuf Ayönü, "Bizans İmparatoru Romanos Diogenis" , Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras, (Haz: Mustafa Alican), İstanbul 2018, s.110-111)**

Doğum tarihi bilinmeyen Romanos Diogenis, Kapadokyalı olup asalet ve kahramanlığı ile tanınmış bir aileye mensuptu[57]. Ailesi, Romanos hanedanıyla akrabalık ilişkileri bulunan[58] ve özellikle 10. ve 11. yüzyıllarda devlete pek çok namlı asker yetiştirmiş olan meşhur bir aileydi. Babası Konstantin Diogenis, 1029'da bir darbe ile tahta çıkmaya kalkışmış, ancak planının açığa çıkarılması sonucunda başarı-

57 Psellos, s.225; Alexander P. Kazhdan, "Diogenes", The Oxford Dictionary of Byzantium, I, Oxford 1991, s.627.

58 Romanos Diogenis'in annesi, 1028 ile 1034 yılları arasında Bizans imparatoru olan III. Romanos Argyros'un kız kardeşiydi. Dolayısıyla Romanos Diogenis, III. Romanos'un yeğeniydi. Zonaras, s.122-123n; Pavlos Karolidis, Romanos Diogenis İstanbul'a Yollar Açılırken, Çev: Kriton Dinçmen, İletişim Yay, İstanbul 1993, s.37.

Romanos Diogenis

sız olarak 1032'de intihar etmişti[59]. Ancak bu olay, sahip olduğu kişisel özellikleri ve kabiliyetleri sayesinde ön plana çıkan oğlu Romanos'un yükselmesine ve en nihayetinde Bizans tahtına oturmasına engel olmadı[60].

> "Diogenis, sana verilen unvanı bir armağan sayma, yiğitliğinin ödülü say. "

Romanos Diogenis'in yıldızı, İmparator X. Konstantinos Doukas zamanında, Batı Bulgaristan'da, Sofya (Sardike) bölgesinde görev yaptığı sırada parladı. Bu bölge, kuzeyden Tuna'nın berisinden ve batıdan da Sırbistan ile Macaristan taraflarından imparatorluk topraklarına sık sık akınlar düzenleyen "barbarların" tehdidi altındaydı. Romanos Diogenis, bu görevde bulunduğu sürece onlara karşı çok önemli askerî başarılar elde etti. Tuna'nın berisindeki Peçeneklerin saldırısını püskürtüp onları tam bir hezimete uğrattı. Bunun üzerine İmparator X. Konstantinos Doukas tarafından ödüllendirildi. "Diogenis, sana verilen unvanı bir armağan sayma, yiğitliğinin ödülü say" diyerek onu önemli saray görevlerinden olan esvapçıbaşılığa getirdi[61].

Bu hadiseden kısa bir süre sonra, 1067 yılında İmparator Konstantinos Doukas öldü. O sıralarda Sofya'da bulunan Diogenis, Doukas'ın küçük oğulları ve Kraliçe Evdokia'yı iktidardan uzaklaştırıp Bizans tahtına oturmak için bir darbe planladı. Ancak tıpkı babasının darbe teşebbüsünde olduğu gibi planı ifşa oldu ve tutuklandı. Kraliçenin başkanlık edeceği en üst derece imparatorluk mahkemesince yargılanması kararlaştırıldı. Fakat gücü, kuvveti, cesareti ve yakışıklılığı ile başta kraliçe olmak üzere bütün mahkeme heyetini etkilemeyi başardı. İdamla yargılandığı mahkemece affedildi ve serbest kaldı. İstanbul'dan ayrılıp Kapadokya'ya doğru yola koyulmuşken, Kraliçe Evdokia tarafından tekrar başkente çağrıldı. Evdokia onu önce yargılama yetkisine sahip komutan (magistros), ardından başkomutan ilan etti. Kısa bir süre sonra da onunla evlendi. Böylece o, IV. Romanos Diogenis unvanıyla Bizans tahtına oturdu (1 Ocak 1068)[62].

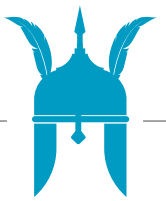

59 Zonaras, s.49; Psellos, s.225; Eyice, s.16.

60 Karolidis, s.37-38.

61 Zonaras, s.122-123; Psellos, s.225; Karolidis, s.38.

62 Zonaras, s.122-123; Psellos, s.222; Urfalı Mateos, s.136; Karolidis, s.38-41; Ostrogorsky, s.318.

ROMANOS DİOGENİS'İN ANADOLU'DAKİ TÜRK İLERLEYİŞİNE KARŞI ALDIĞI İLK TEDBİRLER

Bu evlilik ve imparator değişimi bazı tartışmalara ve sıkıntılara yol açsa da İmparator Romanos Diogenis'i bekleyen en büyük mesele, Anadolu'daki Türk ilerleyişiydi. Daha önce Balkanlar'da Peçeneklere karşı kazandığı başarılarla iyi bir kumandan olduğunu ispat eden Romanos Diogenis, 1068 Baharında, çoğunluğu ücretli askerlerden oluşan bir ordu ile Anadolu seferine çıkmaya karar verdi. Kendisine yapılan iyi niyetli uyarıları hiç dikkate almadı[63]. Amacı Selçuklu beylerinin bu akınlarda üs olarak kullandıkları Halep ile Anadolu'nun irtibatını kesmekti. Bazı yazarlara göre ise Romanos'un Türklere karşı büyük bir zafer kazanma isteği, "imparatorluğu korumak" ihtiyacı kadar "şahsî ihtiraslara" da dayanıyordu[64]. "Öç almak için duyduğu şiddetli arzu, zevk ve sefahat doğrultusundaki isteklerine baskındı" ve "göğe ulaşan bir şan kazanma beklentisi" onu bu sefer kararını almaya ikna etmişti[65].

Bizans ordusu, iyi teçhiz edilmemiş olmakla birlikte, bizzat imparatorun kumandasında bulunduğu için yüksek morale sahipti. Romanos Diogenis, Kay-

63 İmparatora Türkler üzerine sefere çıkmadan önce tavsiyelerde bulunduğunu belirten Mikhail Psellos şunları söylüyor: "İmparatorlara faydalı tavsiyelerde bulunmak âdetimdi. Bu sebeple, onu durdurmaya çalıştım. Öncelikle askerî kuvvetleri hesaplamanın, isim listesi yapmanın, dışarıdan yardım istemenin ve sonra bütün hazırlıklar tamamlanınca savaş ilân etmenin doğru olacağını belirttim. Ama her dediğimin tersini söylemeye meraklı bir sürü çalçene (birkaç kişi dışında) durumumuzu kötüye sürüklediler. Evvelce de böyle yapmışlardı, şimdi de yapıyorlar. Kötü fikirler üstün geldi. İmparator sarayda zırhını giyerek sol eline kalkan, sağ eline mızrak aldı. Sandı ki, biriyle düşmanın gelişini durdurabilecek, ötekini de düşmanın bağrına saplayabilecek. Diğerleri savaş çığlıkları attılar, el çırptılar, fakat benim yüzüm can sıkıntısıyla bulutlanmıştı. Çünkü neticenin ne olabileceğini tahmin ediyordum." Psellos, 226.

64 Psellos, s.226.

65 Attaleiates, s.110.

seri-Sivas-Divriği-Malatya-Toroslar üzerinden güneye inip Suriye yolunda stratejik değeri olan Menbiç Kalesi'ni fethetti. Buna karşılık, Bizans ordusunun önünden çekilen Selçuklu ve Türkmen süvarileri, başka yönlerden akınlarına devam ettiler. Ahlat üssünden harekete geçen Afşin, Niksar'ı kuşattı. Ardından yıldırım hızıyla İç Anadolu'ya geçerek Ammûriye'ye (Amorion) ulaştı. O sırada Kuzey Suriye'den dönen imparator, Afşin'in yolunu kesmek istediyse de başarılı olamadı. Yolunu değiştiren Afşin, Ahlat'a değil, Toros Dağları üzerinden Halep üssüne döndü. Kış ortalarında İstanbul'a dönen imparator, muhteşem bir törenle karşılansa da aslında hiçbir başarı elde edememişti[66].

1069 İlkbaharında Selçuklu akınları yine başladı. Böylece imparatorun önceki seferinin başarısızlığı açık bir şekilde ortaya çıktı[67].

Bunun üzerine ikinci Anadolu seferine çıkan Romanos Diogenis, Kayseri, Harput,

ROMANOS DİOGENİS VE ONA İMPARATORLUK YOLUNU AÇAN EVLİLİK

Romanos Diogenis, Bizans Devleti içinde çok iyi tanınmış ve yüksek siyasî gücü olan Kapadokyalı Diogeni ailesinin mensubudur ve babasının adı Konstantinos Diogenis'tir. Romanos Diogenis, Bizans ordusunda yüksek rütbelere gelmiş ve 1067 yılında Bizans İmparatoru X. Konstantinos Doukas'ın oğullarını imparatorluk tahtından indirmek için hazırladığı bir komplo nedeniyle idama mahkûm edilmiştir. İdamının infazını hapiste beklerken, Bizans'ta gerçek iktidar sahibi olan taht nâibi Evdokia'nın ilgisini çekmiş ve onun huzuruna çağrılmıştır. Evdokia, ondan çok etkilenmiş, onu affetmiş ve 1 Ocak 1068 tarihinde de onunla evlenmiştir. Bu evlilikle IV. Romanos Diogenis olarak VII.Mikhael ile birlikte imparatorluk tahtına oturmuştur.

66 "Şehri bütün ordusu ile birlikte terk etti. Fakat ne tarafa yürüyeceğini ve ne yapması gerektiğini bilmeden barbarlara karşı ilerledi. Romanos sınırda dolaşıp durdu. Bir tarafa gitmeyi planlayıp, öbür tarafa gitti. Suriye'yi geçti, İran'a geçti. Kazandığı bütün başarı, ordusunu iç kısımlara kadar sürmesiydi. Adamlarını bazı yüksek tepelere yerleştirdi, sonra tekrar aşağı indirdi. Dar boğazlarda tıkanmalarına sebebiyet verdi ve bu manevralarla ağır kayıplara uğradı. Mamafih, zafer kazanmış gibi geri döndü. Fakat ne Medlerden ne de Perslerden bize ganimet getirdi. Tek bir şey onu tatmin etmekteydi: Düşmanlarının üzerine yürümüştü." Psellos, s.226. Ayrıca bk. Attaleiates, s.109 vd.; Zonaras, s.126-127; Psellos, s.226; Smbat, s.34; Urfalı Mateos, s.137; Ebû'l-Ferec, I, 319; İbnü'l-Esîr, X, 67; Eyice, s.24-26; Ernst Honigmann, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, (Türkçe terc., Fikret Işıltan), İstanbul 1970, s.118; İbrahim Kafesoğlu, "Malazgirt Muharebesi", İA, VII, s.243; Koca, Malazgirt'ten Miryokefalon'a, s.16; Piyadeoğlu, s.155-156.

67 Psellos, s.227. Psellos ayrıca şunları söylüyor: "İmparatorun böbürlenmek için ilk bahanesi 1068 seferi oldu. Ondan

SIRA DIŞI BİR HAYAT, SIRA DIŞI BİR ÖLÜM
EVDOKİA

Konstantinopolis Patriği I. Mikhael Kirularios'un yeğenidir. Kocası X. Konstantin'in 1067'deki ölümünden sonra "augusta" unvanını alarak Sezar Ioannis Doukas ile VII. Mikhael ve Konstantin'in nâipliğini yaptı. VII. Mikhael ülkeyi yönetmeye yetecek yaşta olmasına rağmen, küçük kardeşiyle ortak imparator ilan edildi ve ülkenin idaresi Evdokia'ya geçti. Bu sırada Romanos Diogenis, Bizans ordusunda rütbece oldukça yükseldi ve 1067 yılında Bizans İmparatoru X. Konstantin Doukas'ın oğullarını imparatorluk tahtından indirmek için bir komplo hazırladı. Ancak komplo girişiminde başarılı olamadı ve idam edilmek üzere hapse atıldı. Doğuda Türkmen akınlarının yoğunlaştığı bir dönemde Evdokia, kocası Konstantin ölüm döşeğindeyken ona tekrar evlenmeyeceğine dair yemin etmiş olsa da Romanos'u hapisten çıkardı ve Ioannis Doukas, Konstantinopolis Patriği VIII. Ioannis ve VII. Mikhael'in onayını almadan onunla evlendi (1 Ocak 1068). 1071 yılında Malazgirt Savaşı sonrasında Romanos esir düşünce, yönetim tekrardan Evdokia ve Mikhael'e geçti. Bu durum, Romanos'un yaşadığı ve Konstantinopolis'e dönmekte olduğu öğrenilene kadar devam etti. Ioannis Doukas ve Vareg, muhafızlar tarafından yönetimi Mikhael'e bırakıp manastıra kapanmaya zorlandı. 1078 yılında III. Nikephoros, VII. Mikhael'i tahttan indirdikten sonra, Evdokia ile evlenmek için onu yanına davet etti. Ancak bu plan, Ioannis Doukas'ın muhalefeti nedeniyle bozuldu. Evdokia, I. Aleksios'un 1081'de tahta çıkmasından kısa süre sonra bir rahibe olarak öldü.

Evdokia

Hz. İsa, İmparator Diogenis ve Evdokia'ya taç giydirirken.

Palu ve Sivas bölgelerine harekâtta bulundu. Buna karşılık Türkmen akıncıları ise bir yandan Malatya'da bulunan Bizans kuvvetlerini mağlup etmeyi, diğer yandan Konya'ya kadar ilerleyerek şehri yağmalamayı başardılar. İmparator, Konya'ya dönüp bu akıncıları yakalamak istediyse de başarılı olamadı. Zira o Sivas'a geldiğinde Selçuklu kuvvetleri geri dönmekteydiler. Bu defa Kayseri'ye yönelip onların önünü kesmek istedi. Ancak Bizans ordusunun hareketlerini takip eden Selçuklu kuvvetleri, yollarını değiştirerek Toros Dağları üzerinden Kuzey Suriye'ye, harekât üsleri olan Halep'e varmayı başardılar. Neticede Romanos, büyük ümitlerle çıkmış olduğu bu ikinci seferinde de fazla bir şey elde edemeyerek geri dönmek zorunda kaldı[68]. Buna rağmen bir Bizans kaynağının ifadesiyle, "Çevresindeki kötü niyetli danışmanlarının da etkisiyle büyük başarılar elde ettiğine inanıyor, gittikçe daha gururlu bir hâle geliyordu."[69]

1070 yılında ise saraydaki muhalefet sebebiyle üçüncü Anadolu seferine bizzat çıkamayan Romanos Diogenis, başkomutan tayin ettiği Manuel Komnenos kumandasında yeni bir Anadolu seferi düzenledi. İki ayrı koldan hareket eden Bizans ordusu, yine önemli bir başarı elde

sonra imparatoriçeye karşı küçümser bir tavır takındı, devlet adamlarını hakir gördü ve imparatorlarda görülen tedavisi imkânsız hastalık onda baş gösterdi. Yani şartlar ne olursa olsun, kimseden fikir sormamak, kendi kararlarından başka kimseden nasihat dinlememek illeti… Bana gelince, Tanrı şahidimdir ki onu ihtiraslarından vazgeçirmeye çalıştım. Onun ihanet kokan plânlarını biliyordum ve imparatoriçe ile imparatorluk adına korkuyordum. Her şeyin ayaklanma ve kargaşalık içinde kaybolmasından endişe ediyordum. Ona ettiği yeminleri hatırlattım. Her fırsatta başarısızlığa uğrayabileceğini söyleyip korkutmaya çalıştım. Planları kendine karşı dönebilirdi. Ve sık sık olduğu gibi İmparatoriçe Evdokia onun hakaretlerine kızıp üzüldüğü zaman, iki tarafı barıştırmaya uğraştım."

68 Attaleiates, s.112-144; Psellos, s.227-228; Zonaras, s.128-129; Eyice, s.26-30; Koca, Malazgirt'ten Miryokefalon'a, s.16-17.

69 "Onun bu ikinci savaşı da birincisinden daha başarılı olmadı. Gerçekte tamamıyla kararsızdı ve düşman da her yerde direndi. Adamlarımızın on binlercesi öldü ve biz ancak bir avuç esir aldık. Ama hiç değilse açıkça yenilmedik ve barbarlara karşı epeyce gürültü kopardık! Bütün bunların sonucunda Romanos şimdiye kadar olduğundan daha gururlu ve küstah hâle geldi. Çünkü hakikaten iki defa orduya kumanda etmişti. Her şeyi küçümsemeye başladı. Daha da fenası, kötü niyetli danışmanlarını dinleyerek yolunu büsbütün şaşırdı." Psellos, s.227-228.

edemeden geri döndü[70]. Ancak bu sırada, Urfalı Mateos'un ifadesiyle o güne kadar "görülmemiş ve işitilmemiş bir şey" yaşandı[71]. Kavurt Bey'in isyanına destek veren ve isyanın bastırılması üzerine Sultan Alp Arslan tarafından cezalandırılmaktan korkan Selçuklu hanedan üyesi ve sultanın eniştesi Erbasgan, emrindeki hatırı sayılır bir kuvvetle Anadolu'ya kaçıp Kızılırmak kıyılarına kadar geldi. Erbasgan'dan haberdar olmayan Manuel, onu da Anadolu'ya giren diğer Selçuklu kuvvetlerinden biri zannederek Sivas'ta üzerine yürüdü[72]. Yapılan savaşta Erbasgan karşısında mağlup olan Manuel, esir düşmekten kurtulamadı. Fakat o, Erbasgan'ın durumunu öğrendikten sonra, bazı vaatlerde bulunarak onu İstanbul'a davet etti. Peşindeki Selçuklu kuvvetlerinin kendisini ele geçirmesinden korkan Erbasgan, Manuel'in teklifini çaresizce kabul etti. Onunla birlikte İstanbul'a giden Erbasgan, imparator tarafından büyük törenlerle karşılandı ve kendisine çeşitli unvanlar verildi[73].

Bu sırada Sultan Alp Arslan, Erbasgan'ı yakalamak üzere Afşin Bey'i görevlendirmişti. Tekrar Anadolu'ya giren Afşin, emrindeki Türk/Türmen akıncılarıyla birlikte Erbasgan'ı takibe başlamıştı. Onun Manuel'le birlikte İstanbul'a gittiğini öğrenince, Üsküdar sahillerine kadar ilerledi. Burada Diogenis'e bir mektup gönderip ondan sultana isyan eden Erbasgan ve yanındakileri kendisine teslim etmesini istedi. İmparator bu isteği kabul etmese de neredeyse başkentinin önlerine kadar gelmiş olan Afşin'i uzaklaştırmak için bir harekâta da girişemedi. Bir müddet böl-

70 Attaleiates, s.144-148; Zonaras, s.130; Ebû'l-Ferec, I, 320; Piyadeoğlu, s.155-158; Eyice, s.30.

71 Urfalı Mateos, s.137-138.

72 "Erbasgan, sultandan firar ve Yâvekiyye kavminden bir grup asker ile ülkeyi terk edip İstanbul'u arzulayıp gittiği zaman, Derbend'e ulaştı. Orası bir hisar olup, Meryem isimli bir kadın orada emîr ve serdardı. Sonra Erbasgan o kadına haber gönderip, Derbend'den geçip İstanbul'a gitmek için izin istedi. Meryem izin vermeyip, Erbasgan'a muhalefet edip düşmanlık gösterdi. Bunlar bu hâlde konuşmalarda bulunur ve savaş tedbiri alırlar iken, bu taraftan Bizans İmparatoru Romanos, Erbasgan'ın geldiğini işitti. Onun savaşa geldiğini sanıp, kendi elinin altında olan beylerinden Manuel isimli bir emîri, birçok asker ve savaşçı yiğitlerle Erbasgan ile savaşmak üzere gönderdi. Manuel de büyüklük taslayarak ve kin ile gidip, Derbend'e gelip Erbasgan'a yakın oldu. Erbasgan dahi Manuel'in geldiğini işitip haber gönderdi: "Ben size savaş ve öldürmek için gelmedim. Bil ki, muradım sultanın korkusundan size iltica etmek ve sultanın vereceği zarardan kaçınmakdır." dedi. Manuel inanmayıp "Yalan söyler ve hile yoluna gidersin. Eğer muradın bize sığınmak olsaydı, bizim ülkemizi yağmalamaz, yakıp yıkıp zarar vermezdin." diyerek ısrar etti. Nihayet Erbasgan ne kadar ant içti ise de Manuel inanmadı, onun savaş için geldiğini sandı. Sonra Manuel, Erbasgan'ın üzerine yürüyüp iki asker birbiri ile karşılaştı. Birbirlerine kılıç ve balta vurdular. Bir müddet savaştıktan sonra Erbasgan galib ve Manuel mağlup oldu. Ordusu durmayıp yerinden ayrıldı. Kaçabileni kaçtı, kaçamayanı kırıldı. Manuel, kendisi esir olarak zincire vuruldu. Manuel kendisini yetmiş kantar altına satın aldı. Ancak adamları o altını getirip teslim ettikten sonra Manuel hapisten kurtulacaktı. Bunlar bu hâlde iken, Erbasgan'ın arkasından Afşin geldi, Erbasgan'ın olduğu yere yakın bir yerde kaldı. Erbasgan Manuel'e bu durumu ve Afşin'in niye geldiğini açıkladı. "Eğer benim ile ittifak edip beni Afşin'den kurtarırsan senden beş para bile almayıp seni salıveririm." dedi. Manuel dahi kabul edip bunun üzerine birbirleri ile yeminleştiler. Erbasgan ile Manuel İstanbul'a gittiler. Birkaç gün içinde İstanbul'a vasıl olup kaleye girdiler. Romanos ile buluşup durumu ve zikrolunan dedikoduyu bir bir söyleyip emin olup, oturdular, korkuyu ortadan götürdüler." Ahmed b. Mahmud, I, s.88-89.

73 Bu konu hakkında toplu bilgi için bk. Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", XI. TTK. Kongresi Bildirileri, II, TTK Yay, Ankara 1994, s.709.

İnce Minareli Medrese'nin taç kapısından bir detay, Konya.

gede kalan Afşin, geldiği gibi hızla geriye döndü ve Anadolu ahvaliyle ilgili düşüncelerini Alp Arslan'a iletti. Ona göre Bizans'ın kendileriyle savaşma kabiliyeti yoktu ve dilerlerse Anadolu'yu baştan başa fethetmeleri mümkündü[74]. Fakat Bizans İmparatoru Romanos Diogenis, kendisinden oldukça emindi ve düşmanı Afşin Bey'den farklı düşünüyordu.

Peki, imparatorun Türk tehdidini bertaraf etmek için yeni hamlesi ne olacaktı?

Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan Selçuklular dönemine ait bir rölyef.

74 Ebû'l-Ferec, I, 320; Afşin Bey hakkında toplu bilgi için bk. Faruk Sümer, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, IV, Ankara 1975, s.203-204; Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları, s.18-32.

BİZANS'I TİTRETEN TÜRK
AFŞİN BEY

Selçukluların Ön Asya'daki faaliyetleri sırasında çok sayıda Oğuz beyi, emîr ve kumandanlar görev aldı. Bunların her biri son derece iyi yetişmiş beyler olup faaliyet ve icraatlarıyla büyük şöhret buldular. Bunların en meşhurları ise Afşin Bey idi. Kaynaklara "Bekçi oğlu Afşin" olarak geçen bu büyük Türk beyi, Alp Arslan'ın tahta geçmesinden sonra Seyhun boyları ile Horasan'dan gelen ve Van Gölü çevresinde yurt tutan kalabalık Oğuz (Türkmen) oymaklarına mensuptu. "Horasan sâlârı" unvanını taşıyan bir kumandan tarafından idare edilen bu Türkmen kitlelerinin büyük beylerinden biri olan Afşin, Malazgirt zaferinden önce Anadolu'ya yaptığı akınlarla Bizans'ı büyük ölçüde yordu. Malazgirt Savaşı'nda da önemli rol üstlenen Afşin Bey, 1078 yılına kadar Selçuklulara hizmet etti.

ROMANOS DİOGENİS'İN ÖLÜM KALIM SEFERİ: 1071

Anadolu'ya yönelik 1068, 1069 ve 1070 seferlerinde bir başarı elde edemeyen Romanos Diogenis, Afşin Bey'in Marmara sahillerine, Üsküdar'a kadar uzanan akınlarından sonra büyük endişeye kapıldı. Artık Türk meselesini kökünden halletmesi gerekiyordu. Amacı yalnız Anadolu'yu Türklerden temizlemek değil, eğer şartlar uygun olursa İran içlerine kadar yürümek ve Selçuklu başkentini zapt etmekti. Ordusunu, imparatorluk ordusunun temel unsurlarının dışında Slavlar, Gotlar, Bulgarlar, Franklar, Ermeniler, Gürcüler, hatta Balkanlar'daki Türk kökenli Peçenek, Uz, Kıpçak ve Hazar Türklerinin de aralarında bulunduğu ücretli askerlerden oluşturmuştu. Döneme ait kaynaklarda farklı sayılar verilmekle birlikte, asker sayısının 100-200 bin arasında olduğu anlaşılan bu orduda, o döneme göre son derece gelişmiş kuşatma araç gereçleri de bulunuyordu. Bunlardan biri, 1200 kişi tarafından çekilen ve her seferinde on kantar ağırlığında taş atabilen bir mancınıktı. Döneme ait kaynakların "yürüyen dağ" olarak tasvir ettiği bu mancınık ve diğer kuşatma araç gereçleri dışında, ordunun silahları için 1000, atların nalları ve bu nalların çivileri için ise 400 arabanın hazırlanmış olması, Romanos Diogenis'in 1071 seferinin amaç ve hedeflerinin büyüklüğünü ortaya koyuyordu[75].

75 Bunun dışında, Bizans ordusunda sadece mancınıkçı, çarhçı, lağımcı, kazancı, arabacı vb. teknisyenlerin 100 bin kişi tuttuğu, kumandan ve subay sayısının 30 binden fazla olduğu ve silah ve malzeme taşıyan arabaların 4.000 adet olduğu söylenmektedir. İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.170; Urfalı Mateos, s.140; Hüseynî, s.32-33; İbnü'l-Esîr, X, 71; Bundârî, s.37, 40; Reşîdüddin, s.79; Mîrhând, s.90-91; Ali Sevim, "İbnü'l-Adim'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", s.626-627; Aynı yazar, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 430-485=1038-1092)", s.531; Smbat, s.36; Ahmed b. Mahmûd, I, 92; Bizans ordusunun asker sayısı ve teçhizatı hakkında toplu bilgi ve değerlendirmeler için ayrıca bk. Faruk Sümer-Ali Sevim, İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri), TTK Yay., Ankara 1988; Sevim, Malazgirt Meydan Savaşı, s.55-56; Kesik, 1071 Malazgirt, s.73-74; Piyadeoğlu, s.175-176; Alican, s.145-150.

İSTANBUL'DAN SİVAS'A

Romanos Diogenis, 13 Mart 1071'de Ayasofya'da düzenlenen ayinde dua ettikten sonra yola çıktı. İstanbul'a sığınarak kendisine çeşitli unvanlar verilen asi Selçuklu şehzadesi Erbasgan da yanında bulunuyordu. Paskalya Yortusu gününde İstanbul'dan Anadolu yakasına geçti. Ardından bugünkü Yalova, Altınova'da bulunan Elenopolis'e, oradan da Afyon, Isparta, Konya civarındaki Anatolikon'a geldi. Haymana civarında bulunan Zompos Köprüsü'nden Sakarya Nehri'ni geçtikten sonra, ordusunu yeni baştan tertip etti. Zira kalabalık ordunun idaresiyle ilgili problemler baş gösteriyor, disiplinsizliği önlemek isteyen imparatorun sert tedbirler alması, askerler ve kumandanlar arasında tepkiye yol açıyordu[76].

Bu mecburi düzenlemeyi yapan imparator, Kayseri'ye uğramadan Sivas'a doğru ilerledi ve Kangal yakınlarındaki Soğukpınar civarında ordugâhını kurdu. Muhtemelen bu sırada Sultan Alp Arslan'ın son durumu hakkında gelen bilgileri değerlendirip Leo Diabatenos başkanlığında oluşturduğu elçilik heyetini onunla görüşmek üzere gönderdi. Kendisi de bundan sonraki harekât planını belirlemek üzere savaş meclisini topladı[77]. Toplanan savaş meclisinde cevap aranan temel soru, düşman arazisine yönelik doğrudan bir hücuma mı geçilmeli, yani Selçuklu hâkimiyet bölgesine kadar ilerleyerek orada mı savaşmalı; yoksa güvenli bir hatta kalıp bir çeşit savunma savaşı mı yapılmalı, yani Alp Arslan'ın gelip Bizans ordusunu bulması mı beklenmeliydi[78]?

76 Attaleiates, s.151-152.

77 Bryennios "Kapadokya'ya gelince" diyor. Bk. Bryennios, s.48.

78 Eyice, a.g.e., s. 36-37; Kesik, 1071 Malazgirt, s. 74; Piyadeoğlu, Alp Arslan, s. 175-178.

Sivas Buruciye Medresesi'nin taç kapısı ve Çifte Minareli Medrese.

Savaş meclisinde bu soruya cevap olarak çeşitli görüşler ileri sürüldü. Kaynakların belirttiğine göre, kendilerine fazla güvenen ve dalkavuk mizaçlı bazı kumandanlar, Selçuklu topraklarına, yani doğuya doğru ilerlemeyi ve Sultan Alp Arslan'la ilk karşılaşacakları yerde savaşmayı istiyorlardı. Buna karşılık, Joseph Tarkhaneiotes ile Batı Ordusu Komutanı Nikephoros Bryennios, bu plana itiraz ediyorlar; ekinleri ve yiyecekleri yaktıktan, çevredeki şehirlerin kalelerini kuvvetlendirdikten sonra, düşmanı Bizans ordusunun belirleyeceği güvenli bir yere çekmenin ve orada beklemenin doğru olacağını söylüyorlardı. Bu olmasa bile en fazla Erzurum'a kadar ilerleyip bu kaleye kapanmayı, yiyecek sıkıntısı yaşayacak sultanın buranın kalesine saldırmasını beklemeyi ve çarpışmayı ancak ve ancak Bizanslılara en uygun arazide kabul etmeyi tavsiye ediyorlardı. İmparator ise "tecrübesiz dalkavukların görüşünü", yani doğuya ilerleme fikrini benimsemişti[79].

Bizans ordusu, Soğukpınar'daki ordugâhtan ayrıldıktan sonra Sivas'a ulaştı. Sivas halkı ve idarecileri, imparatoru coşkuyla karşılayıp itaatlerini bildirdiler. Romanos'u karşılayanlar arasında, Atom ve Abusahl isimli Ermeni liderler ve Ermeni halkı da vardı.

79 Bryennios, s.48-49.

BİZANS'IN EN USTA STRATEJİSTLERİNDEN
NİKEPHOROS BRYENNİOS

Aynı adı taşıyan genç tarihçi Nikephoros Bryennios'un onun oğlu ya da torunu olduğu zannedilir ve onunla karıştırılmaması için "büyük/yaşlı" lakabıyla anılır. Nikephoros Bryennios, Bizans aristokratlarından olup generalliğe kadar yükselen babasıyla da aynı ismi taşıyordu. Ailesinin etkisiyle ciddi bir askerî eğitim alan Bryennios, başarılı bir askerî kariyere sahip olmuştu. Bizans ordusunun en usta stratejisti olarak kabul edilen Nikephoros Bryennios, Malazgirt Savaşı'nda ordunun sol kanadına kumanda etmişti. Savaşta iyi yönetim gösterebilen birkaç Bizans generalinden biri olmuş ve bu yüzden savaştan sonra Bulgaristan valisi (dük) ilan edilmişti. Bu esnada önemli askerî görevlerde bulundu ve bazı isyanları bastırdı. Bunun üzerine Dıraç valisi (dük) oldu. VII. Mikhael'in politikalarını ve bazı devlet adamlarını eleştirmesi sebebiyle imparatorla arası açıldı. Bir müddet sonra imparatorluk tacını ele geçirmek için harekete geçti. Kendisine bağlı kuvvetlerle İstanbul'u kuşatsa da başarılı olamadı. III. Nikephoros, kendisine itaat etmesi hâlinde onu affedeceğini ve ona yeni unvanlar vereceğini söylese de o bunu reddetti. Bunun üzerine imparator, Byrennios'u ele geçirmek üzere Aleksios Komnenos kumandasında bir birlik gönderdi. Mağlup olan Nikephoros Bryennios'un gözlerine mil çekildi. Buna rağmen hayatta kalmayı başaran Nikephoros Bryennios, Aleksios Komnenos'un imparatorluğu döneminde bir müddet imparator danışmanı olarak görev yaptı.

(Nicolle, Malazgirt 1071, s. 23.)

Selçuklu döneminden gürz örnekleri

Selçuklu mimarisinden dekoratif bir detay.

Ancak Rum ahali, şehirde beraber yaşadıkları Ermeniler hakkında imparatora şikâyette bulunup, "Ermenilerin kendilerine saldırdıklarını, kiliselerini yağmaladıklarını ve birkaç sene önce Türk Beyi Erbasgan bölgeye geldiğinde, Türklerden daha fazla fenalık yaptıklarını" ileri sürdüler. Bunun üzerine şehirdeki Ermenileri cezalandıran imparator, onların evlerini ve mallarını yağmalattığı gibi, birçok Ermeniyi de öldürttü. Hatta sefer dönüşünde Ermeni mezhebini ortadan kaldıracağına dair yemin etti. Bizans kaynaklarının pek bahsetmediği bu tutumu sebebiyle imparator, Ermenilerin büyük nefretini kazandı[80].

Bir kalkan örneği

80 Urfalı Mateos, s.141; Smbat, s.37.

BİZANS ORDUSUNUN SİVAS ERMENİLERİNE YÖNELİK KATLİAMI

"İmparator, bu korkunç ordunun başında olduğu hâlde, içinde dolu yağışı saklı bulunan bir bulut gibi yürüyüp Sivas şehrine geldi. Ermeni kralzadeleri Atom ve Apusahl, büyük törenle onun istikbaline çıktılar. Bu sırada Rumlar, imparatorun nezdine gidip Sivaslılarla bütün Ermeni milleti hakkında tezviratta bulundular ve: "Emir Erbasgan hücum ettiği vakit Ermeniler bize Türklerden daha çok fenalık yaptılar" dediler. İmparator Diogenis, Romalıların bu yalan sözlerine inandı ve Selçuklulara karşı yapacağı harpten dönünce Ermeni mezhebini ortadan kaldıracağına dair tehditler savurdu ve yemin etti. O, aynı zamanda Bizans askerine Sivas şehrini talan etmeleri emrini verdi. Askerler, talan esnasında zalim imparator Diogenis'in bu haksız kararından dolayı birçok insanı da öldürdüler. İmparator, Ermeni kralzadeleri olan Atom ile Apusahl'ı da gözden düşürdü ve Sivas'ı matem içine soktu. Bunun üzerine Bizans İmparatorluğu ricali ve Aşot'un oğlu Gagik ile Erbasgan, imparatora, "Millettaşlarımın iftira ve karalamalarına kulak asma, onların bütün sözleri yalandan ibarettir. Çünkü Türk muharebesinden sağ kalmış olanlar (yani Ermeniler), Bizanslılara yardımcı olmuşlardır", dediler. İmparator bu sözlerle teskin edildi ise de dönüşte Ermeni mezhebini kaldıracağına dair yemin etti. Bunu duyan manastır rahipleri, ona karşı lanet okudular ve onun gittiği yoldan bir daha geri gelmemesi ve Basil tarafından lanet edilen zalim Julien gibi mahvolması için dua ettiler." (Urfalı Mateos, s.140-141)

SİVAS'TAN ERZURUM'A

Sivas'ta bunlar yaşandıktan sonra yürüyüş emri veren imparator, bugünkü Yıldızeli, Gümenek, Niksar ve Yeşilyayla üzerinden Şebinkarahisar'a ulaştı. Kızılırmak'ın kuzeyinden ilerleyen sağ yolu değil de daha uzun olan bu güzergâhı takip etmesi, orduda bazı huzursuzluklara sebep oldu. Zira yürüyüş sırasında Bizans askeri yolda, bir yıl önce Manuel Komnenos ile Erbasgan arasında yapılan ve Bizanslıların mağlubiyetiyle sonuçlanan savaştan kalma ceset ve kemiklerle karşılaştılar. Bu durumdan rahatsız olan askerler, bu yolun tercih edilmesini kendileri için bir uğursuzluk belirtisi olarak gördüler[81]. İmparator ise askerlerin huzursuzluğuna hiç aldırmadan yola devam emrini verdi. Muhtemelen Zara, Suşehri yakınında, Nikopolis, Koloneia (Şebinkarahisar), Kelkit ile Erzincan arasında bulunan Sadak köyündeki eski Roma ordu üssü olan Satala, Pipert (Bayburt) üzerinden Erzurum'a yürüdü[82].

81 Attaleiates, s.152-153.

82 Zonaras, s.133 n.

ROMANOS DİOGENİS'İN MALAZGİRT'TEN ÖNCEKİ SON DURAĞI: **ERZURUM**

Bizans ordusu muhtemelen haziran ayı sonlarında Erzurum'a vardı. Burada toplanan ve hararetli geçen savaş meclisinde alınan karar gereği, Romanos'un Erzurum'da durmayacağı, daha ileriye gideceği kesindi. Ancak bu noktada imparatorun en büyük ihtiyacı, Alp Arslan'ın niyet ve harekâtı hakkında istihbarat elde etmekti. Gerçi Halep'te Sultan Alp Arslan'la görüşen ve sultanın süratle Fırat'ı geçtiğine şahit olan Leo Diabatenos, bu durumu imparatora bildirmiş, sultanın bozgun hâlinde doğuya, İran'a kaçtığını haber vermiş ise de imparator, Erzurum'a kadar tedbiri elden bırakmamıştı[83]. Şimdi ise yine Leo Diabatenos, yeni istihbarat raporları gönderiyor, daha önce verdiği bilgiyi teyit ediyordu[84]. Bunun dışında, Bizans casus ve habercileri de Sultan Alp Arslan'ın süratle İran içlerine doğru kaçtığını bildiriyorlardı. Bu haberler Bizans ordugâhında başlangıçta şüpheyle karşılansa da gelen her yeni istihbarat durumu doğruluyor, sultanın kaçtığı haberi kesinlik kazanıyordu[85].

Sultanın kaçması demek, İran sınırlarına kadar Bizans ordusunun karşısında ciddi bir kuvvetin kalmaması, imparatorun seferi uzatması ve Selçukluları ken-

83 David Nicolle, Malazgirt 1071, (Çev. Özgür Kolçak), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s.43.

84 Bryennios, s.49. David Nicolle'e göre, Nikephoros Bryennios'un kaydedip Leo Diabatenos'un yolladığı mektubun muhtevası tetkik edildiğinde, Leo Diabatenos'un Halep'e giden elçilik heyetine başkanlık etmesinden sonraki bir tarihte, Bizans istihbarat raporlarını kaleme aldığı dönemde yazıldığı ortaya çıkar. Mektubun ifadesine bakılırsa, "Romanos'un sefere çıktığını öğrenen ve Bizans ordusunun gücünden korkuya kapılan sultan, Pers ülkesini (Batı İran) terk edip Babil'e (Bağdat) kaçmıştı." Nicolle, s.52.

85 Bryennios, s.49; Eyice, s.39; Nicolle, s.52; Alican, s.106.

Ahlat Selçuklu mezarlığından bir görünüm.

di topraklarında vurma amacını gerçekleştirmesi için uygun şartların oluşması demekti. Romanos, büyük bir sevinçle durumu kumandanlarıyla değerlendirdi. Sultanın kaçtığına dair haberler hem imparatoru hem de bilhassa genç ve tecrübesiz kumandanları cesaretlendirdi. Tarkhaneiotes ve Nikephoros Bryennios'un görüşü itibar görmedi ve neticede imparator, döneme ait Bizans kaynaklarının ifadesiyle, "kendisine doğru yolu öğütleyenlerin değil, gözüne girmek için ona yaltaklanan, dalkavukluk yapan heyecanlı ve tecrübesiz kumandanların görüşünü" tercih etti[86]. Esasen kendisi de daha önceki Anadolu seferlerinde kazanmış olduğu küçük çaplı başarıların etkisiyle bu görüşten yanaydı. Üstelik bu kez yanında önceki seferlerde olduğundan daha kalabalık bir ordu vardı ki bu da cesaretini büsbütün arttırıyordu. Türkleri geldikleri yere, Orta Asya'ya sürmekten bahsediyor, ele geçireceği el-Cezîre, Suriye, İran, Irak, Horasan ve Mısır gibi ülkelere kimleri vali atayacağını düşünüyordu[87].

Büyük ümitlerle iktidara gelen, büyük beklentilerle düzenlediği üç seferde de istediği sonuca ulaşamadığından yeni ve çok daha büyük bir ordu toplayarak 1071 seferine çıkan Romanos Diogenis, sadece Selçuklu akınlarını durdurmaya ya da onları Anadolu'dan çıkarmaya değil, gidebileceği yere kadar gitmeye, Selçukluları kendi topraklarında vurup tarihten silme-

86 Attaleiates, s.150-151; Bryennios, s.48-49; Eyice, s.36; Nicolle, s.44; Sevim, Malazgirt Meydan Savaşı, s.59; Kesik, s.76-77; Piyadeoğlu, s.176-178; Alican, s.104-105.

87 Ahmed b. Mahmûd, I, 92; Nicolle, s.48. Kaynakların ifadesine göre imparator, sadece Bağdat'a vali atamamış, bu konuda, "İyi bir insan olan o ihtiyara (halifeye) dokunmayınız. Çünkü o bizim dostumuzdur." demişti.

ye ve hatta İslâm coğrafyasında kalıcı bir hâkimiyet tesis etmeye kararlıydı.

İstihbarat raporlarına göre Selçuklularla savaşın yakın bir yerde ve zamanda olmayacağına kanaat getiren Romanos, bu düşüncelerle orduyu yürüyüş nizamından çıkarıp taarruz kollarına ayırmayı düşündü. Ancak bu sırada yaşanan bir olay, imparatorun verdiği kararı gözden geçirmesine, düşündüğü yeni harekât planını uygulamaya geçirmesini ertelemesine sebep oldu. Zira bu sırada, Urfalı Mateos'un ifadesiyle, "Bizans ordusu içerisindeki bazı hainlerin" Sultan Alp Arslan'la haberleştikleri, ona hitaben, "Kaçma, Bizans ordusunun büyük kısmı seninledir." şeklinde mektup yazdıkları ortaya çıktı[88]. Diğer yandan Sultan Alp Arslan, İmparator Romanos'a mektuplar yazıp barış teklif etmekte, Bizanslılarla Selçuklular arasında daimî bir dostluk kurmak istediğini belirtmekteydi ki bu durumda imparatorun bir yandan içerdeki hainleri tespit etmesi, bir yandan da istihbarat akışını bir kez daha gözden geçirmesi gerekiyordu. İmparator Romanos, baştan beri yürüttüğü stratejiye uygun olarak sultanın barış teklifini reddetti. Hemen arkasından "içerdeki hainleri" tespit etmeye çalıştı. Bu konuda aklına gelen ilk isim, asi Selçuklu şehzadesi Erbasgan oldu. Ya Erbasgan ya da beraberinde bulunan eski Selçuklu bey ve kumandanları, hatta belki de imparatora bağlı Türkmenler, sultanla irtibat kurmuş olabilirdi[89].

Bunların yanında, bir de işin başından beri kendisine muhalefet eden, hatta seferin başarılı olmasını istemeyen muhalif kumandanlar da vardı. Ama onların, sadece kendisi için değil, Bizans için de büyük önem taşıyan bu harekât özelinde böylesi bir ihanetin içine düşebileceklerine ihtimal vermiyordu. Romanos'a göre onların "Erzurum'dan ileriye gidilmemesi gerektiği" şeklindeki görüşleri, kendisinin büyük başarısına engel olma isteklerinin ürünüydü"[90].

Durumu değerlendiren ve kendince tedbirli hareket eden imparator, Erbasgan'ı ve beraberindekileri İstanbul'a geri gönderdi. Bunun yanında, sultanın durumu ve harekâtına ilişkin istihbarat raporlarını bir kez daha teyit ettikten sonra, iki aylık erzak hazırlanmasını ve ileri harekâta devam edilmesini emretti.

İmparatorun Erzurum'dan sonraki ilk hedefi, bir süre önce Sultan Alp Arslan tarafından ele geçirilmiş olan Malazgirt Kalesi'ydi. Malazgirt'i kolayca ele geçirdikten sonra Ahlat'a yürüyecek, burada erzak ve iaşe ihtiyacını karşıladıktan sonra da Selçuklu ülkesinin içlerine doğru ilerleyecekti. Bu süreçte sadece iki aylık erzakın

88 Urfalı Mateos, s.142.

89 Urfalı Mateos, s.142. David Nicolle'e göre imparator, Erbasgan ve Türkmenlerini düşmanın tarafına geçmeleri ihtimaline karşın göndermişti. Bk. Nicolle, s.48.

90 Attaleiates, s.153; Zonaras, s.132; Bryennios, s.49.

TEPELERDEN İNEN BİR ÇIĞ: SELÇUKLU ASKERLERİ (TEMSİLİ)

Bir savaş atı başlığı örneği

bütün orduya yetmeyeceği muhakkaktı. Bu yüzden, uzun sürecek sefer esnasında kalabalık ordunun erzak ihtiyacını karşılamak gerekiyordu. Çevredeki bazı bölgelerin yeni hasat edilmiş hububatına el koymak, bu problemi çözebilirdi. Ayrıca Selçuklu hâkimiyetini kabul etmiş olan bazı önemli bölgeleri, mesela Gürcü ülkesini tekrar Bizans hâkimiyetine almak, seferin ilerleyen safhaları için büyük fayda sağlayabilirdi.

İmparator bu düşüncelerle yoluna devam ederken, "magistros" rütbeli Nikephoros Basilakes (Basilakios), Suriye ve Ermenistan'dan topladığı hatırı sayılır bir kuvvetle Bizans ordusuna katıldı. İmparator, Erzurum'un Ermeni kökenli genel valisi Basilakes'in beraberinde getirdiği askerî kuvvetten memnun oldu. Ama onu asıl keyiflendiren, valinin getirdiği haberlerdi. Zira Basilakes, sultanın bölgeye gelmediğini ve imparatorun gönül rahatlığıyla harekâta devam edebileceğini söylemişti. Yol boyunca Bizans ordusuna saldıran bazı küçük Selçuklu birliklerine rastlasalar da Basilakes, onların bozgun artıkları olduğunu söylüyor; onun bu sözlerine itimat eden imparator ise aklına hiçbir şüphe getirmiyordu. Bu şartlar dâhilinde artık seferin başından beri sürdürdüğü harekât planını değiştirebilir ve ordusunu taarruz kollarına ayırabilirdi[91].

İmparatorun bazı kaynaklara göre Erzurum'da, bazılarına göre ise Malazgirt yolunda aldığı orduyu bölme kararını, sefere bizzat katılmış olan ve gelişmeler hakkında en detaylı bilgileri veren Bizans tarih yazarlarından Attaleiates şöyle anlatıyordu: "İmparator, Erzurum'da birkaç gün kaldıktan ve iki aylık erzak hazırlattıktan sonra, ücretli askerlerden bir bölümünü Ahlat üzerine gönderdi. Franklar da denen Almanlar da oraya doğru ilerledi. Bunların başlarında Rouselios adında yiğit ve güçlü bir adam vardı. İmparatorun kendisi de ordunun geri kalanıyla birlikte ilerledi. Ahlat'a göndermiş olduğu daha büyük, daha güçlü olan orduyla birleşmeyi düşünmedi. Çünkü onun hedefinde Sultan Alp Arslan'ın geçen sene ele geçirdiği Malazgirt vardı. Sultan oraya güçlü bir muhafız birliği yerleştirmiş olsa da imparator, bu muhafız birliğini pek önemsemiyor, bu birliğin yapacağı saldırıya direnebileceğine ihtimal vermiyordu.

İmparator, Malazgirt'e yaklaştığı sırada bir kez daha ordusunun büyük bir bölümünü ayırdı. Bu orduya kumandan olarak "magistros" rütbeli Joseph Tarkhaneiotes'i atadı. Onun emrine çok sayıda

91 Urfalı Mateos, ordunun bölünmesini ve Erbasgan'ın İstanbul'a gönderilmesini şu şekilde anlatıyor: "Hain adamlar imparatora gelip bu büyük Bizans ordusuna kimsenin karşı koyamayacağını, ancak bu kadar kalabalık bir ordunun erzak ihtiyacının büyük sorun olduğunu söylediler. Çözüm olarak da askerlerin savaş günü aç kalmamaları için orduyu taksim etmesini, bir kısmını salıverip geri kalanı da birkaç parçaya bölmesini tavsiye ettiler. İmparator da önce Erbasgan'ı İstanbul'a gönderdi. Ardından Tarkhaneiotes'i 30 bin kişilik bir kuvvetle Ahlat'a, 12 bin askeri de Gürcü memleketine sevk etti. Onlar böylelikle bütün askerleri ihanetle dağıtıp imparatorun yanından uzaklaştırdıktan sonra, durumu sultana bildirdiler." Urfalı Mateos, s.142.

piyade askeri de verdi. Öyle ki imparatorun yanında kalan asker sayısı, bu ordudakinden daha azdı. Üstelik bu birlikler, doğrudan imparatora bağlı muhafız birlikleri ve bölükleri olup çatışma ve savaş deneyiminden yoksun idiler. Çünkü bir süredir imparatorlar savaşa bizzat katılmıyor; Bizans sefer ve savaşları, imparatorlar tarafından görevlendirilen komutanlarca yürütülüyor, bu yüzden de bu hassa birlikleri bir süredir savaş yüzü görmüyorlardı.

Hâlbuki Tarkhaneiotes'in komutasına verilen bu birlikler, seçme askerler olup âdeta yenilmezdi. Onlar çatışmalarda, kuşatma savaşlarında ve diğer savaş türlerinde canlarını hiçe sayarak tehlikeye atılır, ordunun en önünde çarpışırlardı. Rouselios'un peşinden seçme ve kalabalık bir orduyla Ahlat'a gönderilen Tarkhaneiotes'in de amacı, Bizans ordusunun ihtiyaç duyduğu hububata el koymak için gönderilen Peçeneklere ve başında Rouselios'un bulunduğu Franklara yardımcı olmaktı."[92]

Yine Attaleiates'e göre, imparatorun Ahlat dışında ordu sevk ettiği bir yer de Gürcü ülkesiydi. Selçuklu hâkimiyetine girmiş olan Gürcistan topraklarını kurtarmak ve önceden olduğu gibi bir üs olarak kullanmak isteyen Bizans imparatoru, Gürcü Kralı Bagrat'a da 30 bin kişilik bir yardım kuvveti gönderdi[93].

Malazgirt seferine katılan meşhur kumandan Nikephoros Bryennios'un aynı ismi taşıyan oğlu ve aynı zamanda tanınmış bir Bizans tarihçisi olan "genç" Nikephoros Bryennios[94] ve Zonaras[95] da

> "Bizans ordusu haziran sonlarında Erzurum'a vardı. Bizans'ta toplanan ve hararetli geçen savaş meclisinde alınan karar gereği Romanos'un Erzurum'da durmayacağı, daha ileriye gideceği kesindi. Ancak bu noktada imparatorun en büyük ihtiyacı, Alp Arslan'ın niyet ve harekâtı hakkındaki istihbarattı."

92 Attaleiates, s.153-155.

93 Attaleiates, s.155.

94 Küçük Nikephoros Bryennios'in kaydına göre ise imparator, "Leon Diabatenos'un gönderdiği mektupta yer alan, sultanın kendisine karşı sefere çıkıldığını öğrenerek ve imparatorun komutası altındaki gücün büyüklüğünden korkarak, Pers ülkesini bırakıp gittiği ve Babil yurduna, Bağdat dolaylarına kaçtığı sözlerine inanıp güvenerek, orduyu ikiye bölmüştü. Askerlerinin bir bölümünü orada tuttu ve diğerlerini Ahlat'a yolladı. Bu bölümün başına da komutan olarak askerlik işlerinin tasarımında ve savaş yönetiminde olabildiğince yetenek sahibi olan, ancak o sırada hevesini tümüyle yitirmiş bulunan ve imparatora 'bütün ordu birliklerini kale ordugâhı içinde tutalım ve orduyu bölmeyelim, çünkü düşmanlar yakınlarda bir yerlerde ordugâh kurmuşlardır' diye öğüt veren Joseph Tarkhaneiotes'i atadı." Bryennios, s.49.

95 Zonaras'a göre de imparator, Erzurum'da "orduyu, biri kendi buyruğunda kalmak üzere üçe bölüp, her bir bölü-

imparatorun Erzurum'dan hareketi ve orduyu bölmesi konusunda bilgi verirler. Her ne kadar bu iki tarih yazarının kayıtları, Attaleiates'inkilere göre daha kısa olsa ve birtakım küçük farklılıklar içerse de neticede Attaleiates'in imparatorun Erzurum'dan sonraki hareketi ve özellikle orduyu bölmesi konusundaki kayıtlarını teyit ettikleri söylenebilir. Buna göre imparator, Ahlat'a önce Peçenek ve Uzlardan oluşan bir birliği, ardından 15 bin kişi olduğu tahmin edilen Rouselios kumandasında ayrı bir Frank birliğini ve en sonra da Tarkhaneiotes kumandasındaki, Mateos'un kaydına göre 30 bin kişiden oluşan[96] ve Bizans ordusunun savaş gücü en yüksek askerlerinden mürekkep, kalabalık bir birlik göndermişti. Bunun dışında, yine Mateos'un kaydına göre 12 bin kişiden oluşan[97] başka bir birliği de Gürcistan'a görevlendirmişti. İstanbul'a geri yollanan Erbasgan'ın yanındaki Türkmen birliklerinin de onunla birlikte Bizans ordugâhından ayrıldığı düşünülecek olursa, imparatorun yanında kalan asker sayısı neredeyse yarı yarıya azalmıştı[98].

Karşılaşabileceği her duruma karşı bütün tedbirleri aldığını ve büyük zafere doğru hareket ettiğini düşünen imparator, muhtemelen ağustos ayı ortalarında Erzurum'dan Malazgirt'e doğru hareket etti. Çok uzakta sandığı Sultan Alp Arslan'ın çok yakınında bulunduğunun, Bizans ordusunun her hareketini takip ettiğinin ve ordusunu bölmekle aslında tam da Sultan Alp Arslan'ın istediği şeyi yaptığının farkında bile değildi. Onun bu yanılgısı, Malazgirt Savaşı'nın sonucunu belirleyen en önemli hatası olacaktı.

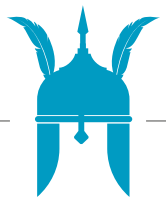

me yanına iki aylık yiyecek almasını emretti. Çünkü Türk akınları nedeniyle ıssız kalmış yörenin içinden geçilmesi söz konusu olacaktı. Bölümlerden birini, en yiğitlerinden bir Latin savaşçı olan Rouselios (Roussel de Bailleul)'a verdi ve ona, Türklerin Anadolu'ya yaptıkları akınlar için çıkış üssü edindiği Ahlat üzerine saldırmasını emretti. Ordunun ikinci bir bölümünü de başka birine verip, ona Malazgirt'i işgâl etmesini emretti. İmparatorun kendisi ise ordunun savaş gücü olmayan geri kalanının, yani üçüncü bölümün başında kaldı." Zonaras, s.132-133. Zonaras burada Tarkhaneiotes'ten hiç bahsetmemiş olsa da biraz ileride onun Ahlat'a gönderilmiş olduğunu açıkça belirtmiştir. Bk. Zonaras, s.135.

96 Urfalı Mateos, s.142.

97 Urfalı Mateos, s.142.

98 Psellos, s.229

ROUSELİOS (ROUSSEL DE BAİLLEUL)
ASİ BİR PARALI ASKER

Bizans İmparatorluğu'na hizmet eden Norman paralı askerlerinden biridir. Robert Guiscard'ın komutası altında Güney İtalya ile Sicilya'da dillere destan bir itibar kazanmış, Balkanlar'da askerî meziyetlerini sergilemiş ve nihayet Anadolu'daki Norman ücretli savaşçılarından oluşan seçkin bir kıtanın kumandanı olmuştu. Bazıları onun Malazgirt Savaşı öncesinde Romanos Diogenis'e ihanet ettiğini söyler. Ana Bizans kuvvetlerinden ayrılıp emrindeki 3.000 kadar Frank-Norman zırhlı süvarisiyle, o dönemdeki adı Galatya olan Ankara-Eskişehir-Afyon-Yozgat-Çankırı bölgesinde bir krallık kuran Rouselios, hem Türklere hem de Bizanslılara karşı başına buyruk bir şekilde davrandı. Bu yüzden bir tehdit olarak algılandı ve İmparator VII. Mikhael tarafından âsi ilan edildi. Üzerine gönderilen Aleksios Komnenos onu ele geçirmişse de VII. Mikhael'in talimatıyla serbest kaldı. Sonrasındaysa Balkanlar'da ayaklanan Nikephoros Bryennios'un çıkardığı isyanı bastırmakla görevlendirildi. **(Nicolle, Malazgirt 1071, s. 24.)**

Roussel de Bailleul'un mührü. Bir yüzünde kucağındaki Hz. İsa ile Bakire Meryem ve diğer yüzündeki "Tanrı'nın annesi, hizmetkârınız Urselius'a, Vestiarios'a, Frank'e teselli ver." yazısı ile.

SULTAN ALP ARSLAN'IN İMPARATORU KARŞILAMAK İÇİN HAREKETE GEÇMESİ

Romanos Diogenis'in muhtemelen Sivas'tayken gönderdiği elçilik heyeti, imparator henüz Erzurum yolundayken Halep'e ulaştı[99]. Leo Diabatenos'un başkanlığındaki heyet Sultan Alp Arslan'ın huzuruna çıktığında sultan, Halep işini yoluna koymuş ve Mısır üzerine yürümek için hazırlıklarını tamamlamıştı. Sultan Alp Arslan, imparatorun elçisi aracılığıyla ilettiği, Selçukluların ele geçirdiği Erciş, Ahlat, Malazgirt ve Menbiç'in Bizans'a geri verilmesi ve sultanın imparatora vergi ödemesi teklifini şiddetle reddetti. İmparator bu teklifle kalmamış, eğer bu istekleri kabul etmezse büyük bir orduyla üzerine doğru gelmekte olduğunu belirterek sultanı tehdit etmişti.

Alp Arslan her ne kadar imparator için, "Geleceği varsa gelsin, alacağı varsa alsın. Biz hazırız ve onu bekliyoruz." diyerek[100] elçiyi geri gönderse de imparatorun ordusu ve harekâtı hakkında elçiden aldığı ilk bilgiler, hiç de iç açıcı değildi.

---

99 Sultan Alp Arslan'ın Bizans ordusunun hareketinden Halep'te iken haberdar olduğu kesin olmakla birlikte, İslâm kaynaklarında bu konuda farklı bilgiler verilmiştir. Söz gelimi, bazıları sultanın Azerbaycan'daki Hoy (İbnü'l-Esîr, X, 71.) ve Selmas'da (Hüseynî, s. 32-33.), bazıları Irak'ta (İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, Târîhu'l-Fârikî (nşr. Bedevî Abdüllatîf Avad), Kahire 1379/1959, s.186), bazıları ise el-Cezîre'de (Sıbt İbnü'l-Cevzî, s.169) olduğunu kaydetmişlerdir. Aynı şekilde, sultanın Halep'ten ayrıldıktan sonra nereye gittiği, Malazgirt'e ulaşıncaya kadar takip ettiği güzergâh ve bütün bu zaman diliminde Selçuklu ordusunda yaşanan hadiseler hakkında da birbirinden farklı rivayetler mevcuttur. O kadar ki bazı kaynaklar sultanın Halep'ten sonra ilk olarak Urfa'ya yöneldiğini söylerken (Urfalı Mateos, s.141; Smbat, s.37), bazıları onu Musul'a (İbnü'l-Ezrak, s.189), bazıları Azerbaycan'a (Bundârî, s.37; Reşîdüddin, s.79), bazıları da Tebriz'e (Ahmed b. Mahmûd, I, s.92) götürmektedir. İslâm kaynaklarının o bölge, hatta genel anlamda bütün İslâm âlemi için son derece önemli olan bu gelişmeler hakkında birbirinden çok farklı bilgiler vermiş olmaları şaşırtıcıdır. Öyle ki bu farklılık, bir kaynağın verdiği bilgiyi bir diğeriyle teyit etmeyi bile neredeyse imkânsız hâle getirmektedir. Bu durumu söz konusu kaynakların en erken ya da eskisinin bile Malazgirt Savaşı'ndan neredeyse yüz yıl sonra yazılmış olmasına ya da Orta Çağ tarih yazıcılığının genel özelliklerinden kaynaklanan bazı problemlere bağlamak mümkündür. Ancak ileride de bahsedileceği üzere, bu farklılığın bizce asıl sebebi, harekâtını imparatordan gizlemeyi isteyen sultanın yürüttüğü bilinçli dezenformasyondur.

100 Sevim, Malazgirt Meydan Muharebesi, s.52; Ahmed b. Mahmûd, I, 91; Eyice, s.39; Piyadeoğlu, s.171; Kesik, s.72; Alican, s.98-100.

Ani gelişen bu durum karşısında hemen Anadolu'ya geçmeli ve imparatoru en uygun yerde ve zamanda karşılamalıydı. Aksi takdirde her şey için çok geç olabilirdi. Eğer geç kalırsa, sadece bugünkü Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu değil, neredeyse bütün Müslüman coğrafyası Bizans işgâliyle karşı karşıya kalabilirdi. Ama bu arada sultan, Mısır seferini de iptal etmek istemiyordu. Çok hızlı karar vermeliydi. Bir müddet düşündü ve Mısır seferini has emîrlerinden Aytegin ile Halep Mirdâsî Emîri Mahmûd'a havale etti. Mısır seferi için hazırladığı, dolayısıyla buna göre teçhiz edilmiş olan ordusunun büyük bölümünü Halep'te bıraktı ve sadece hassa birliği ve az sayıdaki kuvvetle Bizans ordusunu karşılamak üzere hareket etti (26 Nisan 1071).

EMÎR AYTEGİN

Alp Arslan'ın kardeşlerinden biri olup Tuğrul Bey'in vefatından sonra veliaht olarak atadığı Süleyman'ın kumandanlarından olduğu için Aytegin es-Süleymanî diye de bilinir. Tuğrul Bey devrinde Bağdat şıhneliğine getirilen Aytegin, bir müddet sonra, ileride Alp Arslan'ın hâcibi olacak olan Erdem'le birlikte Kuzey Irak'ın idaresine ve kumandanlığına tayin edildi. 1071'de Mısır seferinde Sultan Alp Arslan'ın yanında bulunan Aytegin, Halep kuşatmasına katıldı. Malazgirt Savaşı'nda büyük yararlıklar gösterdi. Melikşah döneminde de önemli hizmetlerde bulundu. Aytegin, 1075-1076'da Atsız Bey tarafından ele geçirilen Kutalmışoğullarını (Alp İlek ve Devlet) Isfahan'a götürüp Sultan Melikşah'a teslim etti. Tutuş, 1077-1078'de Diyarbakır bölgesine geldiğinde, bazı Türkmen beyleriyle birlikte ona katıldı ve onun hizmetinde bulundu. 1078-1079 senesinde Melikşah tarafından Isfahan'a çağrılan Aytegin, Selçuklu idaresine karşı düşmanca davranışlarda bulunan Musul Emîri Müslim hakkında sultana bilgi verdi. Bu hadiseden sonra kaynaklarda kendisi hakkında bilgi bulunmayan Aytegin'in 1081 yahut 1082 yılında öldüğü tahmin ediliyor.

SULTANIN HALEP'TEN URFA'YA HAREKETİ

Halep'ten süratle hareket eden Sultan Alp Arslan'ın düşüncesi, Fırat Nehri'nden geçip Dicle'nin yukarısındaki düzlüklere gitmek ve burada Bizans ordusunun durumuna göre vaziyet almaktı. Ancak bunu büyük bir gizlilik ve sürat içinde yapması gerekiyordu. Zaten yanına fazla asker almamasının bir sebebi de buydu. Hızlı hareket etme zorunluluğu, Fırat Nehri'ni geçerken büyük sıkıntıya sebep oldu. Zira yılın o mevsimi, Toros Dağları'nda eriyen karlarla coşan Fırat'ın en zor, en tehlikeli zamanlarıydı. Vakit kaybına tahammülü olmayan Selçuklu askerleri, nehri "gemi ve kayığa binmeksizin atlarıyla" geçmek zorunda kaldı ve büyük zayiat verdi[101].

Sultanın Fırat'ı âdeta kaçarcasına bir süratle geçmesi, özellikle binek ve yük hayvanlarıyla erzakın önemli bir kısmının azgın nehir sularında telef olmasına sebep oldu[102]. Sultanın hızlı hareket etmesinin bir neticesi olarak ortaya çıkan bu durum,

101 Hüseynî, s.32; Ahmed b. Mahmûd, I, 91-92.

102 Ebû'l-Ferec bu süratli hareketi Afşin'in, "Önümüzde bizimle harp edecek kimse yoktur" haberini alan sultanın büyük bir sürat ve sevinçle hareketine bağlar. Mallarını taşıyan develerin birçoğu bu sürat yüzünden yolda helak olmuştur (Ebû'l-Ferec, I, 320). Ahmed b. Mahmûd, durumu, "Sultan çok sıkıntı içinde olduğundan, gidişi firar eder gibiydi. Askerin yolda kalanına ve düşüp ölenine bakmıyordu. Sonra asker Fırat'ı yüzüp geçerken, çok at, katır, yük hayvanları, develer ve ağırlıklar mahvoldu." şeklinde anlatır (Ahmed b. Mahmûd, I, 91-92). Sıbt, olayı "Suriye'den kaçar gibi" ifadeleriyle aktarırken (Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.169), Urfalı Mateos ise "sultan bir an evvel İran'a yetişmek için askerlerini firariler gibi ileri sürüyordu." der. (Urfalı Mateos, s.142)

Fırat Nehri

orduda büyük bir tehlikenin, erzak sıkıntısının baş göstermesine yol açtı. Nitekim sultanın Halep'te görüştüğü Bizans elçisi Leo Diabatenos da bu gelişmelere bizzat şahit oldu ve sultanın süratli hareketi esnasında ordu ve erzakının zayiata uğradığını imparatora bildirdi. Elçinin sultanın vaziyetinden çıkarttığı diğer bir sonuç ise bu hızlı hareketin bir kaçıştan başka bir şey olamayacağıydı. Ona göre imparatorun büyük ordusundan haberdar olan sultan, ne yapacağını şaşırmış ve bu yüzden İran'a ya da Irak'a doğru kaçmaktan başka çare bulamamıştı. Ama o yanılıyordu. Bu yanlış haberi vakit geçirmeden imparatoruna bildiren Leo Diabatenos[103], henüz farkında olmasa da Bizans ordusunun Sultan Alp Arslan'ın kurduğu kurt kapanına doğru ilerlemesine sebep olacaktı.

103 "Bizans elçisi, sultanın askerlerinin yorgunluğunu, azlığını ve güçsüzlüğünü öğrendi. Fırat'ı geçer iken sayısız gereç ve hayvanların yok olduğunu bildi. Bütün bu öğrendiklerini Romanos'a bildirdi. Romanos'un Alp Arslan üzerine yürümek için niyeti bir iken bin oldu." Ahmed b. Mahmûd, I, 92. Ayrıca bk. Bryennios, s.49; Eyice, s.39; Ali Sevim, Malazgirt Meydan Savaşı, s.53.

URFA'DAKİ DURUM

Sultan Alp Arslan, Fırat'ı geçtikten sonra Urfa'ya yöneldi. Ancak bu yürüyüş hem süratli hareket etme zorunluluğu hem de erzakın büyük kısmının nehrin coşkun sularında kaybedilmesi sebebiyle son derece zahmetli oldu. Sultan, yol boyunca bir yandan Bizans ordusunun durumu hakkında bilgi edinmeye çalışırken, diğer yandan da erzak sıkıntısına çare aramak zorunda kaldı. Urfa önlerine geldiğinde, kısa bir süre önce ona vergi vermeyi kabul eden Urfa Hâkimi Dük Vasil, yeni bir savaşı göze alamayarak sultana itaatini arz etti. Sultanın isteği üzerine bir miktar erzak gönderdi ve böylece Selçuklu ordusunun erzak sıkıntısı kısa süreliğine de olsa giderilmiş oldu[104].

Bu sırada gelen istihbarat raporları sayesinde Bizans ordusunun durumu ve niyeti hakkında kesin bilgiye ulaşan sultan, durumun ciddiyetini anladı. Bu istihbaratı nereden aldığı hakkında kaynaklar suskun kalsa da bu bilgilerin ona Bizans ordusunun her hareketini takip eden Türkmenler, Romanos'un sefere dâhil ettği Erbasgan ya da yanındaki Selçuklu bey ve askerleri tarafından ulaştırıldığı muhakkaktı.

Gelişmeler hakkında bilgi alan Sultan Alp Arslan, hemen Bizans'la yapacağı büyük savaşı planlamaya başladı. "Düşmanın yakın, askerin uzak olduğu" böyle bir yerde ve zamanda Bizans ordusunu alt etmek, sadece çok iyi hazırlanmış bir harekât ve savaş planıyla mümkün olabilirdi. Ancak ilgilenmesi gereken ilk mesele yine erzak meselesiydi. Vasil'in gönderdiği erzak, geçici bir rahatlamaya sebep olsa da gıda sorununa kalıcı bir çözüm değildi. Eğer bu sorun için ciddi bir önlem alınamazsa, savaşın kendisinden bile daha büyük bir tehlike yaşanabilirdi. Üstelik zaman kaybetmemek, bir an önce yola koyulmak gerekiyordu.

104 Urfalı Mateos, s.141-142.

SULTANIN KRİTİK KARARI VE STRATEJİK DEHÂSI

Zaman kaybına tahammülü olmayan Sultan Alp Arslan, ani ve kritik bir karar verdi. O sırada beraberinde bulunan ve seferin ilk devresinde bazı huzursuzluklar çıkarmış olan yorgun, hasta ve güçsüz Irak askerlerini terhis edip ordugâhlarına gönderdi. Böylece asker sayısını azaltıp ordusunu küçültse de hem erzak meselesine bir çözüm getiriyor hem de daha az askerle daha hızlı hareket etme imkânına sahip oluyordu.

Terhis edilen Irak askerleri, ordugâhlarına dönmek üzere Musul'a yöneldiler. 10 bin kişi civarında olduğu tahmin edilen bu kuvvetin doğuya doğru yönelmesi, bölgede büyük bir hareketliliğin yaşanmasına sebep oldu. Herkes, Sultan Alp Arslan'ın da bu 10 bin kişilik Irak askeriyle birlikte Musul'a hareket ettiğini düşündü. İslâm kaynaklarına da yansıyan bu durum, daha önce Bizans ordugâhına kadar ulaşan sultanın Irak'a kaçtığına dair bilgiyi doğruluyor; Bizans casus ve habercileri, imparatora sultanın kaçtığı haberinin teyit edildiğini bildiren yeni istihbarat raporları gönderiyorlardı.

Hâlbuki Sultan Alp Arslan ne kaçmış ne de Musul'a doğru gitmişti. Aslında o, Irak askerlerini terhis ederek sadece erzak sıkıntısını çözmekle ve hızlı hareket edebilmek için nefer sayısını azaltmakla kalmamış, aynı zamanda bu askerleri doğuya, Musul'a doğru yürütmekle, bütün dikkatleri o yöne çekmeyi başarmıştı.

Böylece kendi hareketini perdeleyerek yanında kalan az sayıdaki hassa birliğiyle sessiz sedasız kuzeye yönelme imkânını sağlamıştı. İslâm kaynaklarına da yansıyan, ama asıl önemlisi Bizans ordugâhına ulaşan sultanın doğuya kaçtığı haberleri ise sultanın büyük stratejik planının bir parçasından, bilinçli dezenformasyondan başka bir şey değildi.

Uzun sefer güzergâhı boyunca Bizans ordusunun sürekli Türkmen akınlarıyla yorulması ve hırpalanması da Sultan Alp

SULTAN ALP ARSLAN'IN STRATEJİK DEHÂSI

Sultanın aldığı ani ve kritik kararın asıl önemli tarafı, Bizans'a karşı uygulayacağı stratejinin ilk taktik hamlesini oluşturmasıydı. Urfa'da aldığı istihbarat raporlarıyla Bizans taarruzunun mahiyetini kavrayan Sultan Alp Arslan, düştüğü müşkül durum karşısında metanet ve sükûnetini bozmadı. Bizans taarruzu karşısında hayret ve hayranlık uyandıran bir savaş stratejisi belirleyip attığı her adımı bu stratejiye göre planladı. Çağdaş askerî strateji veya savaş sanatı literatüründe de rastladığımız bu strateji, Mete Aksoy'un "Savaşçı'nın Dokuz İlkesi" isimli kitabında da belirttiği üzere şu aşamalardan oluşuyordu:

1- Sayı ve savaş gücü üstün olan düşmana karşı "sağlam bir pozisyon al"

2- "Rakibini kör edip görünmez hâle gel"

3- Ordunun sayısı, savaş gücü ve sair vaziyetini gizleyerek "şekilsiz ol"

4- Düşmanın her hareketinden haberdar olmak için "her yere kulak yerleştir"

5- Kendi hareketin hakkında düşmanı yanılt, "dezenformasyon yap"

6- Bu sırada düşmana karşı "hazırlık yap ve her an hazır ol"

7- Fırsatı bulduğun anda saldırmak için "atak ol"

Sultan Alp Arslan, "düşmanın yakın, askerin ise uzak olduğu" müşkül bir durumda belirlediği bu stratejiye bağlı olarak Selçuklu ordusunun harekâtını tam anlamıyla gizlemiş; daha da önemlisi, etrafa yanlış bilgiler yayılmasını sağlamak suretiyle Bizans istihbaratını ve dolayısıyla da imparatoru yanıltmıştır. Diğer bir yandan da yol boyu düşmanı takip eden Türkmen akınlarıyla rakibini meşgul etmiş, kendisi ise nihai savaş için zinde ve hedefe odaklanmış bir ordu hazırlamıştır. Böylece hem harekât planını ve güzergâhını gizlemek hem düşmanını yanlış bilgilerle yanıltmak hem de düşmanı yol boyunca yorup hırpalamak suretiyle amacına ulaşmıştır. Bilhassa imparatorun Erzurum'dan ayrılmasından sonra ordusunu bölmesiyle amacına ulaştığı söylenebilecek olan Sultan Alp Arslan, doğru zamanın geldiğine kanaat getirmiş ve savaşın yerini, zamanını ve şeklini kendisi belirleyebilmiştir. Bu nedenle Sultan Alp Arslan'ın savaşı daha başlamadan kazandığı söylenebilir.

Arslan'ın bir planı olup böylece düşmanın karşısına hiç beklemediği bir anda güçlü ve zinde bir ordu çıkarma imkânına sahip olacaktı. Diğer bir ifadeyle sultan, kurt kapanını, sadece savaş meydanında uyguladığı bir taktik olarak değil, sürecin tamamına yaydığı bir strateji olarak yürülüğe koymuştu.

Bazı kaynaklara göre yanında sadece 4000 kişiden oluşan hassa kuvveti (gulâmlar) kalan Alp Arslan[105], imparatorun karşısına bu şekilde çıkamayacağının, ordu toplaması gerektiğinin farkındaydı. Ya asker toplamak için doğuya, Selçuklu ülkesinin içlerine doğru gidecek ya da yol güzergâhı ve çevre beldelere göndereceği emîr ve kumandanlar aracılığıyla toplanan birliklerin kendisine katılmasını bekleyecekti. Buna ilave olarak, Aytegin ve Emir Mahmud da Halep'te bulunan Selçuklu ordusuyla birlikte sultandan gelecek emri bekliyordu.

Savaşa, hatta savaş sonrası olası bir mağlubiyete karşı hazırlıklarını sürdüren sultan, bütün bunları büyük bir gizlilik içinde yapmaya gayret ediyor, buna karşılık imparatorun her hareketinden haberdar oluyordu. Bu güvenlik ve istihbarat akışı, bizzat kendisi tarafından görevlendirilen casus ve habercilerin yanında, Bizans ordusunun geçtiği her yerde mevcut bulunan Türkmenler ve Türkmen beyleri aracılığıyla da sağlanıyordu. Sultanın Bizans karargâhında alınan her karardan haberdar oluşuna bakılırsa, Bizans ordusu içinde de sağlam bir haber kaynağı vardı ki[106] bu kaynak muhtemelen imparatorun yanında sefere katılan Erbasgan veya ona bağlı Türkmenlerdi.

Bir kalkan örneği

105 Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.169; Ahmed b. Mahmûd, I, 94.

106 Nicolle, s.53-54.

SULTANIN SAVAŞ SONRASI PLANI: GERİ GÜVENLİĞİ MESELESİ

Sultan, geri güvenliğini sağlama vazifesini, meliklik döneminden beri akıl hocası olan, en güvenilir ve kabiliyetli adamı ve veziri Nizâmülmülk'e vermişti. Sultan, eşi Seferiye Hatun, veliahtı Melikşah ve diğer çocukları ile hazinelerini de vezirine emanet edip ondan bunları Tebriz veya daha kuvvetli bir ihtimalle Hemedan'a götürmesini ve güvenliklerini temin etmesini istedi[107].

Kaynaklarda sultanın bu emirleri nerede ve ne zaman verdiğine dair farklı bilgiler olsa da bize göre bu farklılık da Bizans istihbaratına karşı yürütülen dezenformasyon taktiğinin bir neticesiydi. Sultanın eşi ve veliahtını en güvendiği insana, Vezir Nizâmülmülk'e emanet ederek o an için en güvenli noktaymış gibi görünen bir şehre göndermesi, genellikle büyük hesaplaşma öncesinde kuvvetlerinin zayıflığına, olası bir mağlubiyette devletinin geleceği konusunda yaşadığı endişeye bağlansa da aslında bu da sultanın yine çok önemli bir stratejik hamlesiydi. Nitekim sultan, Nizâmülmülk'e sadece eşini, çocuklarını ve hazinelerini koruma görevini değil, Hoy civarında ikinci bir ordu toplaması emrini de vermişti. Bizans imparatorunun, tıpkı Alp Arslan'ın harekâtı gibi, Hoy'da toplanan bu ordudan da haberdar olmadığı göz önüne alınırsa, sultanın yanıltma ve şaşırtma taktiğinin, tıpkı kendi harekâtını gizlemekte olduğu gibi, bu ikinci orduyu gizlemek konusunda da son derece başarılı olduğu anlaşılıyor.

Sultanın Nizâmülmülk'e ikinci bir ordu toplamasını emrettiği Hoy, bu iş için son derece uygundu. Urmiye Gölü'nün kuzeyinde, dağlarla çevrili bir havza üzerin-

107 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi, X, 71; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", s.626-627; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.169; Hüseynî, s.34; Bundârî, s.37; Reşîdüddin, s.79; Ahmed b. Mahmûd, I, 94-95; Claude Cahen, "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı" (çev. Zeynep Kerman), Türkiyat Mecmuası, XVII, 89; Kesik, s.79; Piyadeoğlu, s.183-184; Alican, s.116-117.

de bulunan Hoy, Anadolu'nun girişinde önemli bir askerî üs konumundaydı. Sultan Alp Arslan, Urfa'dan sonra Diyarbakır ve Meyyâfârikîn'e gidip destek için çağırdığı kuvvetlerin kendisine katılmasını beklerken, Nizâmülmülk ise Hoy'a ulaşmış; Tebriz, Hemedan, Isfahan ve belki de Bağdat gibi büyük şehirlerden, Selçuklu Sultanlığı'nın değişik köşelerinden ve tabi meliklerden oluşan bir ordu toplanmaya başlamıştı[108].

Sultan Alp Arslan, Hoy'da ikinci orduyu toplayarak savaş hattının gerisinde ikinci bir ordugâh, karakol ya da savunma hattı oluşturuyor, çağdaş strateji literatüründe "geri emniyeti/güvenliği" denilen tedbirleri böylelikle almış bulunuyordu. Böylece yapacağı büyük savaş öncesinde karşılaşabileceği herhangi bir sıkıntı hâlinde arkadan destek alabilmek veya rahatça geri dönebilmek için dönüş yolunu açık ve emniyet altında tutmayı hedefliyordu. Aksi takdirde, her türlü arka destekten ve geri çekilme imkânından mahrum kalınması durumunda sonucun felaket olacağı aşikârdı. Nitekim Bizans ordusunun Malazgirt'te düştüğü vaziyette bu stratejik hatanın, yani geri emniyeti ya da güvenliğinin ihmal edilmesinin büyük rolü olacaktı. Sultan Alp Arslan'ın bu tedbiri sayesinde, Malazgirt Savaşı mağlubiyetle neticelenmiş olsa bile, imparatoru yeni ve daha güçlü bir Selçuklu ordusunun karşılayacağı muhakkaktı[109].

"Sultanın eşi ve veliahtını en güvendiği insana, Vezir Nizâmülmülk'e emanet ederek o an için en güvenli bir nokta gibi görünen bir şehre göndermesi, genellikle büyük hesaplaşma öncesinde kuvvetlerinin zayıflığına, olası bir mağlubiyette devletinin geleceği konusunda yaşadığı endişeye bağlansa da aslında bu da sultanın yine çok önemli bir stratejik hamlesiydi. Nitekim sultan, Nizamülmülk'e sadece eşini, çocuklarını ve hazinelerini koruma görevini değil, Hoy civarında ikinci bir ordu toplaması emrini de vermişti."

108 Nicolle, s.50.

109 Geri güvenliği meselesi hakkında genişçe bilgi için bk. Mete Aksoy, Savaşçının Dokuz İlkesi, İstanbul 2017, s.113 vd.

SULTAN ALP ARSLAN URFA'DAN SONRA GÖRÜNMEZ OLUYOR...

Sultan Alp Arslan, Urfa'dan sonra âdeta görünmez hâle geldi. Bazıları onu Musul'da, bazıları el-Cezîre veya Irak'ta, bazıları ise Tebriz'de zannederken, o aslında bu beldelerin hiçbirine gitmemişti. O, Diyarbakır ve Meyyâfârikîn'den muhtemelen Erzen-Bitlis yolu ile Van Gölü havzasına geçmek ve Bizans'ı bu bölgede karşılamak düşüncesindeydi. Eriyen kar sularının kabarttığı dereleri ve sarp dağlarla kaplı araziyi aşmak, son derece meşakkatli bir hâle gelmişti. Bu yüzden ordunun bu menzilleri geçmesi uzun sürdü[110]. Yol boyunca sultanın emrini alarak orduya katılan birliklerle Selçuklu ordusunun sayısı artıyor, bütün bu hareketlilik gizlilikle ya da asıl amacı belli etmeyecek şekilde perdeleniyordu. Bu sırada Erzurum'a ulaşmış olan imparatora hâlâ sultanın kaçtığına dair haberler geliyor, bu haberlerle mutlu olan imparator, sultanın kendisine doğru gelmekte olduğunu aklının ucuna bile getirmiyordu.

Savaşın yeri henüz belli değildiyse de büyük hesaplaşmanın Van Gölü havzasında meydana geleceği kesindi. Yol boyunca meydana gelen katılımlarla Selçuklu ordusunun sayısı tahminen 50 bine ulaşmıştı. Sultanın Halep'te bıraktığı Selçuklu ordusunun ve çevre bölgelerden gelen düzenli birliklerin yanında, Sultan Alp Arslan'a tabi olup imzaladıkları bağlılık antlaşması gereği savaş zamanlarında Selçuklu ordusuna asker göndermek yükümlüğünde olan Mervânîler gibi bazı yerel hanedanlara bağlı kuvvetler ve Türk, Kürt ve Arap aşiret birlikleri de sultanın emri uyarınca gelip orduya dâhil olmuşlardı. Yani 50 bin sayısının içinde savaş gücü ve sayı itibarıyla ordunun ana kısmını oluşturan ıkta askerleri ve gulâmlar, sonra da yardımcı kuvvet tabir edilen tabi devlet kuvvetleri ve gönüllü aşiret birlikleri vardı. Ama sultan en çok kendi hassa birliğine güveniyordu. Esasen David Ayalon'un da belirttiği üzere böyle bir savaş, ne kadar cesur olurlarsa olsunlar, sadece Türkmen, Kürt veya Arap aşiret kuvvetleriyle kazanılacak bir savaş değildi[111].

Alp Arslan, yaklaşmakta olan büyük savaş için tüm ayrıntıları düşünmüştü. Sultan, imparatorun ordusunu mağlup ede-

110 Ne yazık ki sultanın Halep'te başlayıp nihai savaşın gerçekleşeceği Ahlat-Malazgirt bölgesine kadar süren yol güzergâhına, özellikle de hangi tarihte nerede olduğuna dair kesin bilgilere sahip değiliz.

111 David Ayalon, "The Mamlûks of the Seljuks: Islam's Military Might at the Crossroads", Journal of the Royal Asiatic Society, (Third Series), VI/3 (November 1996), s.324.

bilmek için oldukça dikkatli ve stratejik davranıyor, harekete geçmek için yanlış istihbarat raporlarıyla rahatlayan imparatorun orduyu bölmesini bekliyordu. Buna karşın İmparator Diogenis, Sultan Alp Arslan'ın karşısına çıkmaya cesaret edemeyip İran içlerine kaçtığına inandığından, ileri yürüyüşüne devam etmekten ve uzun yürüyüş için gerekli hazırlıklardan, erzak ve iaşe temininden başka bir şey düşünmüyordu. İran içlerine girdiğinde ise işi kolaydı. Zira kalabalık ordusuna ve sahip olduğu ağır silahlara güveni tamdı.

SULTAN ALP ARSLAN'IN ORDUSU SADECE AŞİRET KUVVETLERİNDEN OLUŞMUYORDU

Yol boyunca orduya katılanlar, savaş gücü ve sayı itibarıyla ordunun ana kısmını oluşturan ıkta askerleri ve gulâmlardı. Şu hâlde Selçuklu ordusu başta az sayıdaki hassa birliğinden oluşmakla birlikte, durumun ciddiyetini gören sultanın emriyle tekrardan toplanmış, ana kuvvetleri gulâm ve ıktâ askerlerinden oluşan profesyonel savaşçılar ve buna ilave olarak bölgedeki tabi devlet kuvvetleriyle Türkmen, Arap ve Kürt aşiretlerine bağlı birliklerin katılımı neticesinde ortalama 50 bin kişiye ulaşan bir Selçuklu ordusu teşkil edilmişti.

Yani Malazgirt Savaşı'na girişecek olan Selçuklu ordusu, sadece aşiret kuvvetlerinden mürekkep hafif süvarilerden oluşmuyordu. Aksi takdirde bin yıllık bir savaş tecrübesi ve geleneğine sahip olan, teşkilat ve teçhizat bakımından son derece gelişmiş, ağır zırhlı birliklerden mürekkep, çok güçlü savaş araç gereçleriyle donatılmış kalabalık Bizans ordusuna karşı bir meydan savaşında galip gelmek zaten mümkün olmazdı.

Nitekim yol boyunca fırsat buldukça Bizans ordusuna akın yapan Türkmenler ordunun ilerleyişini yavaşlatmış, bir miktar zayiata sebep olmuşlarsa da bu taarruzların kesin sonuca etkileri yok mesabesinde olmuştur. Bizans ordusunun kumandanları, yol boyunca karşılaştıkları Türkmen akınlarını pek önemsememiş; bu kuvvetleri, kumandan Nikephoros Basilakes'in ifadesiyle "bir avuç denebilecek kadar az sayıda bozgun artıkları" olarak değerlendirmişlerdi.

BİZANS BİRLİKLERİNİN SELÇUKLULARLA İLK TEMASI

Sultan Alp Arslan'ın son derece akıllıca kurgulanmış stratejisi sonucu ortaya çıkan asılsız istihbaratla rahatlayan Romanos Diogenis, seferin başlangıcından itibaren sürdürdüğü ihtiyatlı tavrını Erzurum'dan sonra değiştirdi. Erzurum'da ileri harekât için son hazırlıklarını yaparken veya Malazgirt yolu üzerindeyken karşısına çıkan küçük Selçuklu birliklerini ufak ve zayıf savunma tedbirleri olarak değerlendiriyor, ciddi bir saldırıya uğrayacağına ihtimal vermiyordu. Hem saldırıya uğrasa bile sayıca ezici bir üstünlüğe sahip Bizans birliklerinin açık arazide Türk ordusunu ezip geçeceğinden, dağınık, "barbar" akıncılar olarak gördüğü Türk kuvvetlerine bin yıllık Roma kudretini ispatlayacağından emindi. Şu an onun en önemli düşüncesi, kalabalık Bizans ordusunu Türk akınlarıyla iyice kuruyan bölgede açlığın pençesine düşürmemekti. Bunun için de adamlarına en az iki ay idare edecek erzak hazırlamalarını emretmişti. Bu denli büyük miktarda iaşenin temini, ister istemez çok sayıda yük hayvanı ve araba gerektirecek, Bizans ordusunun yürüyüşünü yavaşlatacak olsa da mecburî bir tedbirdi.

Yol boyunca dağınık Türk kuvvetleri görülüyordu. Hatta bir ara Türkler, imparatorun da bulunduğu ordugâhta, atlar için ot toplamaya çıkan askerlere karşı saldırıya geçmişler ve içlerinden birkaçını tutsak alırken birkaçını da öldürmüşlerdi. Bu olay üzerine imparator hemen Basilakes'i çağırdı ve bu saldırıyı yapan Türklerin kim olduklarını, nereden geldiklerini sordu. Basilakes ise bunların Ahlat'tan gelmiş olduklarını söyleyip meseleyi ge-

çiştirdi. Hâl böyle olunca kimsenin aklına Sultan Alp Arslan'ın yakınlarda olduğu düşüncesi gelmedi[112]. İmparator, yol boyunca eline geçen Türk esirlerini öldürtüyor, Doğu'nun kapılarının kendisine açıldığını sanıyordu[113].

Romanos, ordusu Erzurum'dan yola çıktıktan sonra bir Peçenek kıtasını Ahlat'ı ele geçirmeye yollamış, bu hafif süvari kuvvetinin hemen ardından ise meşhur kumandan Rouselios komutasındaki 15.000 kişilik bir Frenk süvari kıtasını göndermişti. Bunlar Ahlat hasadına el koyacak, böylece Bizans ordusuna erzak temin edeceklerdi. İmparator da diğer kuvvetlerin başında ilerlemeye devam edecek, bir süre önce Selçukluların eline geçmiş olan Malazgirt'i alıp ardından Ahlat'a yürüyecekti. Ana kuvvetlerinin başında bulunan imparator, nispeten engelsiz ve engebesiz bir yol üzerinde ağır ağır ilerlerken, yol üstünde bir Türkmen kuvvetinin dağıtıldığı ve nerede olduğu belli olmayan "Mempet" adlı bir hisarın ele geçirildiği bildiriliyordu. Romanos, ağır yük altında ezilen askerlerinin tepelik araziyi aşabileceği bir noktaya, muhtemelen Pasinler'e ulaştıktan sonra yönünü güneye, Hınıs'a, oradan da Murat Nehri'ne çevirdi. Bizans ordusunun nerede ikiye bölündüğü açık olmasa bile, Murat Suyu kenarı bu iş için uygun bir yer olmalıydı[114].

TEDBİRSİZ BİR KOMUTAN: NİKEPHOROS BASİLAKES

Malazgirt seferi öncesinde Theodosiopolis dükü (Erzurum valisi) unvanına sahip Ermeni kökenli bir Bizans generaliydi. Yiğitliği kadar tedbirsizlik ve aceleciliğiyle de nam salan Basilakes, Malazgirt Muharebesi'nin daha ilk anlarında esir düştü; lakin Sultan Alp Arslan tarafından serbest bırakıldı ve İstanbul'a döndü. Daha sonra Nikephoros Bryennios'un yerine Dıraç valiliğine (dük) tayin edildi. Bu çalkantılı dönemde öne çıkan birçok Bizanslı komutan gibi o da imparatorluk için mücadeleye girişti. Ancak bu mücadelesinde başarılı olamadı ve gözlerine mil çekildi. (Nicolle, Malazgirt 1071, s. 24)

112 Bryennios, s.50.

113 Eyice, s.37.

114 Nicolle, s.52-53.

STRATEJİNİN KÖR ETTİĞİ GÖZLER OKLA AÇILIYOR

Sultan Alp Arslan'ın stratejisinin ilk sonuçları görülmeye başlamış, imparator ordusunu birkaç kola bölmüştü. Artık hamle sırası Sultan Alp Arslan'daydı. Bu sırada imparatorun Ahlat üzerine gönderdiği Rouselios, kuvvetlerinin başında o tarafa doğru hareket etti. Son derece rahat ve tedbirsiz bir şekilde ilerliyor, karşısına çıkan her yeri tahrip edip bölge halkını öldürüyordu. Ahlat'a yaklaştıkları sırada birden karşılarında Selçuklu askerlerini buldular. Bazı kaynaklarda 800 kişiden oluştuğu söylense de daha kalabalık olduğu anlaşılan bu Selçuklu birliği, ya sultan tarafından Ahlat'ı muhafaza için gönderilen Selçuklu Emîri Sanduk et-Türkî kumandasındaki birliklerdi ya da Ahlat'a yaklaşmış olan Sultan Alp Arslan'ın öncüleriydi. Hatta belki de o sırada Ahlat'a döndüğünü bildiğimiz[115] Afşin Bey'e bağlı kuvvetler idi. Her hâlükârda bu karşılaşma, Bizans kuvvetleriyle Selçukluların Malazgirt öncesi ilk teması, ilk karşılaşmasıydı. Bu olaylar yaşanırken Sultan Alp Arslan da muhtemelen bölgeye ulaşmış ve büyük hesaplaşmaya çok az kalmıştı.

Selçuklu kuvvetleri, Rouselios'u hazırlıksız yakalamaları ve daha da önemlisi araziye hâkim olmalarının sağladığı avantajla, 15.000 kişilik Bizans birliğini perişan ettiler. Beklemedikleri anda karşılaştıkları Selçuklu atlılarının oklarına karşı koyamayan Rouselios ve askerleri, ağır bir hezimete uğradılar. Askerlerin çoğu öldürüldü. Bir kısmı esir alınırken, çok azı kaçmayı başardı.

İslâm kaynaklarının verdiği bilgiye göre esir alınanlar arasında Rouselios da vardı. Onu elleri ve kolları bağlı şekilde sultanın huzuruna çıkardılar. Alp Arslan, şaşkın ve perişan Bizans komutanından, imparator ve ordusu hakkındaki son havadisleri aldı. Bölgede yaptığı zulüm ve tahrip sebebiyle onu cezalandırsa da canını bağışladı[116]. Ancak Bizans kaynaklarına bakılırsa Rouselios, imparatorun kendisinin ardından gönderdiği Tarkhaneioates'le birlikte Ahlat önlerine gelmiş, ancak Ahlat müdafii Sanduk Bey tarafından mağlup edildiğinde esir düşmemiş, tıpkı Tarkhaneioates gibi kaçmıştı.

115 Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.169; Ebu'l-Ferec, I, s. 320; Ahmed bin Mahmud, I, s. 89-90.

116 Bundârî, s.38. Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.168-169; Ali Sevim, "İbnü'l-Adim'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", s.627; Aynı yazar, Malazgirt Meydan Savaşı, s.63; İbnü'l-Esîr, X, 72; Ahmed b. Mahmûd, I, 95; Alican, s.121.

HİLALİN ORDUSU HAÇIN ORDUSUNA KARŞI
(SAVAŞ MEYDANINA İLİŞKİN TEMSİLİ GÖRÜNÜM)

BOZ
DAĞ

Döneme ait zırh ve miğfer örneği

"KUTSAL HAÇ"IN ÖYKÜSÜ...

İslâm kaynaklarının verdiği bilgiye göre, imparatorun hatırı sayılır bir kuvvetle Ahlat üzerine gönderdiği Rouselios'un komuta ettiği birliğin yanında büyük bir haç vardı. Ahşaptan mamul olmakla birlikte baş kısmı gümüşten olan bu haç, firuze parçaları ile süslü olup üzerinde yine gümüş bir mahfaza içerisinde korunmakta olan bir İncil bulunuyordu. İmparatorluk ordusunun simgelerinden biri olan bu büyük haç, öncü birliğin mağlup edilmesi ile birlikte Selçukluların eline geçti. Sultan sevinerek, "Bu, zafer alametidir." dedi ve haçı halifeye gönderilmek üzere Hemedan'a yollamalarını emretti. Bu hadise, büyük savaş öncesi Selçuklu ordusuna büyük bir moral kaynağı oldu. **(Alican, Kıyametin İlk Günü, s.120-121)**

Rouselios Ahlat'a ilerlerken, imparator da Malazgirt'e yöneldi. 22 Ağustos'ta Malazgirt önlerine gelip sağlam bir ordugâh kurdu. Şehir surlarını inceledi, kuşatma araç gereçlerini yerleştirdi. Kalenin çok az sayıda askerle muhafaza edildiğini görünce, ordunun tamamının kuşatmaya katılmasına gerek görmedi ve bu defa daha büyük bir kuvveti, meşhur Joseph Tarkhaneiotes kumandasında, Rouselios'un ardından Ahlat'a gönderdi. İmparator, Rouselios'un akıbetinden haberdar değildi.

İmparatorun Rouselios'a destek olması için Tarkhaneiotes kumandasında gönderdiği bu kuvvetin sayısı, bazı kaynaklara göre 30 bin, bazılarına göre ise 50 bin civarındaydı. Bizans kaynaklarının verdiği bilgiye göre bunlar, Bizans ordusunun en cesur, en tecrübeli, en seçme askerleri olup sayıları imparatorun yanında, ana karargâhta kalan asker sayısından daha fazlaydı. Bu büyük ve savaş kabiliyeti yüksek orduyla Ahlat'a doğru ilerlemeye başlayan Tarkhaneiotes, bazı kaynaklara göre Ahlat önlerinde Rouselios'a yetişti. Şehre birlikte hücum eden iki Bizans komutanı, büyük bir hezimet yaşadılar ve önce savaş alanını, ardından da bölgeyi terk edip kaçtılar. Bazı kaynaklara göre ise Tarkhaneiotes henüz yoldayken Rouselios'un hezimetini ve Selçuklu ordusunun çevrede olduğunu öğrenmişti. Hem açık arazide ani bir saldırıya uğramamak hem de sayı üstünlüğüne sahip ordusuyla bir an önce Ahlat'ı kuşatmak için hızlandı. Fakat Ahlat'a yaklaşınca Rouselios'u mağlup edip esir alanların etraftaki Türkmenler olmadığını, Sultan Alp Arslan'ın ya da öncülerinin bölgede olduğunu öğrendi. Bu sürpriz karşısında büyük bir şaşkınlık

ve korkuya kapıldı. Belki imparatora güvensizliğinin de etkisiyle sonucu önceden görmüştü. Ani bir karar verip askerlerini dağıttı ve Murat Vadisi üzerinden bölgeden uzaklaştı. Bu öyle bir kaçıştı ki olayları tümden değiştirebilecek bu hayati gelişmeyi imparatora bildirme fırsatını bile bulamadı[117]. Belki de ona bir haber göndermiş, ancak bu haberci, Selçuklu birlikleri tarafından ele geçirilmişti. Yahut kim bilir, belki de imparatora karşı kızgınlık ve muhalefetini onu uyarmayarak göstermiş, yani ona ihanet etmişti.

Bizans ve Ermeni kaynakları, yaklaşmakta olan büyük tehlike hakkında imparatoru uyarmayan ya da uyaramayan Rouselios ile Tarkhaneiotes'i korkaklık veya ihanetle itham etmek istemezler. Gerçekten de her iki kumandanın sahip olduğu şan ve şöhret göz önünde bulundurulduğunda, imparatoru kaderine terk ederek bölgeden uzaklaşmış olmaları inanılacak gibi değildir. Bazı Batılı yazarlar bu konuyu şu şekilde açıklarlar:

"Bu eylemin tek mantıklı izahı, karşılaşmanın yeri, yani Ahlat'ın çok iyi korunuyor olması ve Sanduk Bey'in Bizans kuvvetleriyle aynı zamanda şehre ulaşarak bölgenin kontrolünü ele geçirmiş olması, Selçuklu birliklerinin harp nizamının mükemmelliği ve arazi şartları gibi etkenlerle bağlantılı olmalıydı. Kaldı ki bu iki komutanın Ahlat'a giren birliklerin çok daha büyük bir düşman ordusunun öncü kıtaları olduğunu bilmelerine imkân da yoktu. Şayet Alp Arslan, Ahlat'ta değilse, pekâlâ Malazgirt'e yardım götürmek için tepelik arazide ilerliyor olabilirdi. Bu takdirde, Süphan Dağı'nın batı yamacını dolanan kestirme yolu kullanması kadar doğal bir şey olamazdı. Türk askerî geleneklerinden bilinen o ki Ahlat önlerinde olan biten bir kez duyulduğunda, Selçuklu süvarisinin geri dönüp tepe yamaçlarından süratle hareket ederek Rouselios ve Tarkhaneiotes birlikleriyle Romanos'un arasındaki bağı koparması işten bile değildi. Eğer bu farazî yorum doğruysa, Bizans kumandanlarının Nazik Gölü kıyısı boyunca apar topar güneye çekilip vadi üzerinden Muş Kalesi'ne gitmeleri askerî bir mantığa dayanıyordu[118]."

Tarkhaneiotes ve Rouselios'un yanlarında bulunan kalabalık ve savaş gücü yüksek Bizans birlikleriyle birlikte nasıl ve niçin ortadan kayboldukları ne şekilde izah edilirse edilsin, sonuç ortadaydı. İmparatorun kuvvetlerini parçalara böldürdüğünü gören Sultan Alp Arslan hemen harekete geçti. Ana Bizans ordusundan ayrılan ve sayıları 50 bin civarında olan Tarkhaneiotes ve Rouselios birliklerini bir yana bırakacak olursak, imparatorun yanında roplam kuvvetinin neredeyse yarısı kadarı kalmıştı. Bu başarı Malazgirt Savaşı'nın kırılma ânıydı.

---

117 Attaleiates, s.154-162; Zonaras, s.133-135; Nicolle, s.57; Cahen, "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", s.91; Eyice, s.37-40; Sevim, Malazgirt Meydan Muharebesi, s.60-63; Kesik, s.83-85; Piyadeoğlu, s.178-181; Alican, s.121-124.

118 Nicolle, s.57.

SAVAŞIN KADERİNİ DEĞİŞTİREN KOMUTAN

JOSEPH TARKHANEİOTES

Tarkhaneiotes ailesi, II. Basileios zamanında (976-1025) tarih sahnesine çıkan ve Bizans İmparatorluğu'na hizmet eden ailelerden biridir. Ailenin adı, muhtemelen Trakya'nın Kypsela yakınlarındaki Tarchaneion köyünden geliyor. Bununla birlikte, Tarkhaneiotes ailesinin Türk ya da Gürcü kökenli olduklarına dair de iddialar vardır. Bizans idaresinde üst düzey aristokratlar, zaman zaman da askerî komutanlar olarak görev yaptıkları için, devletin siyasî ve askerî meselelerinde aktif bir rol oynamışlardı. Ailenin en meşhurlarından olan Joseph Tarkhaneiotes, Romanos'un tecrübeli generallerinden biri olarak Malazgirt seferine katıldı. Bu seferde Bizans ordusunun üst düzey komutanlarındandı. Komutası altında 30 ila 50 bin civarında asker vardı. İmparatorun emri üzerine, Malazgirt Savaşı öncesinde Ahlat'ı ele geçirmek üzere o bölgeye hareket etti. Ancak buraya doğru hareketinden sonra muhtemelen ana Selçuklu kuvvetleriyle karşılaştı ve imparatora haber dahi vermeden savaş alanını terk etti. Onun bu hareketi ya da ihaneti, Bizans ordusunun savaşı kaybetmesinin en önemli sebepleri arasında gösterilir.

İMPARATORUN MALAZGİRT'İ ELE GEÇİRMESİ VE BÜYÜK SAVAŞTAN ÖNCEKİ SON GELİŞMELER

İmparator, 23 Ağustos 1071 Salı günü Malazgirt'i aldı. Kalede bulunan az sayıdaki Selçuklu muhafızı, Bizans ordusunun sabah saatlerinde başlayan kuşatmasına karşı bir müddet direnseler de akşam saatlerinde imparatora bir haber göndererek kaleyi teslim etmeyi kabul ettiklerini, ancak güvenlik açısından teslim işlerini sabaha bırakacaklarını bildirdiler. İmparator, onlara eğer kaleyi teslim edeceklerse sabahı beklememeleri gerektiğini bildirdi. Kaledeki Selçuklu muhafızlarının fazla seçeneği yoktu. Hava kararırken silahlarını bıraktılar ve Malazgirt Kalesi'ni imparatora teslim ettiler. Selçuklu muhafızlarının bir kısmını öldürüp geri kalanını esir aldıktan sonra kaleye bir muhafız birliği yerleştiren imparator ne Rouselios ve Tarkhaneiotes'in durumundan ne de Alp Arslan'ın bölgeye yaklaştığından haberdardı. O, ordugâhta doyasıya eğlenen askerlerinin arasında zaferi kutlarken, Sultan Alp Arslan onu dikkatlice takip ediyor, Bizans ordusunu kurduğu kurt kapanına çekmek için son hazırlıklarını yapıyordu. Planı başarılı olmuş, uyguladığı strateji ve taktikler sayesinde Bizans ordusunun bölünmesini sağlamış ve imparatora hissettirmeden onun yanına kadar sokulmayı başarmıştı. Şimdi ise Bizans ordusuna son darbeyi indirmek için en uygun anı beklemekteydi.

Sultan Alp Arslan, Malazgirt'in düştüğünü muhtemelen Ahlat'ta ya da oraya ulaşmak üzereyken öğrendi[119]. Bizans ordusunun birkaç parçaya bölündüğünü, Rouselios ve Tarkhaneiotes kuvvetlerinin bertaraf edildiğini, bunlardan haberi olmayan imparatorun ise olabilecek en zayıf durumda bulunduğunu biliyordu. Dahası o coğrafyaya son derece hâkimdi. Uygun ânın geldiğini anlayıp hemen hareket etti. 24 Ağustos Çarşamba günü Süphan Dağı'nın eteklerini dolaşarak bölgeye geldi ve yüksek bir tepe üzerinden Bizans ordugâhını ve sahayı inceleyip nihai savaş planlarını hazırlamaya başladı[120]. Sul-

119 Bazı kaynaklarda sultanın Malazgirt'in düşüşünü Meyyâfârikîn'de (Silvan) öğrendiği kaydedilmişse de bu iddianın doğru olması çok zayıf bir ihtimaldir. Kayda göre, Malazgirt'in düşüşünden sonra kaçmayı başaran bir grup, Meyyâfârikîn'e giderek şehrin düştüğünü haber vermiş, sultan da hemen Ahlat'a yönelmiştir. (Bk. İbnü'l-Ezrâk, s.176.)

120 "Sultanın Ahlat'tan ordugâh kurulan mevkie geçmesi üç güzergâh üzerinden olabilir. Birincisi sultanın Ahlat'tan ayrıldıktan sonra en kısa yol olan Adaksu üzerinden, ikincisi daha uzak olan Adilcevaz ve Süphan'ın batısından, Batmış Gölü civarından geçerek karargâh mevkiine varması ihtimalidir. Üçüncü güzergâh ise en uzak olup Ahlat, Adilcevaz ve Süphan Dağı'nın doğu tarafından geçerek karargâh mevkiine gelmesidir. Şüphesiz bu güzergâhların tespitinde, sultan ve ordusunun Bizans öncülerine görünmeden ordugâh kurulan mevkie gelmiş olmasının da göz önüne alınması gerekir.

tan Alp Arslan, Bizans ordusunun yakınlarına kadar gizlice sokulup savaş planları yaparken imparator, Malazgirt iç kalesini ele geçirmesi akabinde, elde ettiği zaferi kutlamakla meşguldü.

Ertesi gün (24 Ağustos) Malazgirt hisarının berkitilmesi için emirname yayınlayan imparator, hemen ardından Ahlat'a doğru hareket etti. Tam bu sırada ordudaki hayvanlara yem aramak üzere ordugâhtan ayrılan bazı Bizans süvarilerinin Selçuklular tarafından pusuya düşürüldüğü haberi geldi. İmparator, Basilakes'e Bizans süvarilerini pusuya düşüren kuvvetlerin kim olduklarını ve nereden geldiklerini öğrenmesini söyledi. Sultanın ve ordusunun kaçtığından emin olan, Rouselios ve Tarkhaneiotes'in durumu hakkında hiçbir malumatı bulunmayan Basilakes, detaylı bir araştırma yapmadan, söz konusu Selçuklu askerlerinin Ahlat'tan gelen ufak bir Türk müfrezesi olduğunu ve Ahlat'tan bu tarafa etrafı yağmalamak için gelmiş olabileceklerini bildirdi. Ne imparatorun ne de ordunun kumanda kademesinin aklına, Selçuklu birliklerinin Bizans ordugâhının çok yakınına kadar gelebileceği ve büyük savaş için hazırlık yapıyor olabilecekleri geliyordu.

Ahlat'a yürümek için son hazırlıklarını yapan imparator, Selçuklu askerlerinin saldırısına dair peş peşe haberler gelmeye başlayınca Nikephoros Bryennios kumandasındaki bir birliği onların üzerine gönderdi. Bryennios, Selçukluların Basilakes'in söylediği kadar az olmadıklarını görünce telaşlandı. Tam bir pusuya düşmüştü. Dört bir taraf düşman kaynıyor, Bizanslı savaşçılar tek tek öldürülüyordu. Tam bir çembere hapsolup sıkışmak an meselesiydi. Şahit olduğu bu manzaradan sonra belki de Bizans ordusunu bekleyen tehlikenin farkına varan ilk o oldu. Durumu hemen imparatora bildirdi ve yardım kuvveti istedi. Fakat imparator, seferin başından beri kendisine muhalefet eden Bryennios'un bu yardım çağrısını fazla önemsemedi, hatta onu korkaklıkla itham etti. Bizans karargâhı, Bryennios'un karşılaştığı kuvvetlerin Selçuklu ordusunun öncüleri olabileceği ihtimalini aklına bile getirmese de bu savaşçılar daha önce bildikleri Türkmenlerden farklı, daha gözü pek ve usta savaşçılardı. Korkusuzca Bizans askerlerinin arasına dalıyorlar ve hasımlarını göğüs göğüse mücadeleye zorluyorlardı. Nicolle'un, Endülüslü müverrih Turtûşî'nin Sirâcü'l-Mülûk'undan naklettiğine göre Bizanslıların karşısına çıkan bu birlikler her zamanki Türkmenler değil, çok daha disiplinli, iradeli, sıkı talimli ve düzenli Selçuklu birlikleriydi[121].

Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, Sultan Alparslan'ın ikinci ve hatta üçüncü güzergâhı kullanmış olması ihtimal dâhilindedir." Adnan Eskikurt-Mehmet Akif Ceylan, "Malazgirt Savaşı'nın Mevkii ve Cereyanı Üzerine", Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras, (Haz: Mustafa Alican), İstanbul 2018, s.67.

121 "Romalıların çoğu yaralandı ve bir kısmı öldü. Çünkü bunlar bizim bildiğimiz Türklerden çok daha gözü pekti. Korkusuzca aramıza dalıyorlar ve hasımlarını göğüs göğüse mücadeleye zorluyorlardı. Bizanslıların her zamanki Türkmenlerle değil, çok daha disiplinli, iradeli ve sıkı talimli bir Selçuklu kuvvetiyle savaştığını anlaması zaman alıyordu. Endülüslü müverrih Turtûşî'nin Sirâcü'l-Mülûk'una göre Bizanslıların karşısına çıkan bu birlikler, Alp Arslan'ın öncü kuvvetleriydi." Nicolle, s.61.

Malazgirt Ovası'ndan bir görünüm.

İmparator, Bryennios'un Selçuklularla ilgili verdiği bilgiyi abartılı bulsa da çok geçmeden durumun ciddiyeti anlaşıldı. Bunun üzerine savaş bölgesine Basilakes'i gönderdi. Basilakes'in yeni birliklerle gelip Bryennios'la birleştiğini gören Türk atlıları, Bizanslıları pusuya çekmek için onların yakınlarına geliyor, sonra birdenbire kaçıyormuş gibi geri çekiliyorlardı. Bunların gerçek Türk ordusundan değil de Ahlat Kalesi yağmacılarından olduklarını imparatora ispatlamak isteyen Basilakes, onların bozulduğunu sanıp yanındaki birliklerle tedbirsizce ileri atılarak kaçışa geçen düşman askerini takibe koyuldu. Nikephoros Bryennios ise Basilakes'in hücumuna katılmayıp geri döndü. Basilakes ve askerleri iyice uzaklaştıktan sonra, kaçtıkları zannedilen Türk atlıları geri dönüp saldırarak Bizans askerini bozguna uğrattılar. Öyle ki onlardan geriye bu felaketi bildirecek tek bir haberci bile kalmamış, kumandan Basilakes ise esir alınıp Sultan Alp Arslan'ın huzuruna götürülmüştü. Basilakes'in akıbetinden habersiz olan imparator, ordugâha dönen Nikephoros Bryennios'u tekrar bölgeye gönderdi. Bryennios arazide ilerliyor, ancak dost veya düşman hiç kimseyle karşılaşmıyordu. Durumdan şüphelense de ilerlemeye devam etti. Biraz sonra uzaklarda, bazı tepelerde Türk atlılarının olduğunu fark edince endişesi arttı. O esnada Basilakes'in imha edilen kuvvetlerinin cesetleriyle karşılaştı. Ölmek üzere olan yaralı bir Bizans askeri görünce hemen yanına gitti. Son nefesini verirken olan biteni anlatmaya çalışan bu adamı dinlerken, bir anda tepelerde Türk atlıları belirdi. O kadar süratliydiler ki göz açıp kapayıncaya kadar Bryennios ve adamlarının etrafını sardılar. Çok hızlı gelişen bu Türk taarruzu karşında durmak mümkün değildi. Belki Bizans ordugâhına kaçabilirlerse canlarını kurtarabilirlerdi. Ancak etrafları sarılmış, çok müşkül bir duruma düşmüşlerdi. Göğsünden bir mızrak ve sırtından zırhını delip giren iki ok yarası alan Nikephoros, zor da olsa çemberi yarmayı başardı ve binbir zorlukla Bizans ordugâhına ulaştı.[122]

122 Bu olaylar hakkında Attaleiates ve Zonaras'ın verdiği bilgilerle burada adı geçen Bryennios'un tarihçi oğlu "genç" Bryennios'un verdiği bilgiler birbiriyle çelişiyor. Genç Bryennios, muhtemelen babasını haklı, hatta kahraman olarak gösterme eğilimi taşıyor. Bk. Attaleiates, s.158-160; Zonaras, s.133-134; Bryennios, s.49-52.

KURT KAPANI KURULUYOR

Üst üste yaşanan mağlubiyetlerin ardından çevredeki Selçuklu birliklerinin Türkmenler ya da aşiret kuvvetleri değil, savaş gücü yüksek düzenli Selçuklu birlikleri olduğu anlaşıldı. Attaleiates'in verdiği bilgiye göre ordunun büyük kısmı ya Ahlat veya Gürcistan'a gönderildiğinden ya da Selçuklular tarafından imha edildiğinden, imparatorun yanında fazla asker kalmamıştı. Feryat içerisindeki yaralılar ordugâha taşınmaya başlanınca imparator da askerler de karşılarındaki tehlikenin farkına varıp büyük korkuya kapıldılar. Ahlat yoluna girmiş olan ordusunu geri çeviren imparator, bir yandan da Rouselios ile Tarkhaneiotes'e haberciler gönderip hemen geri dönmelerini istedi. Bu arada kendisi de olan biten hakkında bilgi edinmek ve bir Selçuklu saldırısının gerçekleşmesi olasılığına binaen onlarla savaşmak üzere ordugâhtan çıkıp, çevredeki tepelerde Selçukluları aramaya başladı. Fakat Selçuklu askerleri ustalıkla geri çekilmiş, kendilerinden hiçbir iz ve eser bırakmamışlardı. Bu yüzden imparator onların hiçbirini bulamadı. Hava kararınca ordugâha dönmeye karar verdi. Bu ilerleyiş sırasında, yüksek tepelerin yer aldığı engebeli arazide yürümenin olası bir karşılaşmada güçleri birleştirip bir cephe oluşturmaya imkân vermeyeceğini anlamıştı. Aksi hâlde bir ricat durumunda, hele ki gece karanlığında, karargâha dönmesi mümkün olmayabilirdi.

Hava karardığında Bizans ordugâhındaki kargaşa iyice arttı. Kendilerini ordugâha atan Bizans askerleri, dehşet ve korkuyla yaşadıklarını anlatıyorlar, her tarafta yaralıların çığlık ve inlemeleriyle onları tedavi etmeye çalışan tabip ve sağlık görevlilerinin telaşlı sesleri duyuluyordu. Tam bu sırada Selçuklular tekrar saldırıya geçtiler. Attaleiates'in ifadesiyle "Tiyatro sahnesine bir makineyle sözde gökten indirilen tanrılar gibi birden ortaya çıkıverdiler." Gece karanlığında ordugâhın dışında bulunan Bizans hizmetindeki Türkleri yıldırım hızıyla arkadan çevirerek erzak ve iaşeleri vurmaya başladılar. Atları üzerindeki çevik hareketleri, yağdırdıkları oklar, insanı şaşırtan

savaş çığlıkları, Bizans ordusunun üzerine ölüm ve dehşet saçmıştı. Bizanslılar panik hâlinde ordugâhın içine, kaleye sığınmaya çabalıyorlardı. Bu arada Malazgirt Kalesi'nde esir edilen Selçuklu muhafızları kaçmaya teşebbüs ettiler. Öyle bir kargaşa meydana geldi ki Türklerin ordugâhın içine kaçan Bizanslılar ile birlikte kalenin içine girdikleri ve bütün ağırlıklar ile erzakı ele geçirdikleri zannedildi. Gece mehtap olmadığından zifiri karanlık içinde kimin kaçıp kimin kovaladığı, kimin dost kiminse düşman olduğu anlaşılamıyordu. Hatta bazen hücum eden Selçuklularla içerideki Selçuklu esirleri, onlara çok benzeyen Uzlar ve Peçenekler birbirine karışıyor, hangisinin Bizans hangisinin Selçuklu askeri olduğu anlaşılamıyordu. Bizans askerleri, bütün geceyi etraflarını çevirip ordugâhın içine yağmur gibi ok yağdıran Türklerin savaş çığlıkları ve nal seslerini dinleyerek, yorgun ve uykusuz bir şekilde geçirdiler. Öylesine büyük bir dehşet vardı ki gün ağarana kadar bir kişi bile gözünü kırpmaya cesaret edememişti.[123]

Bütün bunlardan sonra, Bizans ordugâhı etrafında görülen muharebe gücü yüksek Türk atlılarının, Türkmen birlikleri ya da mahalli aşiret kuvvetleri olmadığı ve zannedildiğinin aksine Sultan Alp Arslan'ın Bizans ordugâhının çok yakınlarında bulunduğu kesinleşmiş oluyordu[124].

Selçuklu süvarileri ertesi gün de (25 Ağustos) Bizans ordugâhına saldırmaya devam ettiler. Hatta ordugâhın yakınından geçen ve Bizans'ın kontrolünde bulunan Murat Suyu'nun bir kolunu da ele geçirmiş, böylece Bizanslıların nehirle bağlantısını kesmişlerdi. Amaçları askerlerini susuz bırakarak Bizans ordusunu alt etmekti. Aynı gün, başında Tanes/Tamış adlı birinin bulunduğu Peçenek ve Uz birlikleri Selçukluların safına geçti. Bu olay Bizans ordusunda büyük tedirginlik yarattı. Çünkü Bizans ordusunda kalan Peçenek ve Uz birliklerinin de Selçuklulara katılabileceklerinden korkuyorlardı. Bu sırada Bizans piyadeleri, yaylarını işletip birçok Türk'ü öldürdü. Bunun üzerine ordugâhın bir kısmını kontrol altına alarak Bizans ordusunun suyla bağlantısını kesen Selçuklu birlikleri uzaklaşmak zorunda kaldılar[125].

Ordugâha hücum eden Selçukluları püskürtmeyi başaran imparator, kesin sonucu almak üzere göğüs göğse çarpışmaya girmesi gerektiğini biliyordu. Ertesi gün, yani 26 Ağustos'ta hücuma geçmeye karar verdi. Ümit ettiği, Ahlat'tan beklediği birliklerin gelmesiydi. Bugün ya da en geç yarın geleceklerinden emindi. Onlar gelir gelmez hücuma geçecekti. Ancak acı gerçekle yüzleşmesi uzun sürmedi. Bu durumda yanında bulunan askerlerle hücuma geçmekten başka çaresi yoktu.

123 Bk. Attaleiates, s.161; Zonaras, s.134; Alican, a.g.e., s.126.

124 Attaleiates, s.160-161; Zonaras, s.134; Bryennios, s.50-52.

125 Attaleiates, s.162.

Sultan Alp Arslan ise ordusunun su sıkıntısı çekmemesi için bu yörelerdeki dağlardan inen birkaç küçük kolla beslenen bir çay kenarında ordugâhını kurmuştu. Hacıhan ile Hözdemir/Özdemir arasında olduğu bilinen ve Zahva (Zaho, Zehve, Zahva)[126] ismiyle anılan düzlüğe hâkim tepelere mevzilenen Selçuklu birlikleri hem Bizans ordugâhını hem de savaşın yaşanacağı Zahva Ovası'nı tamamen kontrol altında bulunduruyorlardı. Tepe yamaçlarında, yaylaya yukarıdan baktığı hâlde aşağıdan görünmeyen, Malazgirt'in güneyi ve güneydoğusuna uzanan bu sağlam ordugâh, savaş öncesinde Selçuklu ordusuna stratejik bir üstünlük kazandırmıştı[127].

Sultan Alp Arslan, uyguladığı başarılı stratejisiyle Bizans ordusunun bütün tedbir ve hazırlığını bozup düşmanını hataya sürüklemişti. Psellos'un da yaşananları değerlendirirken ifade ettiği gibi imparator, sultanın yanıltıcı taktikleri karşısında geri güvenlik tedbiri bile almadan ilerlemiş, Selçuklular da hiç hissettirmeden onu daha da ileriye doğru çekmek için her şeyi yapmışlardı. Bu taktiği birkaç defa hayata geçirmiş ve bazı Bizans kumandanlarını ve birliklerini ortadan kaldırmışlardı[128]. Daha esas muharebeye girişmeden Bizans ordusunun önemli bir kısmı ya imha edilmiş ya da kaçmaya mecbur kalmıştı. Artık son ve büyük hesaplaşmanın vakti gelmişti. Büyük ümitler beslediği Tarkhaneiotes'in kaçmış olduğunu öğrenen Bizans imparatorunun artık fazla seçeneği kalmamıştı. Bütün planları ve stratejisi suya düşmüş, Sultan Alp Arslan'ın plan ve stratejisine boyun eğmek zorunda kalmıştı.

---

126 Kaynakların Zahva şeklinde kaydettiği ova, zaman içinde Bitlis'le Tatvan arasında bulunan ve nispeten daha tanınmış bir düzlüğün adı olan Rahva'yla karıştırılmış ve Malazgirt Savaşı'nın mevkii Rahva Ovası olarak kabul edilmiştir. Hâlbuki savaşın mevkii Rahva Ovası değil, Zahva'dır. Dirimtekin konuyla ilgili çalışmasında Zahva'yla ilgili şunları söylemektedir: "Eski kaynaklarda Zehve tarzında yazılan bu isim hakkında, ilk defa 1935'te Malazgirt kaymakamına rica ederek meselenin yerinde incelenmesini dilemiştim. Aldığım cevapta, Malazgirt'in 13 km doğusundaki Hacıhan ile bunun 11 km güneydoğusundaki Hozdemir arasındaki düzlükte, Hacıhan'dan Harabeşehir'e giden yolun Hozdemir batısında dirsek teşkil ettiği yerde, vaktiyle Zehve isimli büyük bir köyün mevcut olduğu ve sonradan bu köyün harap olarak ortadan kalkmış olduğunu bildirmişti." Bk. Feridun Dirimtekin, "Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer", Malazgirt Armağanı, TTK Yayınları, Ankara 1972, s.244 n.

127 Zahva dışında, Selçuklu karargâhının yeri konusunda akla gelen ilk yerlerden biri Ziyaret Tepe mevkiidir (1798 m). Zira Örenşar ve Doğansu köyleri (Malazgirt-Muş) yakınında yer alan bu tepenin Bizans ordusunun Malazgirt'teki (1531 m) karargâhının bulunduğu mevkiye hâkim bir konumu vardır. Ayrıca burası Badişan Çayı'na ve su kaynaklarına en yakın yerdir. Savaşın sıcak ve kurak bir zamanda yapılması, suyun önemini arttırmaktadır. Diğer yandan, Feridun Dirimtekin de konuyla ilgili çalışmasında, Zehve (Zehü) köyünü ve Selçuklu ordugâhını Selekutlu köyü (Kurtulmuşoğlu, Malazgirt-Muş) civarına yerleştirir. Aynı şekilde, ordugâhın Özdemir köyünün 4-5 km batı ve kuzeybatı taraflarında, Malazgirt Ovası'na ve şehrine hâkim konumda olan yükseltilerden biri olması da ihtimal dâhilindedir. Fakat bu sahaların en önemli sorunu, günümüzde olduğu gibi su kaynaklarının kıtlığıdır. Dolayısıyla bütün coğrafi faktörleri (konum, yükselti, röljef, su kaynakları, tabii yollar vb.) ve ordunun konuşlanma özelliklerini de dikkate alarak, Selçuklu ordugâhının bugünkü adlarıyla Gülkoru-Kurtulmuşoğlu-Özdemir-Doğansu-Örenşar köyleri arasında kalan yaklaşık 5-6 km yarıçapındaki bir saha üzerinde olduğu anlaşılır. Yerinde yapılacak ayrıntılı arazi çalışmalarıyla ordugâh mevkiinin ve Selçuklu ordusunun konuşlandığı yerlerin tam olarak tespit edilebileceğini söylemek mümkündür. (Eskikurt-Ceylan, a.g.m., s.59-60, 67-68.)

128 Psellos, s.228-229.

Romanos Diogenis, uzaklarda sandığı Alp Arslan'ın burnunun dibine kadar gelmiş olmasını şaşkınlıkla karşılasa da hemen ordusunun kalan kısımlarını toplamaya ve savaşa hazırlanmaya başladı. Bu arada Tarkhaneiotes ve Rouselios'un bölgeyi çoktan terk ettiğini öğrenen imparator, kuvvetlerinin önemli bir kısmının daha muharebeye girmeden imha edilmesine ya da dağılmasına şahit oluyordu. Aldığı yanlış istihbaratın da etkisiyle rahat ve tedbirsiz davranıp ordusunu çok sayıda parçaya bölmesinin ne kadar büyük bir hata olduğunu anlamıştı. Ama artık çok geçti ve iş işten geçmişti.

Bir miğfer örneği

İmparator, gelişmelerden haberdar olduktan sonra Malazgirt Kalesi'ne kapanabilir ya da sultana karşı savaşı surlar arkasında kabul edebilirdi. Ancak o, Psellos'un ifadesiyle, "ya ümitsizlikten ya da kendisine haddinden fazla güvendiğinden"[129] büyük bir zafer istiyor ve hâlâ yanındaki orduyla Sultan Alp Arslan'ı mağlup edeceğine inanıyordu. İmparator, 25 Ağustos gecesini savaş hazırlıklarıyla geçirdi. Bu arada Bizans ordusunda kalan Uz ve Peçeneklere imparatora bağlılık yemini ettirildi.

129 Psellos, s.228-229.

SAVAŞ ÖNCESİ MÜZAKERELER

Selçuklular, Sultan Alp Arslan'ın başından beri kendinden emin ve ne yaptığını bilir vaziyette yürüttüğü stratejisinin kazandırdığı üstünlük ile son derece rahat ve zaferden emindi. Ancak Bizans ordusunun, o ana kadar birkaç parçaya bölünmüş ve önemli bir kısmı saf dışı edilmiş olsa da hâlâ Selçuklu ordusundan sayıca üstün olduğunu biliyor, bu yüzden son derece ihtiyatlı hareket ediyorlardı. Sultan Alp Arslan, topyekûn bir muharebeye girişmesi durumunda düşmanın galip gelebileceğini hiçbir zaman göz ardı etmiyordu. Buna karşılık ise imparator, sayıca üstün ordusuyla, her şeye rağmen savaşı kazanacağına inanıyordu.

Sultan Alp Arslan'ın ihtiyatlı tavrıyla imparatorun aşırı öz güveni, elçilik heyetlerinin görüşmelerine de yansıdı. Sultan Alp Arslan, savaş öncesinde son kez barış istemek üzere imparatora bir elçilik heyeti gönderdi. Savaş öncesinde elçi gönderip son bir kez barışın kapılarını zorlamak, aslında bir İslâm geleneğiydi. Bununla birlikte düşmana gönderilen elçiler, düşman ordugâhının içine kadar girebildiklerinden hasmın vaziyetini görür, savaş hazırlıkları ve psikolojik durumları hakkında bilgi edinirlerdi.

> "Bütün sefer planları altüst olan Romanos Diogenis, uzaklarda sandığı Alp Arslan'ın burnunun dibine kadar gelmiş olmasını şaşkınlıkla karşılasa da hemen ordusunun kalan kısımlarını toplamaya ve savaşa hazırlanmaya başladı. Artık Ahlat'a gitmesinin bir faydası olmadığı gibi, bunu yapmak güvenli de olmazdı. İmparator, kuvvetlerinin önemli bir kısmının daha muharebeye girmeden imha edilmesine ya da dağılmasına şahit oluyordu."

26 Ağustos sabahı saf düzenine ve bölüklere ayrılmış Bizans askerleri hareket geçmek üzere ata binerken, Sultan Alp Arslan'ın gönderdiği elçilik heyeti Bizans ordugâhına vardı. Heyete, o sırada Sel-

çuklu ordugâhında bulunan Abbâsî halifesinin elçisi Ebû'l-Ganâim Muhallebân başkanlık ediyordu. Halife Kâim-Biemrillâh onu, Alp Arslan'ın Mısır'a, Fâtımîler üzerine yaptığı seferi desteklediğini göstermek üzere göndermişti. Elçiler Bizans karargâhına vardıklarında imparator, altın tahtına kurulmuş oturuyordu. Başında paha biçilmez mücevherlerle bezeli altın bir haç vardı. Önünde dizili keşiş ve rahipler ise yüksek sesle İncil okuyorlardı.

Sultan, elçiler aracılığıyla imparatora şu mesajı göndermişti: "Ülkene dön. Eğer sen dönersen ben de geri dönerim." Ama imparatorun buna hiç niyeti yoktu. Üstelik daha önce yaptığı hatalardan ders çıkarmamış, Sultan Alp Arslan'ın savaş öncesi elçi göndererek barış istemesini onun zayıflığına yormuştu. Romanos, karşısında büyük Türk kuvvetlerini görmeyi bekliyor ve bu bekleyiş uzadıkça, onların çok kuvvetli "Roma" ordusunun başında bizzat sefere çıkmış olan "Romalıların imparatoru"ndan korktuklarını sanıyordu.

Hâlbuki Fransız tarihçi-yazar Charles Le Beau'nun da belirttiği gibi "Alp Arslan, Romanos'tan daha yiğit ve korkusuzdu. Fakat o, ancak başka hiçbir çare kalmayınca kılıca sarılmanın lazım geldiğine inanıyordu."[130] İmparator, başından beri onu yanlış yönlendiren danışmanları ve tecrübesiz kumandanların da tahriki ve teşvikiyle, oluşturduğu hatalar zincirine yeni halkalar eklemeye devam etti. Sultanın elçilerine mağrur bir şekilde şöyle dedi: "Ben buraya çok para sarf etmek suretiyle, birçok asker toplayarak geldim. Şimdi bu üstün duruma gelmişken nasıl geri dönebilirim? Barış ancak sizin başkentiniz olan Rey'de yapılabilir. İslâm ülkelerine kendi ülkem gibi sahip olmadıkça geri dönmem!"

Sultanın barış teklifini bu şekilde reddeden imparator, bununla da yetinmeyip elçileri tahkir edici bir tavır takındı. Hilafet elçisinin *proskinesis* selamı vermesini, yani elçinin kendisi önünde yere kadar eğilmesini istedi. Böylece hilafeti temsil eden saygın bir âlimi önünde yere kadar eğilmeye mecbur etmiş oldu. Selçuklu elçileri daha oradayken savaş borularını çaldırdı ve alaycı bir tutumla, "Şimdi söyleyin, Isfahan mı güzeldir, yoksa Hemedan mı?" diye sordu. Sorunun sebebini anlamayan İbn Muhallebân ona, "Isfahan güzeldir." şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine imparator, "Demek öyle! O hâlde savaştan sonra biz Isfahan'da kışlar, atlarımızı da Hemedan'a göndeririz." dedi. Bu kibir dolu sözler elçileri kızdırsa da vazifeleri gereği sakinliklerini korumaları gerekiyordu. Yine de küstahlık karşısında susmak olmazdı. İbn Muhallebân şu anlamlı sözleri söyleyip konuşmayı noktaladı:

"Atlarınız Hemedan'da kışlar da sizin nerede kışlayacağınızı Allah bilir!"

130 Bk. Eyice, s.43.

Sultan Alp Arslan, imparatorun küstah tavrından ve sözlerinden haberdar olunca çok kızdı. Bir yandan da savaşın olumsuz neticelenmesi durumunda ortaya çıkacak vaziyeti düşünüyor, ister istemez yüreğini bir üzüntü ve tedirginlik kaplıyordu. İşte tam bu esnada, o sırada yanında bulunan âlimlerden Ebû Nasr Muhammed b. Abdülmelik el-Buhârî, onu rahatlatan şu sözleri söyledi:

"Sen Allah'ın zafere ulaştıracağını ve diğer dinlere üstün kılacağını vaat ettiği bir din uğruna savaşıyorsun. Umarım Allah Teâlâ bu fethi sana nasip edecektir. Düşman üzerine cuma günü hutbeler okunurken, bütün İslâm ülkelerindeki camilerde Selçuklu mücahitleri için dua edilirken yürü. Allah, yapılan duaya icabet edecektir."[131]

Bu sözler, sultanın aklındaki bütün şüphe ve endişeleri sildi. Hemen kumandanlarını çağırdı ve savaş öncesi son hazırlıkları, taktik ve stratejisini gözden geçirdi. Artık büyük hesaplaşma günü gelmişti.

Sultan Alp Arslan Anıtı.
Malazgirt, Muş

131 Savaş öncesinde gönderilen elçilik heyeti, müzakereler ve Romanos'un tavrı hakkında bk. Attaleiates, s.163-164; Zonaras, s.135-136; Hüseynî, s.32-34; İbnü'l-Esir, X, s.71-72; Bundari, s.39; Piyadeoğlu, s.185-190; Kesik, s.79; Alican, s.125-131.

İSLÂM BELDELERİNDEN YÜKSELEN DUA

Gelişmeler bütün İslâm coğrafyasında duyulmuştu. Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh da bu mücadelede Sultan Alp Arslan'ın galip gelmesi için Ebû Saîd İbn Muslâyâ'ya bir dua metni hazırlatmış, bu metnin cuma namazında minberlerde okutulmasını emretmişti. Bağdat'ta kaleme alınan bu dua metni çoğaltılmış ve ulaklar aracılığıyla bütün İslâm ülkelerine gönderilmiştir. 26 Ağustos Cuma günü, Sultan Alp Arslan ve ordusu Bizans kuvvetlerine doğru ilerlerken, bütün İslâm minberlerinde onlar için edilen dua şöyleydi:

"Allah'ım! İslâm sancağını yücelt ve İslâm'a yardım et. Şirkin boynunu vurmak ve kökünü kazımak suretiyle onu yok et! Sana itaat için canlarını feda edip kanlarını sana bağlanarak akıtan mücahitlerini, onları kuvvetlendir, yurtlarını güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarını esirgeme. Müminlerin emîrinin burhanı olan 'şehinşahü'l-âzam'ı (Alp Arslan), bayraklarını her yerde dalgalandıran ve zamanın güçlükleri karşısında kendisini kolayca tutunduran yardımından uzak tutma. Senin dinini şerefli ve yüce tutabilmek için, onu lütufkâr ve her zaman etkili olan desteğinden yoksun bırakma. Onun kâfirlerin karşısındaki bugünkü günü, yarınına da yetsin. Ordusunu meleklerinle güçlendir, niyet ve azmini hayır ve başarı ile sonuçlandır. Çünkü o, senin ulu rızan için rahatını terk etti. Malı ve canı ile senin buyruklarına uymak amacıyla senin yoluna düştü. Çünkü sen, 'Ey iman edenler! Can yakıcı bir azaptan kurtaracak kazançlı bir yolu size göstereyim mi? Allah ve peygamberine inanıyorsanız, O'nun yolunda canınız ve malınız ile savaşırsınız.' diyorsun. Senin sözün gerçektir.

Allah'ım! O nasıl senin çağrına riayet edip şeriatının korunmasında gevşeklik göstermeden buyruğuna uymuş ve düşmanlarına bizzat karşı koyarak dinine hizmet için geceyi gündüze katmışsa, sen de ona öyle zafer kısmet eyle. Dileklerinde ona yardımcı ol, kazâ ve kaderini onun için iyi tecelli ettir. Onu öyle bir koruyucu ile kuşat ki düşmanlarının her türlü hile-

Anadolu'daki ilk Türk camii olan Ebu'l Menûçehr Camii. Ani Antik Kenti, Kars

lerinden berî olsun ve lütfunla koruyucu güzel sıfatların içinde ve en sağlam ellerle korunsun. Yapmak istediği şeyi ona kolay kıl. Tâ ki onun kutsal hareketi zaferden ışık alsın ve şirk ehlinin hak yollarını göremeyip sapıklıkta gözleri yumulsun.

Ey Müslümanlar! Doğru bir niyet, dürüst bir azim ve Allah'tan korkan temiz kalplerle ve ihlâs bahçelerinden kısmet alan inançlarla onun için Allah'a yalvarıp yakarınız. Onun şerefli bir şekilde düşmanlarını yok etmesi ve sancağını yükseltip zaferlerin en son derecesine ve amacına nail olması hususunda Allah'a dua ve niyazda bulununuz. Çünkü Allah buyurur ki: 'Ey Muhammed, bunlara, eğer sizin duanız olmasa Allah size niçin değer versin de.' Şimdi ey Müslümanlar, Allah'a saygı gösterip Allah'ın katına yalvarıp dua edin. Allah'tan esirgemesini isteyip (sultan için) fetih ve başarı dileyin. Allah ihsanını artırsın, Alp Arslan'a fetih ve zafer versin. Allah lütfu ile isyan edenleri öldürüp güç işleri kolaylaştırsın[132]*."*

132 Bk. Piyadeoğlu, s.189-190; Alican, s. 132-133; Ünal Taşkın, "Abbâsî Halifesi'nin Malazgirt Savaşı Duası", Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras, (Haz: Mustafa Alican), İstanbul 2018, s.155-162.

ORDULARIN SAVAŞ DÜZENİ VE SON HAZIRLIKLAR

26 Ağustos 1071 Cuma günü[133] Bizans ordusu da Ahlat'a 10-12 km, Malazgirt'e ise 13-14 km mesafede bulunan ve Malazgirt ile Selçuklu ordusunun bulunduğu tepeler arasında yer alan Zahva düzlüğüne doğru ilerlemeye başladı. Bizans ordusu son derece sert, zor ve engebeli olan arazide güçlükle ilerliyor, bu sırada Türk atlıları da belirli bir mesafeden onları takip ediyor, zaman zaman uzaktan ok atışlarıyla Bizans ordusunun yürüyüşünü iyice zorlaştırıyorlardı. Tepeler Selçuklular tarafından tutulduğu için Bizans ordusu daha fazla ilerleyemeyip ovada kaldı. Selçuklular düzlüğün güney kısmında, Murat Suyu'nun bir kolunu teşkil eden bir akarsuyun kenarında, Bizans kuvvetleri ise onlara bir ok atımı

133 Malazgirt Savaşı'nın tarihi, 26 Ağustos 1071 Cuma günü olarak bilinir. Buna karşılık bazı yazarlar, savaşın tarihi olarak 19 Ağustos gününü kabul ederler. Semavi Eyice'nin verdiği bilgiye göre, "esasen öteden beri savaşın tarihi herkes tarafından 26 Ağustos kabul edilirken, Laurent tarafından teklif edilen 19 Ağustos görüşü, son yıllarda Batılı tarihçiler tarafından tercih edilir oldu. 1059-1081 yılları arasındaki Bizans tarihinin kronolojisini yeniden tespite çalışan D. I. Polemis de bu hususta Laurent'in 1913'te ileri sürdüğü tarihi benimsedi ve savaşın 19 Ağustos günü cereyan ettiğini kesin bir ifade ile yazdı. Bu görüşün başı olan Laurent'in kaynağı, Arap yazarlarından 13. yüzyılda yaşamış olan Kıptî asıllı tarihçi İbnü'l-Amîd el-Mekîn Circîs (1205-1273) tarafından yazılan el-Mecmûu'l-Mübârek isimli eserdir. Laurent, el-Mekîn'in savaşın tarihini hicrî 463 yılının 20 Zilkadesi olarak verdiğini ve bunun milâdî 19 Ağustos 1071 Cuma gününe denk geldiğini yazar. Buna karşılık, diğer bütün İslâm kaynakları Selçuklu zaferinin 26 Ağustos Cuma günü olduğunda ittifak hâlindedirler. İşin asıl garip tarafı, Malazgirt Savaşı hakkında bilgi veren bütün İslâm kaynaklarını inceleyen, bu arada el-Mekîn'i de herhâlde Laurent gibi tercümesinden değil, aslından okuyan M. Halil Yinanç, "kitabını Sıbt'tan aktararak yazan el-Mekîn'in de savaşın tarihi olarak 20 Zilkade yani 19 Ağustos'u değil, 27 Zilkade yani 26 Ağustos'u kaydettiğini" söylemektedir." (Eyice, s.44-46). Bütün bunlar göz önüne alındığında, Malazgirt Savaşı'nın tarihiyle ilgili bu tartışmanın da diğer birçok konu gibi dikkatleri Selçuklu zaferinden, daha doğrusu Bizans mağlubiyetinden başka yerlere çekmeye matuf bir yaklaşım neticesinde ortaya çıkmış olduğu söylenebilir.

mesafede mevzilenmişlerdi. Arada Zahva düzlüğü bulunuyordu. "İki ordu arasında bir fersah, tevhid ile teslis arasında bir berzah vardı" ve iki tarafın askerleri birbirlerini görebiliyorlardı[134]. Üst üste aldığı darbeler yüzünden son derece gergin olan imparator, savaşa eski Roma taktik kitaplarının tarif ettikleri yedi savaş düzeninden birincisi olan dikdörtgen sisteminde girmek istiyordu. Hâlbuki daha Roma çağında bile bu savaş düzeninin, "fazla uzun bir sahayı kaplaması yüzünden saflarda eşitsizliklere yol açtığı ve bu nedenle kolayca yarılma tehlikesi barındırdığı" için tecrübeli askerlerce pek tercih edilmediği bilinmekteydi. Bunun dışında imparator, yine eski Roma taktik kitaplarında rastlanan başka bir savaş taktiğine uygun olarak ordugâhın etrafını bir hendekle çevirtmişti. Siper vazifesi gören bu hendekler, duruma göre 5, 7, 9, 11, 13, hatta 17 ayak genişlik ve 3,5 ayak derinliğinde kazılırdı. Çıkan toprak ordugâh tarafına yığılır, çakılan kazık ve kalaslardan bir çit örülerek bu toprağın tekrar hendeklere akması önlenirdi. Ancak bu hazırlık, Roma ordusunda genellikle bir gecelik konaklama esnasında alınan bir güvenlik tedbiriydi ve Romanos'un Malazgirt Kalesi dururken bu hendekli ve toprak siperli, çitli istihkâmı neden tercih ettiği anlaşılır gibi değildi. Ancak daha önce de belirtildiği üzere imparator ya çaresizliğin ya da kibrinin kurbanı olmuştu[135].

İmparator, bu hazırlıkların ardından, Peçeneklerin kumandanı Nikephoros Bryennios'u ordunun sol cenahına, Kapadokyalı Teodoros Alyattes'ı[136] Uzlardan ve Peçeneklerden oluşan ücretli Türk askerleriyle birlikte sağ cenaha yerleştirdi. Andronikos Doukas'ı[137] ise ihtiyat kuvvetlerinin başında, geride bıraktı. Hatap ve Vasilak isimli Ermeni komutanlarını da hücum birliklerinin kumandası ile görevlendiren Romanos, merkez kuvvetlerineyse kendisi komuta edecekti[138].

Romanos, imparatorlara has görkemli kı-

134 Bundârî, s.39.

135 Batılı araştırmacılar, Romanos'un, seferin her safhasında olduğu gibi savaş öncesi taktik ve stratejisini de başarısız bulurlar. Özellikle savaşı kabul ettiği arazi, orduyu konuşlandırışı, hazırlattığı istihkâmlar ve savaş düzeni konusundaki tercihlerini acımasızca eleştirirler. Onlara göre Bizans imparatoru ve başkumandanı Romanos, Roma devri askerî yazarlarından Vegetius'un şu tavsiyesinden bile habersizdi: "Bir savaşta fırsatları kullanmasını bilmek kahramanlıktan daha faydalı bir hünerdir. Kendi kuvveti ile birlikte düşmanınkini de doğru olarak takdir etmesini bilen bir kumandanın yenildiğine az rastlanır." Eyice, s.51-52.

136 Nicolle, s.24.

137 Nicolle, s.23.

138 "Nikiforos Bryennios komutasındaki sol cenahta tabur ya da alay büyüklüğünde askerî birlikler olan batı tagmaları yer alıyordu. Başında Teodoros Alyattes'in bulunduğu sağ kanat, Kapadokyalılar ile muhtemelen geri kalan Anadolu birliklerinden oluşuyordu. Oğuz, Peçenek ve diğer Türkmen yardımcı veya paralı kuvvetlerinin muharebe hattının uçlarına, herhâlde geleneksel olarak müdafaayı üstlenen soldan ziyade taarruza yatkın kabul edilen sağ kanatta yerleşmesi, kökü eskilere uzanan bir âdetti. Şayet bunlar dışında Türkmen birlikleri mevcut idiyse, kaynakların bu konudaki suskunluğuna rağmen, artçılarla birlikte dizilmiş olmalıydılar. Muharebe hattının ortasında yer alan Romanos, saray ve muhafız kıtalarının büyük kısmı ile iyi teçhizatlı Ermeni piyadesi ve bir de muhtemelen elde kalan Bizans ağır süvarisinin bü-

yafetleriyle altın tahtına oturmuş, savaşa hazır durumdaki ordusunu denetlerken, süslü imparatorluk çadırında toplanan din adamları da İncil'den pasajlar terennüm ediyor, Bizanslıların zaferi için İsa Mesih'e niyazda bulunuyorlardı. Tellallar savaşta kahramanlık gösteren askerlere büyük mükâfatlar verileceğini ilan ediyor, öncü birliklerinin hezimete uğramış olmasından ve Tarkhaneiotes ile Rouselios'un ordunun en seçkin askerleriyle birlikte kaçmış olmalarından dolayı moralleri bozulan Bizanslılar cesaretlendirilmeye çalışılıyordu[139].

Karargâhını muhtemelen Zahva Ovası'na nazır 1827 rakımlı tepeye konuşlandıran[140] Sultan Alp Arslan ise nispeten az sayıdaki kuvvetlerini Bizans hatlarından belli bir uzaklıkta, ama çetin araziyi gerisinde bırakacak şekilde, bir hilal çizgisi üzerinde dizmişti. Kendisi savaşın ilk aşamasında ana muharip birliklerin arasında değil, arkada bir yerde, olan biteni her yönüyle izleyebileceği bir tepenin üstünde bekleyecekti. Ordusunu, savaş planına uygun olarak merkez hat ve cenahlar olmak üzere fiilen üçe bölmüştü. Fakat her üç bölüm de geleneksel konar-göçer Türkmen savaşçılığının düsturlarına uygun biçimde, gerektiğinde bir başına işleyebilme kabiliyetine sahip daha ufak bölüklerden oluşuyordu.[141] Bu kıta ve bölüklere kumanda edecek bey ve emirleri belirledikten sonra[142] komutanlarını toplayıp son derece büyük bir dikkat, sabır ve ustalık gerektiren savaş planı ile, kıta ve bölüklerin bu savaş planı çerçevesinde uygulamaları gereken stratejik ve taktik manevralar hakkındaki son emir ve direktiflerini verdi. Bu sıra-

yük kısmına komuta ediyordu. Ekser Bizans okçuları ya akıbeti belirsiz Ahlat seferine yollanmış ya da ordugâhı korumak için geride bırakılmışlardı. Urfalı Mateos, imparatorun "birliklerinin başına usta savaşçılar olarak tanınan gözü pek Ermeni soyluları Hatap ile Vasilak'ı tayin ettiğini" kaydetmiş ise de bunların kim oldukları hakkında neredeyse hiç malumat yoktur." Nicolle, s. 71

139 Alican, a.g.e., s.135-136.

140 Dirimtekin, s.245.

141 John Haldon, The Byzantine Wars, 122'den naklen Nicolle, s.72.

142 Döneme ait kaynaklarda, Selçuklu ordusunun komuta taksimi hakkında bilgi yoktur. Sadece Bryennios'taki bir kayıtta, sultanın "komutanlığı yürütmek görevini Taranges adlı hadıma, yani gulâma verdiği, birliklerinin çoğunu ona bıraktığı, onun da orduyu birçok parçaya böldükten sonra tuzaklar kurup pusular hazırladığı ve Rumların saflarının çevrilip kuşatılması ve üstlerine her yandan ok atılması emrini verdiği" belirtilmektedir. (Bryennios, s.54.) Burada adı geçen komutanın Serheng Savtegin ya da Tarankoğlu olduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür. Bunun dışında, komuta kademesindeki yerleri belirtilmemekle birlikte, Reşidüddin ve Zahireddin Nişâbûrî'de Danişmend, Artuk, Saltuk, Mengücek, Çavlı ve Çavuldur beylerin; İbnü'l-Cevzî, er-Râvendî, el-Hüseynî ve İbnü'l-Esîr'de Gevherayin'in; İbnü'l-Adîm ve Bundarî'de Sandak/Sunduk/Sanduk ve Gevherayin'in; Sıbt İbnü'l-Cevzî'de Afşin, Aytegin ve Gevherayin'in ve Mîrhând'da da Savtegin, Aytegin ve Gevherayin'in isimleri zikredilmiştir. Yine bazı kaynaklarda isimleri zikredilen Tutak, Tarank/Tarankoğlu, Dilmaçoğlu Mehmed, Tutuoğlu, Arslan-taş ve Porsuk gibi meşhur kumandanların da savaşa katılmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bazı araştırmacılar tarafından listeye ilave edilen Yakutî, Bozan, Atsız, Altun-tak, Ahmed-şah, Ak-sungur, Kutalmışoğlu Süleymanşah ve Mansur gibi bey ve emirlerin ise savaşa katılmış olmaları ihtimali son derece zayıftır. Malazgirt Savaşı'na katılan Selçuklu bey ve emirleri ile ordunun kumanda taksimi hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Süleyman Tülücü, "Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümeleri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı.7, (1986), s.291-334.

İMPARATORUN SADIK KOMUTANI **TEODOROS ALYATTES**

Adı her ne kadar Malazgirt Savaşı'yla ilk defa duyulmuş olsa da nice harp meydanının tozunu yutmuş, deneyimli bir asker olduğu bilinir. Kendisine bağlı bulunan Kapadokyalı askerleri Malazgirt faciasından büyük ölçüde zarar görmeden çıkarmayı başaran Teodoros Alyattes, tahtı yeniden ele geçirmek üzere harekete geçen Romanos Diogenis'e sadık kaldı. Ancak mağlubiyetten sonra esir edildi. Teodoros Alyattes'in gözlerine Tokat'ta (Dokia) mil çekildi.

da öğlen olmuş, cuma vakti girmişti. Bütün hazırlıklar bittiğine göre, vakit artık tevekkül ve dua vaktiydi. Sultan Alp Arslan, "Herkes bilsin ki, ben bu yola kefenimle çıktım." dedi ve bu sözün bir nişanesi olarak beyaz bir elbise giyip[143] güzel kokular süründü. Böylece dönüşü olmayan bir yola çıktığını ve bu yola baş koyduğunu gösteriyor, hem askerlerine hem de kumandanlarına büyük bir cesaret veriyordu.

Sonrasında askerleri ve kumandanlarıyla birlikte büyük bir huşu içinde cuma namazını kılıp dua ve niyazda bulundu. Askerler de aynı sultanları gibi dua ettiler, edilen dualara hep birlikte âmin dediler[144]. Kumandanlar birliklerine, birlikler de görev yerlerine hareket ederken, sultan zırhını kuşanmış, atının kolanını sıkıp kuyruğunu bağlamıştı. Savaşın kesin neticesini bizzat kumanda edeceği merkez kuvvetlerinin göğüs göğüse çarpışmalarının belirleyeceğini bildiğinden, ok ve yayını bırakıp topuzunu aldı. Askerler de aynı şeyi yaptıktan sonra atına bindi ve şunları söyledi:

"Askerlerim! Kâfirlerin sayısı hesap edilemeyecek kadar çoktur. Onların yanında mancınıklar ve pek çok savaş aleti vardır. Başarılı olabilmemiz için kendileri ile uzaktan değil, içlerine kadar girerek göğüs göğüse savaşmamız, mancınıkları kurmalarına, savaş aletlerini kullanmalarına fırsat vermememiz gerekir. Sayımız az olsa da ben, minberlerde hem bize hem de Müslümanlara dua edilen bu va-

143 Bazı İslâm kaynakları, Sultan Alp Arslan'ın "ölürsem kefenim olsun" diyerek beyaz bir elbise giyip savaşa sadece bu beyaz elbiseyle girdiğini kaydetmişlerse de sultanın bu tabiri kararlılığını göstermek üzere bir metafor/mecaz olarak kullandığı muhakkaktır. Yoksa sultanın bir savaş meydanına, üstelik böylesine tehlikeli ve önemli bir savaş meydanına zırhsız, kalkansız ve korunaksız olarak çıkmış olması mümkün değildir. Nitekim kaynaklarda sultanın savaş öncesi zırhını kuşandığına dair de malumat mevcuttur. Buna ilave olarak şehitlerin kefensiz defnedildiği unutulmamalıdır.

144 İbnü'l-Esîr, X, s.72. Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.170.

SULTAN ALP ARSLAN, ASKERLERİNE HİTAP EDERKEN
(TEMSİLİ)

BOZ
DAĞ

Döneme özgü bir kalkanın yakın plan ve detay odaklı görüntüsü

kitte düşmana saldırmak istiyorum. Bu vakit, bütün minberlerde İslâm orduları için dua edilen bir vakittir. Halk da bu dualara 'âmin' diyecektir. Belki de Allah onlardan birinin duasını kabul eder. Azîz ve celîl olan Allah'ın yardımıyla amacım olan zafere ulaşır ya da şehit olarak cennete giderim. İçinizden beni takip etmek isteyenler arkamdan gelsin. Yaşamayı seven ve geri dönmek isteyenler ise kendilerine karşı herhangi bir kınama olmaksızın geri dönebilirler.

Bugün bu meydanda artık Allah'tan başka sultan ya da emirlere icabet eden asker yoktur. Ben de sizlerden biriyim ve bugün sizinle birlikte savaşacağım. Biz, Müslümanların eskiden beri yapageldikleri gibi gazâ yapma arzusundayız. Hep birlikte İslâm dinine ve peygamberin şeriatına yardım edelim. Benim ardımdan gelerek canlarını Allah'a hibe edenler için cennet ve ganimet, bırakıp gidenler için ise cehennem ve sefalet vardır."

Sultan Alp Arslan'ın bu sözlerini duyan askerler, aynı kararlılıkla ona cevap verdiler:

"Ey sultan! Biz senin köleleriniz. Senden sonra bize hayat yoktur. Sen ne yaparsan biz de aynısını yapar, senin yanında oluruz. Kendin için neyi uygun görürsen, biz de kendimiz için onu uygun görürüz. Sen dilediğin gibi yap, biz seninleyiz." Sonra da sultanın emriyle ileriye atıldılar[145].

Bir miğfer örneği

145 Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.170-171; İbnü'l-Esîr, X, s.72; Hüseynî, s.34; Ahmed b. Mahmud, I, s. 100; Sevim, Malazgirt Meydan Savaşı, s. 75-77; Piyadeoğlu, Alp Arslan, s. 192; Alican, s. 137.

ANDRONİKOS DOUKAS

Bizans tahtına sayısız imparator yetiştirmesiyle meşhur olan kuvvetli Doukas ailesinden gelen Andronikos, gözü pek bir asker olarak tanınıyordu. Malazgirt Savaşı esnasında kendisine önemli bir görev verilmiş, ordunun bir bölümünü o kontrol etmiştir. Ancak bununla birlikte savaşın mağlubiyetle neticelenmesinin en büyük sebeplerinden biri olmakla itham da edilmiştir. Doukas, Malazgirt sonrasında doğan kargaşada imparatorluk tahtına çıkan VII. Mikhael'in birinci dereceden kuzeniydi. Sultan Alp Arslan'ın Romans Diogenis'i serbest bırakması üzerine, yeni imparatorun ona karşı gönderdiği kuvvetlere Andronikos ve kardeşi Konstantin kumanda etti. Askerî bir şahsiyet olmasının yanında, siyasetçi bir yönü de vardı ve imparatorluk tahtı etrafında dönen entrikaların tam ortasında yer aldı. İsyan bayrağını açan Norman paralı asker Rouselios de Bailleul'ün (Roskelin veya Norman reisi Ursel) eline düşen Andronikos, aldığı yaralar sonucu ölmüştür (Ekim 1077).

Romanos Diogenis'in altın "histamenon"u: Bir yüzde VII. Mikhael, kardeşleri Andronikos ve Konstantin ile. Diğer tarafta İsa ve Romanos Diogenis, Makrembolitissa'ya taç giydiriyor.

SAVAŞIN BAŞLAMASI VE SEYRİ

Malazgirt Savaşı olarak adlandırılan bu savaş, aslında Bizans İmparatoru Romanos Diogenis'in Erzurum'dan ayrılışından itibaren başlayan ve özellikle Malazgirt'i ele geçirmesinden sonra şiddeti artan savaşlar silsilesinin son halkasıydı.

Bizans kaynakları, ilk saldırının Bizanslılar tarafından yapıldığını yazarlar. Onlara göre imparator, kendisini "Sultan Alp Arslan'ın zaman kazanmaya çalıştığına" ikna etmeyi başaran danışmanlarının sözüne uymuş, bir rivayete göre ise daha sultanın elçileri Bizans ordugâhındayken hücum borularının çalınmasını emretmişti. Bizanslılar, geri çekilme planları yapmakta olan Selçuklu askerlerinin şaşkın bakışları karşısında beklenmedik bir hücuma geçmişlerdi[146].

Batılı araştırmacıların da pek inandırıcı bulmadığı bu kayıtlarda belirtildiği gibi ilk taarruz Bizans tarafından yapılmış olsa bile, aslında savaşın gidişatı bakımından bunun pek bir önemi yoktu. Harekete geçen Bizans ordusu, uzaktan görünen Selçuklu ordusuna yaklaşmak üzere hareket edip aradaki mesafeyi kapatmaya, onları göğüs göğse savaşa mecbur etmeye çalıştı. Kuvvetlerini farklı kıta ve bölüklere ayıran Alp Arslan ise birliklerin bir kısmını cephede, Bizans ordusunun görebileceği bir yerde konuşlandırmış, daha kalabalık kısmını ise Bizans ordusunun göremeyeceği şekilde tepelerin ardında pusuya yatırmıştı. Bazı birlikler ise kazılmış tabya ve siperlerin gerisinde beklemekteydi. Plan belliydi. Sultan, Bizans ordusuna karşı Türklerle özdeşleşmiş sahte ricat, kurt kapanı ya da Turan taktiği olarak adlandırılan savaş taktiğini uygulayacaktı. Ancak bu plan, son derece dikkat, sabır ve ustalık isteyen manevralar gerektiriyordu. İlk çatışma başladıktan sonra düşmanın Selçuklular üzerine gelmesi beklenecek, bu sağlandıktan sonra Bizans ordusuyla temas eden Selçuklu birlikleri,

146 Zonaras, s.135-136.

gelişmeleri savaş alanına nazır bir tepeden izleyen sultanın emriyle birlikte, Bizans kumanda kademesinin farkına varamayacağı bir şekilde yavaş yavaş savaşıp geri çekilerek düşman birliklerini pusu alanına yönlendirilecekti. Bu sırada hareketli Selçuklu süvarileri, Bizans ordusunun ilerleyişini durdurmayacak derecede küçük ama sürekli taarruzlarda bulunacak, böylece düşman ordusu savaş bölgesine hırpalanmış ve yorulmuş bir vaziyette varmış olacaktı. Tam burada sultanın emriyle pusudan çıkan askerler, düşmanı kurt kapanına kıstırıp imha edeceklerdi[147].

Savaşın başlamasından hemen sonra, Selçuklu birlikleri Bizans ordusunun üzerine ok yağdırmaya başladılar. Selçuklu ordusunun merkez hattındaki atlı birlikler, tekbir, boru ve kös sesleri içinde hareket ederek okçuların koruması altında Bizans ordusunun merkez hattına doğru ilerlediler. Amaç onları saldırıya zorlamaktı. Bu taarruz karşısında merkezdeki Bizans piyadeleri, Selçukluların ok yağmuru altında kalan Bizans süvarilerini kurtarmak için hücuma geçtiler[148].

Pusulardakilere oranla daha az sayıda olan Selçuklu atlıları, Bizans birliklerinin taarruza geçtiğini görünce yavaş yavaş uzaklaştılar. Bizans ordusu ilerleyerek Selçukluları yakın savaşa mecbur etmeye çalışsa da Selçuklu merkez hattı bir yandan savaşıyor, diğer yandan ise düşmana bunun bir sahte bir ricat olduğunu hissettirmeden ağır ağır geri çekiliyordu. Selçuklu merkez hattının düzenli çekilişi sırasında küçük süvari müfrezeleri, Bizans ordusunun sağ ve sol kanadına art arda kısa fakat etkili hücumlar düzenleyip hemen geri dönüyor, bir müfrezenin hücumunu ara vermeden diğeri takip ediyordu. Bu hücumlar, Bizans ordusunun sağ ve sol kanadını hırpalıyor, planlı bir şekilde geri çekilen Selçuklu ordusuyla topyekûn bir çarpışmaya girmek için onları takip eden Bizans merkez hattıyla kanatların bağlantısı, uyum ve koordinasyonu bozuluyordu[149].

147 "Selçukluların sahte ricatinin hangi yönde gerçekleştiği konusunda kaynaklar net bilgi vermezler. Ricat, güneyde Ahlat'a veya güneydoğuda bugünkü Gülkoru köyüne doğru icra edilmiş olabilir. Her iki yön de Alp Arslan'a muharebe meydanına hâkim bir yükseklik sağlarken, birliklerin pusuya yatabilecekleri gizli kapaklı yerler de temin ediyordu. Ekser tarihçiler güney istikameti üzerinde durduğu hâlde, Feridun Dirimtekin güneydoğu yönünü tercih eder. Bu bölge, muharebenin kaybedilmesi hâlinde Selçukluların ortalıktan sıvışabileceği bir kaçış yoluna sahipti. Halbuki Ahlat yoluna bir kez adım atılırsa, sultan ve ordusunun bu kuvvetli hisarda kapana kısılması işten bile değildi. " Nicolle, s.73.

148 Bryennios'a göre "Sultan, birliklerinin çoğunu kendi gözünde büyük saygınlığı bulunan Taranges (Savtegin olduğu tahmin ediliyor) adlı kumandana bırakmıştı. O da orduyu birçok parçaya böldükten sonra, tuzaklar kurdu, pusular hazırladı ve Bizans saflarının çevrilip kuşatılmasını ve üstlerine her yandan ok atılmasını emretti. Bizanslılar, kendilerini ok yağmuruna tutarak atlarını öldüren Selçuklu atlı okçularını kaçırtmak için kovalamaya girişmek zorunda kaldılar." Bryennios, s.54.

149 "Onlar kaçıyor gibi yapmaktayken onları kovaladılar, tuzaklara ve pusulara düşerek büyük kayıplara uğradılar. Bir de topyekûn bir çarpışmaya girmek isteyen imparator, Türk ordusunun ana gövdesiyle karşılaşmayı bekleyerek ve bu orduyla çarpışıp savaşın sonucunu belirlemek isteğiyle hızla onları, yani Türkleri kovalamaya çalışan birlikleri izleyince, Türkler her yöne doğru dağıldılar. Ama sonra geriye doğru dönüşe geçtiler ve çok şiddetle ve naralar atarak Rumlara saldırdıklarından, sağ kanadı kaçışa koyulmağa zorladılar." Bryennios, s.54.

Metropolitan Sanat Müzesi'nde sergilenen, alçıdan yapılmış bir Selçuklu kraliyet figürü. Manhattan, New York

"Plan belliydi. Sultan, Bizans ordusuna karşı, Türklerle özdeşleşmiş sahte ricat, kurt kapanı ve Turan taktiği gibi isimlerle anılan savaş taktiğini uygulayacaktı. İlk çatışma başladıktan sonra düşmanın Selçukluların üzerine gelmesi beklenecek, bu gerçekleştikten sonra düzenli bir geri çekilmeyle düşman birlikleri pusu alanına yönlendirilecek, burada pusudan çıkan askerler, düşmanı kurt kapanına kıstırıp imha edeceklerdi."

Büyük Selçuklu dönemine özgü altın sikkeler. Sikkelerin üzerinde, sağ tarafta kılıç simgesi bulunmaktadır.

TÜRKLERİN EFSANEVÎ SAVAŞ TAKTİĞİ: **KURT KAPANI / TURAN TAKTİĞİ**

"Hilal taktiği" veya "kurt kapanı" isimleriyle de bilinen Turan taktiği, düşmanı çevreleyerek yok etmeyi amaçlayan bir savaş taktiğidir. Özellikle atlı bozkır kavimleri tarafından ustalıkla uygulanan bu savaş taktiği, daha çok kesin netice almaya yönelik meydan savaşlarında etkili bir yöntem olarak dikkat çeker. Bu taktikte, savaşın yapılacağı coğrafya ve mekâna vâkıf olan komutan, düşman birliklerini bir kıskaç içine almak için uygun bölgeyi tespit ettikten sonra, kuvvetlerinden bir kısmını pusuya yatırır. Plana uygun bir bölgede savaşı kabul eder. Ordular konuşlandıktan ve çarpışma başladıktan sonra, plana uygun hareket eden merkez hattı düşmana sezdirmeden yavaş yavaş gerileyerek onu pusu bölgesine çeker. Fakat bu, dikkatle ve sabırla yürütülen bir manevradır. Eğer geri çekilme çok hızlı olursa, düşman durumu anlar ve plan bozulur. Eğer çok yavaş olursa, savaşın bu aşamasında sayıca üstün olan düşman birlikleri hızlı hareket edip orduyu imha edebilir. Bu yüzden hem planlama hem de uygulama aşaması son derece risklidir ve ustalık ister. Bu süreçte ordunun kumanda kademesi ve bu kumanda kademesinin emirlerini uygulayan birliklerin kabiliyeti son derece önemlidir. Geri çekilmeyi hezimet olarak algılayan düşman birlikleri farkında olmadan pusu bölgesine geldiklerinde, pusuya yatan birlikler harekete geçer. Sağ ve sol kanatlar süratle düşmanın etrafını sarar. Büyük bir hızla meydana gelen bu hareket esnasında düşman, pusuya düştüğünün farkına varamaz. Duruma göre merkezle diğer kanatların ya da ihtiyat kuvvetleriyle ana ordunun arasına girilerek kıtalar ve birlikler arasındaki irtibat kesilir. Çember içine alınan düşman birliklerine, artçılarla araları açıldığından ve etrafları sarıldığından, yardım kuvvetlerinin yetişmesi olanaksızdır. Türk tarihinin her döneminde, doğru yerde, doğru zamanda ve doğru manevralarla uygulanan bu taktik sayesinde büyük zaferler kazanılmıştır.

KURT KAPANI KAPANIYOR

Selçuklu süvarilerinin Bizans sağ ve sol kanadına yönelik birbiri ardı sıra tekrarlanan kısa ama etkili hücumları, nihayet Bizans ordusunun sağ ve sol kanatlarının yürüyüş düzenini bozdu. Her iki kanat da merkez hattının biraz gerisinde kaldı. Düzenli bir şekilde geri çekilmekte olan Selçukluları takibe koyulan imparator ise durumun farkına varamadı. Bizans merkez hattı Selçuklu kuvvetleriyle arayı kapattığında, karşılarında engebeli bir arazi buldular. Yüz yüze çarpışan iki ordunun önce kayalık, nihayet yükseltilerle kesilen bir arazide kilometrelerce yer değiştirebilmiş olması, her iki kuvvetin de ne kadar sağlam bir yapıya sahip olduğunu göstermekteydi. Saatlerce süren bu mücadele, arazinin zorluğu ve Ağustos sıcağının etkisiyle iki taraf için de son derece meşakkatli bir hal aldı. Akşama doğru savaşa savaşa geri çekilen Selçuklu ordusuyla, onları geri çekilmeye mecbur ettiklerini düşünen Bizans ordusu, dik oyuklar ve dere yataklarıyla kesilen çıplak tepelerle örülü bir mevkiye geldiler. Burası, saatlerce Bizans ordusunu yorup yıpratan, yürüyüş düzenini bozan Selçuklu ordusunun sahte ricati sonlandırıp hücuma geçeceği alan, yani Sultan Alp Arslan'ın pusu yeriydi.[150]. Bu aşamada tehlikeyi fark eden imparator, Bizans ordusunun ilerleyişini durdursa da iş işten geçmişti. O, durumu kurtarmak için çareler düşünüp kaçan askerleri geri çevirmek isterken, savaşın başından beri bulunduğu yüksek tepenin üzerinden gelişmeleri takip eden Sultan Alp Arslan, buna fırsat vermeyip genel hücum emrini verdi[151].

150 Nicolle, s.73.

151 "Çevredeki tepelerde bulunan düşmanlar, Rumlara olanları görünce, durumu sultana bildirdiler. Onu çabuk dav-

Tepelerin ardına gizlenmiş, pusuya yatmış Selçuklu birlikleri yerlerinden fırlayıp her taraftan Bizans ordusuna taarruza başladılar. Selçuklu hücumu karşısında ilk önce, savaşın ilk aşamasında Selçuklu süvarileri tarafından bir hayli hırpalanmış olan Alyattes idaresindeki Bizans sağ kanadı perişan oldu. Uz ve Peçenek atlıları, Bizans saflarını terk edip Selçukluların tarafına geçtiler. Zaten zor durumda olan Bizans sağ kanadı, bu beklenmedik gelişmenin ardından daha fazla dayanamadı ve çöktü. Bizans sağ kanadına destek olması gereken artçıların kumandanı Andronikos Doukas ise bu manzarayı sadece seyretmekle yetiniyor, hiçbir müdahalede bulunmuyordu. Biraz sonra da çekilmeye, hatta kaçmaya başladı. Bizans kaynaklarına göre onun bu tavrı, Romanos'a karşı bilinçli ve kasıtlı bir ihanetti[152]. Bizans artçılarının ricat eden birlikleri doğru dürüst kollamaması, orduda yaşanan panik havasının bulaşıcı bir hastalık gibi bölükten bölüğe dalga dalga yayılmasına yol açtı[153].

Sağ kanadın çöktüğünü, Andronikos Doukas'ın ise kaçtığını gören imparator, bu defa Nikephoros Bryennios komutasındaki Bizans sol kanadını yardıma çağırdı. Nikephoros Bryennios, merkeze destek için hareket ettiyse de başarılı olamadı. Çünkü bu sırada Selçuklu birlikleri, onun kumandasındaki Bizans sol kanadının gerisine sarkmış ve onu çembere almışlardı. Ağır Selçuklu taarruzu altında kalan Nikephoros Bryennios çaresizce geri çekildi. Olup biteni biçare izleyen imparator, yanında kalan az sayıdaki askerle birlikte savaşmaya devam ediyor, bir yandan da askerlere seslenerek onlara dönüp çarpışmaya devam etmelerini emrediyordu. Ancak bozgun başlamıştı, bu nedenle imparatorun sözüne kulak veren kimse olmadı. Artık o, savaş meydanında, yanında kalan az sayıda hassa birliğiyle birlikte, kaderiyle baş başaydı[154].

İslâm kaynaklarının verdiği bilgiye göre, savaşın en hararetli anlarında beklenmeyen bir şey oldu. Tozu dumana katan şiddetli bir fırtına kopup askerlerin üzerine doğru esmeye başladı. Göz gözü görmüyor, hücum hâlindeki Selçuklu birlikleri ortalığı kaplayan tozdan dolayı büyük sıkıntı yaşıyorlardı. Hatta bir kaynağın ifadesine göre, Selçuklu askerlerinin "az daha gözleri kör olacak", bu yüzden de Türkler, "hezimete uğrayacaklardı." Bu

ranarak geri dönmeye teşvik ettiler. O da hemen geri döndü ve bütün kuvvetleriyle imparatora saldırdı." Attaleiates, s.166.

152 Bizans kaynaklarına göre İmparator Romanos'a karşı düşmanlık besleyen Andronikos Doukas, kendisine en çok ihtiyaç duyulduğu anda kaçmakla kalmamış, imparatorun bozgun hâlinde kaçtığı haberini yayarak hezimetin temel sebebi olmuştur. Bk. Attaleiates, s.165; Zonaras, s.136; Bryennios, s.53.

153 Nicolle, s.77.

154 Ermeni müellif Aristakes'e göre, imparatorun son ana kadar yanında kalıp mücadele eden birlikleri Ermeni askerlerinden mürekkepti. Ona göre, sebebini bilmediği olaylar yüzünden Ermeni askerlere ve Ermeni halkına karşı hiddetle dolu olan ve onlara nefretle tepeden bakan Romanos, hünerli İran (Selçuklu) okçularından korkmayan, ısrarla direnen, korkup kaçmayan ve birçoklarının yaptığı gibi imparatoru terk etmeyen Ermeni yiğitlerin atılganlığını görünce, onlara büyük sevgi beslemiş ve duyulmamış ödüller vaat etmişti. Aristakes, s.169.

manzarayı gören sultan, çatışmanın ortasında atından inip secdeye kapandı. Yüzünü toprağa sürüp Allah'a yalvardı:

"Yâ Rabbi! Sana tevekkül ettim ve bu cihad sebebiyle sana yaklaştım. Senin azametinin önünde yüzümü topraklara sürdüm, ciğerimin kanıyla boyadım. Gözlerimden yaş ve kan boşalıyor. Eğer bu dilimle söylediğim sözlerim kalbimdeki düşüncelerime uygun değilse, beni ve benim yanımdaki yardımcılarımı ve askerlerimi helak et. Eğer kalbimdeki sözlerimi bu dilimle söylediğim sözlerime uygun bulursan, düşmanlara karşı yaptığım bu cihadda benden yardımını esirgeme, her müşkülü bana kolay yap."

Sultanın secdeye kapanarak yaptığı duanın ardından rüzgâr yön değiştirdi. Toz fırtınası düşman üzerine yönelerek Bizans askerlerine doğru esmeye başladı. Gözleri görmez hâle gelen Bizans hücum hattını oluşturan askerler, çok zor bir duruma düştü.

Yine İslâm kaynaklarına göre Sultan Alp Arslan, nihai hücum emrini verip savaşı yönettiği tepeden muharebe meydanına indikten sonra, düşmanla göğüs göğüs mücadeleye girişmişti. Savaştan önce söylediği, "Bu meydanda artık Allah'tan başka sultan yok." sözlerine uygun olarak sıradan bir asker gibi oradan oraya koşup düşmanla savaşıyor ve büyük kahramanlıklar gösteriyordu. Ancak bu durum, sultanın yanında bulunan Emîr Aytegin'i telaşlandırdı. Zira sultanın başına bir şey gelirse, hezimete engel olmak mümkün olmazdı. Hemen Alp Arslan'ın yanına gidip, "Sultanım, bizlere merhamet ediniz. Bu şekilde savaş meydanına koşuyor, kılıç ve gürz, ok ve mızrak darbelerinin önüne atlıyorsunuz. Ya size bir şey olursa... Rahatı savaş meydanına tercih etmek vaktidir. Sizin güvenli bir mevkide bulunmanız gerekir." diye onu uyardı.

Sultan Alp Arslan ise Aytegin'e, "Ben rahatı ancak bu zalim kavme karşı zafer kazanınca bulacağım. Şu anda Müslümanların huzur ve refah içinde olmaları için çektiğim çile ve zahmet, benim için en büyük huzur ve rahatlıktır." dedi ve büyük bir gayretle savaşmaya devam etti.

İmparator ise son bir umutla çarpışmaya devam ediyor, belki de Selçuklu taarruzunu püskürtüp ordusunun yeniden nizama girmesini ya da en azından sağ salim ordugâha kadar çekilebilmeyi ümit ediyordu. Ancak Bizans ordusunda yaşanan telaş ve karmaşa, tam bir kaosa dönüşmüştü. Bu durumda saflarını terk eden askerleri yeniden düzene sokmak mümkün olmazdı. Yanındaki askerlerle birlikte son bir hamle yapıp etrafını saran çemberden kurtulmaya çalışsa da bu çabası da neticesiz kaldı. Artık her şey bitmişti...

Bir iddiaya göre bu esnada İmparator Romanos, Bizans ordusunun etrafını çeviren Türklerin dikkatlerini başka tarafa çekmek ve kendisini biraz olsun toparlayabilmek için, yanında bulunan bütün para, değerli giyim eşyası ile teçhizat, altın ve gümüş kap kacak gibi şeyleri toplatarak

Emir Bayındır Türbesi girişi. Ahlat, Bitlis.

bunları ordugâhın içine yaydırdı. Böylece ordugâh düşecek olursa ganimet toplama hevesine kapılacak olan Türkler, Bizanslıları kovalamayı bırakacaklardı. Fakat imparatorun bu "savaş hilesi" tam bir fayda vermedi. Çünkü bu hazinenin bir kısmı, Bizans hizmetindeki paralı askerler tarafından daha önce yağmalanmış, hatta bu askerlerden bir kısmı bu yağmadan sonra Selçukluların tarafına geçmişti[155]. Ancak imparatorun bu tedbiri tümüyle yararsız da olmamıştı. Zira Bizans ordugâhını ele geçiren Selçuklular, kalan hazine ve değerli eşyaları yağmalamaya başlayınca, bazı Bizans askerleri fırsattan istifade ederek kaçabilmişti. Savaş meydanından canını kurtarabilenlerin bir kısmı, bu şekilde kaçmayı başaranlardı[156].

Bir kalkan örneği

155 Eyice, s.49-50; Nicolle, s.66.

156 Eyice, s.55.

BÜYÜK DÜĞÜM ÇÖZÜLÜYOR

Zamanını ve yerini Sultan Alp Arslan'ın belirlediği Malazgirt Savaşı, kısa zaman içinde Selçukluların galibiyetiyle neticelendi. Bu zafer, Romanos'un Anadolu içlerine doğru ilerlediğini öğrenir öğrenmez harekete geçen Sultan Alp Arslan'ın son derece akıllıca yapılmış hamlelerinin bir neticesi idi. 26 Ağustos gününe kadar düşmanı türlü taktiklerle oyalayan, yanıltan, yoran ve düşmanın kuvvetlerini bölmeyi başaran sultan, imparatoru kurt kapanına sokmayı başardı ve böylece parlak bir zafer kazanmış oldu. Kısa süre içinde Bizans ordugâhını da ele geçiren Selçuklu askerleri savaşa son noktayı koymuş, savaş alanının ötesinde berisinde küçük çarpışmalar devam etse de Bizans ordusunun mağlubiyeti artık kesinleşmişti.

Gün batımına kadar Bizans ordusunun büyük kısmı yok edildi. Ordunun bir kısmı esir alınırken, sadece bir kısmı kaçmayı başardı. İmparator ise atı, hatta kendisi de yaralanmış olmasına rağmen, savaşmaya devam ediyordu. Hassa alayından artakalanlar ile hükümdarlarını terk etmeyen birliklerin başında, savaş alanının yakınlarındaki bir tepe üzerinde, son ve cansiperane bir boğuşmaya tutuştu. İmparatorun yanında kalanların çoğu, piyade Ermeni askerleriydi. Bu yaya askerlerin Alp Arslan'ın son neferine kadar atlı olan savaşçılarına karşı koyma, hatta kaçabilme şansları yoktu. Bizans yenilgisi, en kanlı tahribatı imparatorun şahsî muhafız alayı ile Ermeni yaya askerler üzerinde yapmıştı[157]. İmparator, bir müddet daha mücadeleye devam etse de sonunda o da esir düşmekten kurtulamadı. Selçukluları yok etmek üzere çıktığı 1071 seferini, hiç ummadığı bir şekilde mağlup ve esir olarak tamamladı.[158].

157 Nicolle, s.80.

158 Attaleiates, s.164-167; Zonaras, s.135-137; Bryennios, s.54-55; Psellos, s.229.

BİZANS TARİHÇİLERİNİN SELÇUKLU ZAFERİNİ GÖLGELEME GAYRETLERİ

Bizans kaynakları, imparatorun mağlubiyetini, Sultan Alp Arslan'ın ya da Selçuklu ordusunun üstünlüğünden çok, Bizans ordusunda vuku bulan ihanet ve komplolarla izah etmeye çalışmışlardır. Örneğin, savaş esnasında Bizans ordugâhında olduğu bilinen Attaleiates, savaşı şu şekilde anlatır:

"…Selçuklular geri çekilince, imparator bütün ordusuyla uygun bir yerde saldırıya geçip, meydan savaşında kesin sonuç almak düşüncesiyle onları takip etti. Ta ki akşam karanlığı çökene kadar. Ancak imparator, herhangi bir direnişle karşılaşmadığı için, bunun yanı sıra ordugâhın askersiz ve muhafızsız kalmış olduğunu bildiği için ve artık askerin çoğu yorgunluktan bitkin vaziyette olduğu için, belki de Türkler bir yerde pusu kurup onlara yahut muhafızsız kalan ordugâha saldırıverirler diye takibi sürdürmeme kararı aldı. Keza akıl etti ki daha da uzağa giderlerse dönüşleri sırasında gece karanlığına kalacaklardı. O zaman Türkler, uzağa ok fırlatabilecek silahları olduğundan tekrar geriye döneceklerdi. Bu sebeple imparator sancağını geriye dönderdi ve geri dönüşe koyuldu. Ancak uzak yerde, yürüyüş kolunda iyice arkalarında bulunan askerler, imparator sancağının dönüşe geçtiğini görür görmez, imparatorun en önde bir çatışmaya girip yenildiğini sandılar. Çoğu kişinin bana verdiği bilgilere göre Diogenis'in bir düşmanı, onun imparator olmasını hazmedemeyen Doukas ailesinden bir komutan, karısının oğlu Michael'in amcaoğlu, daha geçmişte Diogenis'e karşı hazırlamış bulunduğu komployu uygulamaya koyarak ordunun dağılması ve Diogenis'in felakete uğraması için bu söylentiyi orduya yaymıştı. Ardından çabucak kuvvetlerini bir araya toplayıp -herkese kolayca inanıp güvenen imparator, ordunun büyük bir bölümünün komutasını ona vermişti- kaçmaya koyuldu ve ordugâha döndü. Yakınlardaki bölümler de ona uydular, onun gibi yaptılar ve birinin ardından öteki geri çekilmeye koyuldular. İmparator onların sebep yokken savaşı

terk ettiğini görünce, çevresinde bulunanlarla birlikte olduğu yerde durdu. Alışılagelmiş yöntemlerle askerlerinin kaçmasının önüne geçmeye çabaladı; ama kimse onu dinlemedi. Çevredeki tepelerde bulunan düşmanlar, Rumlara olanları görünce, bunu sultana bildirdiler. Onu çabuk davranarak geri dönmeye teşvik ettiler. O da hemen geri döndü ve bütün kuvvetleriyle imparatora saldırdı. İmparator, askerlerine geri çekilmeyin ve korkaklık göstermeyin diye emir verdikten sonra uzun bir zaman boyunca düşmanın saldırılarına yiğitçe direndi."[159]

Zonaras ve Bryennios gibi kaynaklarda da Bizans mağlubiyeti aynı şekilde "ihanet" faktörüne bağlanmıştır. Buna göre, önceki imparatorun kardeşinin oğlu olan Andronikos Doukas, hükümdarlığına sıcak bakmadığı Romanos'a karşı daha önce organize ettiği bir kumpası uygulamaya geçirmiş, ordu içerisinde imparatorun yenildiği şayiasını yayarak arka saflarda bulunan birlikleri de buna inandırmıştı. Bunun üzerine orduda büyük bir kargaşa çıkmış, Romanos'un öldürüldüğü, esir edildiği ya da cesurca savaşarak düşmanı püskürttüğü şeklindeki birçok çelişkili söylentinin yayıldığı Bizans ordugâhı, büyük bir kaosa sürüklenmişti. Böylece askerler arasındaki disiplin bütünüyle bozulmuş, Bizanslılar bozgun hâlinde kaçmaya başlamışlardı. Durumu görerek geri dönen ve karşı saldırıya geçen Türklere karşı savaş meydanında sıradan bir asker gibi ve cesurca savaştığı yönünde kayıtlar bulunan Romanos Diogenis'in bütün çabalarına rağmen, ordu içerisinde düzen yeniden tesis edilememiştir[160].

Modern Batılı yazarların da Selçukluların büyük zaferini perdelemek ya da küçümsemek amacıyla buna benzer yorumlara imza attıkları görülmektedir. Öyle ki yapılan bu tür yorum ve değerlendirmelere bakıldığında, sanki Bizans ordusu kendi kendine yenilmiş, bu mağlubiyette Sultan Alp Arslan'ın stratejik ve taktik dehâsının, Selçuklu ordusunun savaş gücü ve kabiliyetinin hiçbir rolü olmamıştır. Hatta bazı yazarlar, Bizans yenilgisinin siyasî ve askerî bakımdan pek fazla öneme sahip olmadığını ifade etmek suretiyle, Malazgirt zaferinin doğurduğu büyük ve önemli neticeleri görmezden gelme eğiliminde olmuşlardır[161].

Şüphesiz kaynaklarda belirtilen bu durumun, yani Bizans ordusu içerisindeki sürtüşme veya anlaşmazlıkların, olayların gelişimi üzerinde belirli bir etkisinin olduğu inkâr edilemez. Ancak Bizans

159 Attaleiates, s.165-166.

160 Zonaras, s.135; Bryennios, s.54-55.

161 Batı'da sık sık dile getirilen bu görüşlerle ilgili olarak bk. J. C. Cheynet, "Mantzikert: Un Désastre Militaire?", Byzantion, Vol. 50, No. 2 (1980), s.410-438; Carole Hillenbrand, Malazgirt Muharebesi: Türklerin Efsanesi İslam'ın Simgesi, (Çev: Mehmet Moralı) İstanbul 2015; Paul Markham, "The Battle of Manzikert: Military Disaster or Political Failure?", [http://deremilitari.org/2013/09/the-battle-of-manzikert-military-disaster-or-political-failure/; http://faculty.uml.edu/ethan_spanier/ Teaching/ documents/ TheBattleofManzikert.pdf]

mağlubiyetini sadece buna bağlayarak ya da hezimetin sorumluluğunu, kaybettiği savaş sonrasında önce tahtını, ardından da hayatını kaybeden mağlup İmparator Romanos'a yükleyip galibin rolünü, stratejik ve taktik üstünlüğünü görmezden gelmek ya da küçümsemek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Nitekim gelişmeler dikkatle incelendiğinde, Bizans ordusunun yaşadığı büyük mağlubiyetin, içerisinde bulunduğu durumdan çok, Sultan Alp Arslan'ın stratejik hamleleri neticesinde yaşandığı çok açık bir şekilde görülür. Öyle ki, o sırada Mısır Fâtimileri üzerine bir sefere çıkmış olan ve dolayısıyla istikametini ve bütün savaş gücünü buna göre tanzim eden Sultan Alp Arslan'ın, Anadolu'daki Türk varlığına son vermek amacıyla düzenlediği 1068, 1069 ve 1070 seferlerinde başarısız olduktan sonra, büyük bir orduyla üzerine gelen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in harekâtından haberdar olması akabinde, ona karşı uyguladığı stratejiyle Bizans ordusunu şaşkına çevirerek savaşı daha savaş meydanına gelmeden kazandığı söylenebilir. Dolayıyla bu savaşın neticesini belirleyen, Romanos'un talihsizliği ya da uğradığı ihanet değil, onun bütün planlarını ve stratejisini suya düşüren, süreci kendisinin belirleyip istediği yerde, zamanda ve şekilde sonuçlanacak biçimde kurgulayan Sultan Alp Arslan'dır. Savaşın sonucunu sadece Bizans ordusundaki komplolara ya da imparatorun hatalarına bağlamak, bir yandan Sultan Alp Arslan'ın büyük zaferini gölgelerken, diğer yandan da Bizans'ın büyük hezimetini perdelemek gayretinden başka bir şey değildir.

> "İmparator, bir müddet daha mücadeleye devam etse de sonunda o da esir düşmekten kurtulamadı. Böylece Selçukluları yok etmek üzere çıktığı seferin sonunda hiç de tahmin etmediği bir şekilde mağlup olmuş ve esir düşmüştü. Şu bir gerçektir ki Alp Arslan'ın ordusu, Bizans tarihinin en büyük ordularından birini ağır bir hezimete uğratmış ve bu savaş, sadece Bizans ve Selçuklular açısından değil, Hristiyanlık ve İslâm, Doğu ve Batı ilişkileri açısından da tarihteki en önemli dönüm noktalarından olmuştur."

BUNDAN DAHA KORKUNÇ BİR OLAY VAR MIDIR?

Hezimeti gölgelemeye çalışan Bizans kaynaklarından Attaleiates'in sadece şu yazdıkları bile Bizans hezimetinin boyutunu bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir:

"Bu sırada savaş alanından kaçıp düzensiz biçimde darmadağın koşarak ordugâh dışında toplanmış bulunan askerler arasında heyecan hüküm sürmekteydi. Açık seçik, net bir şey söylemiyorlardı. Kimi Diogenis'in yanında kalmış ne kadar asker varsa onlarla birlikte barbarlara karşı güçlü direniş gösterdiğini ve onları kaçmak zorunda bıraktığını öne sürüyor, kimi onun öldürüldüğünü yahut tutsak edildiğini savunuyordu. Kimileri ise tamamen farklı söylentiler yaymaktaydılar. Bunların bazısı zafer kazanmış taraf diye şunu, bazısı bunu gösteriyordu. Bu hâl, imparatorun yanında bulunan Kapadokialı askerlerin de öbek öbek varmaya başlamasına kadar süregitti. Eğer ben, yenilgiyi önlemek için, kaçanların karşısına çıktıysam ve çoğunu geri göndermeye zorladıysam, buna başkaları tanıklık etsin. Şunu yaptım bunu yaptım diye yaptıklarımı kendim söylemiş olmayayım. Arkasından imparatorun yanındaki atlılar, atlarıyla dönmeye başladılar. Onlara imparatorun başına ne geldi diye sorduğumuzda, onunla rastlaşmadıklarını söylediler. Bu sırada büyük kargaşa, dövünme, keder ve başa çıkılmaz bir korku kendini gösterdi. Tozlar havaya kalktı. Sonunda Türkler bizi her noktadan kuşattılar. O zaman her birimiz var olan bütün gücümüzle ve elimizden geldiğince hızlı kaçarak kendimizi kurtarmaya çabaladık. Düşmanlar bizi topuğumuzun dibinden izleyerek takip ettiler. İçimizden kimini öldürdüler, kimini tutsak ettiler. Bazılarını da atlarıyla ezdiler. Felaketimiz anlatılacak gibi değildi. Her ağıta ve figana baskındı. Kaçışa koyulmuş olmaktan ve imparatorluk ordusunun vahşî ve insanlığa yabancı barbarlarca hezimete uğratılmasından ve imparatorun, kendisine yardım eden hiç kimse olmaksızın kuşatılmış hâlde bulunmasından, imparatora, devlet ileri gelenlerine ve askerlere ait çadırların işgâl edilmesinden ve yağmalanmasından, bütün Rum ordusunun felaket eşiğinde bulunmasından ve böylece imparatorluğun birdenbire çökmesinden daha korkunç bir olay var mıdır?" **(Attaleiates, s.166-167)**

İMPARATORUN ESİR EDİLİŞİ

Bizans kaynakları, imparatorun esir edilişini küçük farklılıklarla anlatsalar da onun son ana kadar yiğitçe savaştığı fikrinde ittifak ederler. Buna göre Romanos, hiçbir yandan yardım alamaz hâle gelince, kılıcını kınından çeker ve düşman askerlerinin içine dalar. Onlardan bir kısmını öldürür, bazılarını da geri püskürtür. Ne var ki kısa sürede çok sayıda düşman tarafından etrafı sarılır. Bu sırada elinden yaralanır. Ama buna rağmen teslim olmaz ve savaşmaya devam eder. Selçuklu askerleri onun kim olduğunu anlayınca işler daha da zorlaşır. Her yandan üzerine üşüşürler ve atını okla vururlar. Atla birlikte o da yere düşer. İşte bu şekilde Bizans imparatoru tutsak edilir. Eli kolu bağlı olarak sultana götürülür[162].

İslâm kaynaklarında ise imparatorun esir edilmesiyle ilgili farklı rivayetlere yer verilir. Bunlar içerisinde en dikkat çekicisi imparatorun, Selçuklu emîrlerinden Gevherâyin'e ait bir memlûk tarafından esir alındığına dair rivayettir. Kaynaklarda farklı varyantları olan bu rivayete göre imparatorun esir edilişi şöyle olmuştur:

Malazgirt Savaşı öncesi, her savaştan evvel yapıldığı üzere, ordu teftişi yapılmaktaydı. Bu işe arz denir, bütün askerler bir yerde toplanır ve sultanın nezaretinde, emîr-i ârız tarafından teftiş edilirlerdi. Savaşmaya elverişli olmadığı düşünülen zayıf, çelimsiz, hasta veya bu yollu bir kusuru olan askerler defterden düşürülür, yani ordudan çıkarılırdı. Teftiş sırası zayıf ve

162 Attaleiates, s. 167; Zonaras, s.137; Bryennios, s.55; Psellos, s.229, Aristakes, s.170.

MALAZGİRT SAVAŞI: DUMAN, ATEŞ VE KAN
(TEMSİLİ)

çelimsiz bir gulâma gelmişti. Zayıflıktan âdeta bir deri bir kemik kalmış, dokunsan düşecek gibi olan bu gulâm, Sadüddevle Gevherâyin'in hizmetindeydi. Emîr-i ârız ona, "Senden ne iş gelir ki?" diyerek kızdı ve kendisini defterden düşürmek istedi. Ancak gulâm durumu kabullenmek istemiyor, defterden düşürülmemek için ârıza dil döküyordu. Ne kadar yalvarıp yakarsa da ârızı yumuşatamıyor, kendisini defterden düşürmesine engel olamıyordu.

Tartışma o derece uzamıştı ki sesler Sultan Alp Arslan'ın kulağına kadar gitti. Sultan böylesine ciddi bir iş esnasında meydana gelen bu münasebetsizliğe hem kızmış hem de gürültünün nedenini merak etmişti. Seslerin geldiği tarafa doğru ilerledi ve sert bir dille ârıza ne olup bittiğini sordu.

Ârız, sultanın hiddetli sesini işitince bembeyaz kesildi. Sultanı kızdırmış olmanın korkusuyla özür dileyip gulâmı gösterdi ve alaycı bir dille, "Ey padişah-ı âlem! Şu çelimsiz gulâm, askerliğe uygun değildir. Onu defterden düşürdüm. Lakin hâline bakmadan itiraz ediyor ve ileri geri laflar söylüyor." dedi.

Gulâm ise bütün hizmetkârlar gibi "baba" dediği sultanın önünde suçlu duruma düşmüş olmanın mahcubiyeti içinde başını öne eğmiş, öylece duruyordu. Bir an başını kaldırdı ve Sultan Alp Arslan'la göz göze geldi. Gözlerinde "baba" şefkatini görmüştü ve o an, Alp Arslan'a "Ey âlemin sultanı, babamız. Bendenizi bu şeref-ten mahrum bırakmayınız…" diyebildi.

Sultan da onun gözlerinde bir şey görmüştü ki ârıza dönüp "Bırak kalsın. Belki de Bizans imparatorunu o esir edecek." dedi. Ârız şaşırmıştı. Ancak ferman sultanındı ve o gulâm, bizzat sultanın buyruğuyla defterden düşürülmedi.

26 Ağustos 1071 Cuma günü bütün İslâm beldelerinin minberlerinde Selçuklu ordusu için dualar edilirken başlayan savaş, Selçuklu ordusunun zaferiyle sona erdi. İmparatorun akıbeti ise henüz belli değildi. Ertesi gün sabah erkenden, emîr-i ârızın defterden düşürmek istediği o zayıf ve çelimsiz gulâmın, yanında başında kıymetli taşlarla ve mücevher ile süslenmiş bir tacı ve kıymetli elbiseleri bulunan bir esirle, sultanın otağına doğru ilerlediği görüldü. Meğer akşam karanlığında kaçan atını aramaya çıkan çelimsiz gulâm, onu yaralı bir hâlde bir arabanın altına gizlenmiş vaziyette görmüş. Altın eyerli ve süslü gemli bir atın yanında, altın tolgalı ve yine altınla örülmüş bir zırhı bulunan bu adamın değerli bir kimse olduğunu anlamış. Ellerini bağlayarak onu kendi çadırına götürmüş. Sabah erkenden durumu Emîr Gevherâyin'e bildirmiş ve sonra da esiri yanına alıp sultanın otağına getirmişti.

Sultan Alp Arslan habere ihtiyatla yaklaşıp doğru olup olmadığını tetkike ihti-

yaç duydu. Bu sırada, sultanın imparatora göndermiş olduğu elçilik heyetinde bulunan ve rivayete göre vaktiyle İstanbul'a gidip burada imparatoru görmüş olan Şâzî adındaki bir gulâm çağrıldı. Şâzî, esir edilen kişiyi görüp, "Bu, imparatordur." dedi. Ayrıca daha önce esir düşen Basilakes ve diğer Bizans kumandanları da onu görünce önünde eğilip saygı gösterdiler. Bunun üzerine esir edilen kişinin imparator olduğu kesinlik kazandı[163].

Romanos'un esir alınması konusunda, kendisini esir alan gulâma, "Ben Bizans hükümdarıyım, beni öldürme! Hükümdarların öldürülmesi uğursuzluk getirir" dediğine ve gerçeğin bu şekilde anlaşıldığına veya imparatorun kendisini serbest bırakması için yüksek miktarda servet, hatta toprak vaat ettiğine, ancak gulâmın kabul etmediğine dair başkaca rivayetler de mevcuttur. Bununla birlikte, İslâm tarihçilerinin üzerinde birleştikleri nokta, talihin garip bir oyunu ve bir ibret vesilesi olarak Romanos'u bir kölenin esir aldığı vurgusudur[164].

Bir kalkan örneği

163 İmparatorun esir edilişi hakkında anlatılan bu hikâyenin farklı varyantları için bk. Hüseynî, s.35-36; Bundârî, s.41; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.171-172; Ali Sevim, "İbnü'l-Adim'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", s.629-630; İbnü'l-Esîr, X, s.72; Ebû'l-Ferec, I, 321-322; Ahmed b. Mahmûd, I, 103-104; Reşîdüddin, s.82-83.

164 İmparatorun esaretiyle ilgili kayıtların simgesel ve imgesel tahlilleri için bk. Alican, a.g.e., s.161-169.

İMPARATOR DİOGENİS, SULTAN ALP ARSLAN'IN HUZURUNDA
(TEMSİLİ)

BOZ
DAĞ

Döneme özgü bir zırh ve miğferin arkadan görünümü

DEVLETİNE SADIK BİR EMÎR: **SADÜDDEVLE GEVHERÂYİN**

Selçuklu Devleti'nin en büyük emîrlerinden biri olan Gevherâyin'in lakabı "Sadüddevle" idi. Önceleri Büveyhilerin hizmetinde bulunan Deylemli bir gulâm iken, Tuğrul Bey'in 1055'te Büveyhoğullarının siyasi yaşamına son vermesi üzerine Selçukluların hizmetine girdi. Alp Arslan döneminde, halifenin Bağdat Şıhnesi Aytegin'in oğlundan şikâyeti üzerine, Aytegin'in yerine Bağdat şıhneliğine tayin edildi. Kalabalık bir asker grubuyla Bağdat'a giden Gevherâyin, şehirdeki asayiş ve düzeni sağlayarak Bağdat'taki Selçuklu idaresinin en güçlü temsilcisi oldu. Sultan Alp Arslan, Yusuf Hârezmî tarafından suikaste uğradığında sultanı korumak için onun üzerine kapandı ve bu esnada yaralandı. Sultan Melikşah devrinde de devletin en sadık ve önemli emîrlerinden biri olarak görev yaptı. Bir ara Alp Arslan'ın oğullarından Tutuş'un tahta oturması için girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı. Melikşah'ın emriyle Basra ve Yemen'de önemli görevlerde bulundu. Melikşah'ın vefatından sonra oğullarından Berkyaruk'un yanında bulundu ve taht mücadelelerinde onu destekledi. Ancak 1190 yılında Berkyaruk'un Muhammed Tapar'la yaptığı saltanat mücadelesinde hayatını kaybetti.

"KEDERE KAPILMA İMPARATOR, ZİRA İNSANLIĞIN HÂLLERİ BÖYLEDİR"

Kaynaklar, Sultan Alp Arslan'ın esir imparatora yaklaşımıyla ilgili de çok farklı bilgiler verir. Bazı Bizans kaynaklarında imparatorun zincire vurularak, birkaç İslâm kaynağında ise boyundurukla huzura çıkarıldığı kaydedilmişse de Alp Arslan'ın imparatora karşı kimsenin beklemediği derecede iyi davrandığı, onun şan ve şerefine uygun hareket ettiği konusunda Doğu ve Batı kaynaklarının çoğu ittifak hâlindedir. Alp Arslan'ın mağlup imparatoru tokatladığına, yere çalıp tekmelediğine, hatta bir köle gibi pazarda satışa çıkardığına dair bazı kayıtlar mevcut ise de bu kayıtlar ya birer abartıdır ya da bir esir olarak imparatorun sultan karşısındaki acizliğine, konumuna ve vaziyetine işaret etme amacı taşıyan sembolik davranışlardır.

Bu durum, Bizans müelliflerinden Zonaras'ın kayıtlarında çok açık bir şekilde görülür. Esir edilen imparatorun kimliği kesinleştikten sonra sultan, "Sanki Tanrı'dan esin almış gibi tahtından sıçrayıp kalktı, âdet olduğu üzere onu yere devirdi, ayağıyla üstüne bastı. Sonra onu kaldırıp kucakladı ve şöyle dedi: 'Kedere kapılma imparator, zira insanlığın hâlleri böyledir. Ben sana bir tutsağa davranıldığı gibi değil, bir hükümdara davranıldığı gibi davranacağım.' Hemen ona bir çadır ve hükümdara özgü maiyet [koruyucular, hizmetkârlar] verilsin diye buyurdu. Onu sofrada kendi yanı başına oturttu ve bu kişi tutsaklardan kimleri istiyorsa onları özgür bıraktı. Böylece birkaç gün boyunca Diogenis ile konuşup görüştükten, arkadaşlık ettikten sonra, onu layığıyla onurlandırdı[165]."

İslâm kaynakları da genellikle Alp Arslan'ın, "zatı temiz ve saygıdeğer bir sultan olduğu için" imparatora son derece saygılı davrandığını kaydeder. Ali b. Nâsır el-Hüseynî, sultanın huzurundaki bazı görevlilerin esir imparatora yeri öptürmek istediklerini, fakat onun buna engel olduğunu, sultanın etrafındakilerin bu ısrarını önleyerek, "Bırakın, onun bugünü gör-

165 Zonaras, s.137-138.

mesi kâfidir." dediğini kaydeder.[166] Yine Aksarâyî'deki bir kayıtta, sultanın imamı Kirmanlı Ebû'l-Fazl'ın yerinden fırlayarak esir imparatorun ensesine bir tokat atması üzerine, Alp Arslan'ın bu davranışı çok çirkin bulduğu ve "Bu adam daha bugüne kadar 50 bin kişiye kumanda ediyordu. Ona böyle hakaret etmek yakışır mı?" diyerek imamı uyardığı söylenir[167]. Diğer İslâm kaynaklarında da olayın cereyanı hakkında aktarılanların ortak noktası, sultanın imparatora karşı son derece saygılı ve iyi davranmış olduğudur[168].

Bu durumda şu söylenebilir ki Selçuklu sultanının, en kötü niyetli Batılı tarihçilerin de itiraf ettiği gibi Romanos'a "şövalyece davrandığı" ve ona kötü muamele edilmesini önlediği muhakkaktır. Tanınmış İngiliz tarihçisi E. Gibbon (1737-1794) bile, Roma İmparatorluğu'nun yıkılış ve çöküşü hakkındaki meşhur eserinde, bu hakaret olayını kısaca bildirmekle beraber, buna inanmadığını kesin bir dille açıklar ve Alp Arslan'ın tutumunun "en medenî yüzyıllara bile örnek olacak bir seviyede" olduğunu belirtir. Milâttan sonra 260'ta Sâsânîlere esir düşen Roma İmparatoru Valerianus'un ölünceye kadar on yıl boyunca her türlü hakarete uğradığı ve hatta Sâsânî kralının daima atına onun sırtına basarak bindiği düşünülecek olursa, Alp Arslan'ın büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Neumann'ın da tek bir cümlede belirttiği gibi, "Sultan, imparatorun şahsî kahramanlığına ve hükümdarlık haysiyetine saygı göstermiştir."[169]

Sultanla imparator arasında geçen konuşmalar konusunda da kaynaklarda farklı bilgiler verilir. Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye göre Sultan Alp Arslan, huzuruna getirilen imparatoru önce azarlamış ve ona, "Sana halifenin elçilerini barış yapılması için gönderdiğim hâlde reddetmedin mi? Sana düşmanlarımı (Erbasgan) istemek için Afşin ile haber gönderdiğim hâlde bundan kaçınmadın mı? Benimle anlaştığın hâlde bana haksızlık etmedin mi? Geri dönmen için sana daha dün haber göndermiş olmama karşın sen, 'Buraya gelebilmek ve amacıma ulaşmak için bu kadar para sarf ettim ve çok asker topladım, İslâm ülkelerine kendi ülkem gibi hâkim olmadan nasıl geri dönebilirim?' dedin. Şimdi azgınlığının sonucunu gördün mü?" demiştir. Buna karşılık imparator, "Ey sultan! Ülkelerini almak için birçok ulustan asker topladım ve para sarf ettim, buna rağmen zaferi sen kazandın. Memleketim şimdi bu hâlde ve ben de senin huzurundayım. Bu durumda beni azarlama, sert

166 Hüseynî, s.35.

167 Aksarâyî, Müsâmeretü'l-Ahbâr, (Terc. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s.12-13.

168 Bk. Piyadeoğlu, s.196-200; Alican, s.164-170.

169 Eyice, s.57-59.

sözler söyleme, istediğin neyse onu yap." şeklinde cevap vermiştir[170].

Daha sonra ise sultan ona, "Eğer zaferi sen kazansaydın bana ne yapardın?" diye sormuş, imparator ise, "Kötü şeyler yapardım." diyerek cevap vermiştir. Romanos Diogenis'in bu samimi itirafı Sultan Alp Arslan'ın hoşuna gitmiş olacak ki, "Gerçekten doğru söyledin. Eğer bunun aksini söyleseydin, o zaman yalan söylemiş olurdun. Bu akıllı ve metin bir adamdır. Onun öldürülmesi doğru olmaz." diyerek imparator hakkındaki düşüncesini dillendirmiştir. Sultan, ardından, "Şimdi sana ne yapacağımı düşünüyorsun?" diye tekrar sorunca, bu defa imparator şunları söylemiştir: "Bana üç şeyden birini yapabilirsin. Birincisi öldürmek, ikincisi ele geçirmek istediğim ülkelerinde beni teşhir etmek, üçüncüsü de yapmayacağın bir şey olduğundan söylenmesine gerek yoktur."

Sultan bu defa, "Yapmayacağımı düşündüğün şey nedir?" diye sordu. İmparator ise ihtimal vermediği üçüncü seçeneği şu şekilde ifade etti: "Beni affetmen, para ve armağanlar kabul edip Bizans topraklarında senin bir memlûkün, bir kumandanın veya bir nâibin sıfatıyla beni memleketime göndermendir. Eğer beni öldürürsen bu sana bir fayda sağlamaz, çünkü bir başkasını benim yerime imparator yaparlar."

Neticede Selçuklu Sultanı Alp Arslan, Bizans İmparatoru Romanos'a onun ihtimal vermediği şeyi yapmış ve onun canını bağışlamıştır. Bir müddet sultanın "esiri" olarak tutulan Romanos'un, bu süre zarfında diğer mağlup ve tabi hükümdarlar gibi sembolik olarak sultanın hizmetine mahsus bazı âdet ve merasimleri yerine getirdiği şüphesizdir. Bununla beraber, bu esaret dönemini "asil bir rehine" olarak rahat geçirmesi için ona çeşitli imkânlar sunulmuştur. Sultan onun için özel bir çadır hazırlatmış, onu kendi yanında ve sofrasında oturtmuş, imparatorun masrafları için hazineden ödenek ayırtmış, onu giydirmiş ve yanına hizmetkârlar tayin etmiştir. Hatta beraberinde bulundurmak ve götürmek istediği Bizanslı esirlerin bir kısmını serbest bile bırakıp onun hizmetine vermiştir[171].

170 Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân, s.171.

171 Sıbt İbnü'l-Cevzî, Miratü'z-Zaman, s.171-172.

ANADOLU'DA TÜRK VARLIĞINI TESCİL EDEN ANTLAŞMA

Esir imparatorun Alp Arslan'ın yanında kaldığı süre, 7-8 gün kadardı. Bu süre zarfında sultan, Attaleiates'in dediğine göre, günde iki kere imparatorla görüşüyor ve muhtemelen aralarında yapacakları barış antlaşmasını müzakere ediyordu.

Bu antlaşmayla Malazgirt zaferi hukukî bir neticeye de kavuşturuluyor, Selçuklularla Bizans arasındaki ilişki yeni bir zemine oturuyordu. Elimizde tam metni mevcut olmayan, buna karşılık muhtelif kaynaklarda maddelerine rastlanan bu antlaşmaya göre;

1. İmparator kendisi için 1,5 milyon altın ödeyecek[172],
2. Barışın devamı için Bizans her yıl 360 bin altın vergi ve ayrıca armağanlar gönderecek,
3. Bizans, ihtiyaç hâlinde ve sultan her istediğinde Selçuklulara asker gönderecek,
4. Bizans coğrafyasında esir tutulan Müslümanlar serbest bırakılacak,
5. İmparator, İslâm coğrafyasını hedef alan bir faaliyet içine girmeyecek,
6. İmparatorun kızlarından biri sultanın oğluyla evlendirilecek,
7. İmparator, ele geçirdiği Urfa, Malazgirt, Menbiç ve Antakya'nın tekrar Selçuklulara verilmesini sağlayacak.

Bazılarına göre elli yıl, bazı yazarlara göre ise ömür boyu geçerli olacağı kabul edilen antlaşmanın imzalanmasının ardından imparator, "Bizans tahtına başka birinin çıkarılmasına fırsat vermemek için bir an önce ülkesine gönderilmeyi" istedi. Sultan Alp Arslan onun bu talebini uygun buldu ve esir imparatorun ülkesine gönderilmesine karar verdi[173].

---

172 Müzakerelerin ilk şartı, imparatorun kendisi için fidye ödemesiydi. Sultan, imparatordan fidye olarak 10 milyon altın istedi. Romanos Diogenis, normal şartlarda bir Bizans imparatoru için karşılanması mümkün olan bu miktara itiraz etti ve "Sen benim canımı bağışladığın için Bizans ülkesine sahip olmak senin hakkındır. Fakat tahta geçtiğimden beri ordu hazırlamam ve giriştiğim savaşlar sebebiyle Bizans'ın mal ve parasını tükettim, halk bundan dolayı yoksul duruma düştü." diyerek Alp Arslan'dan bu meblağı azaltmasını istedi. Piyadeoğlu, s.200-201.

173 Antlaşma müzakereleri ve maddeleri hakkında toplu bilgi için bk. Eyice, s.63-66; Sevim, Malazgirt Meydan Muharebesi, s.87-89; Kesik, s.105-108; Piyadeoğlu, s.200-204; Alican, s.170-174.

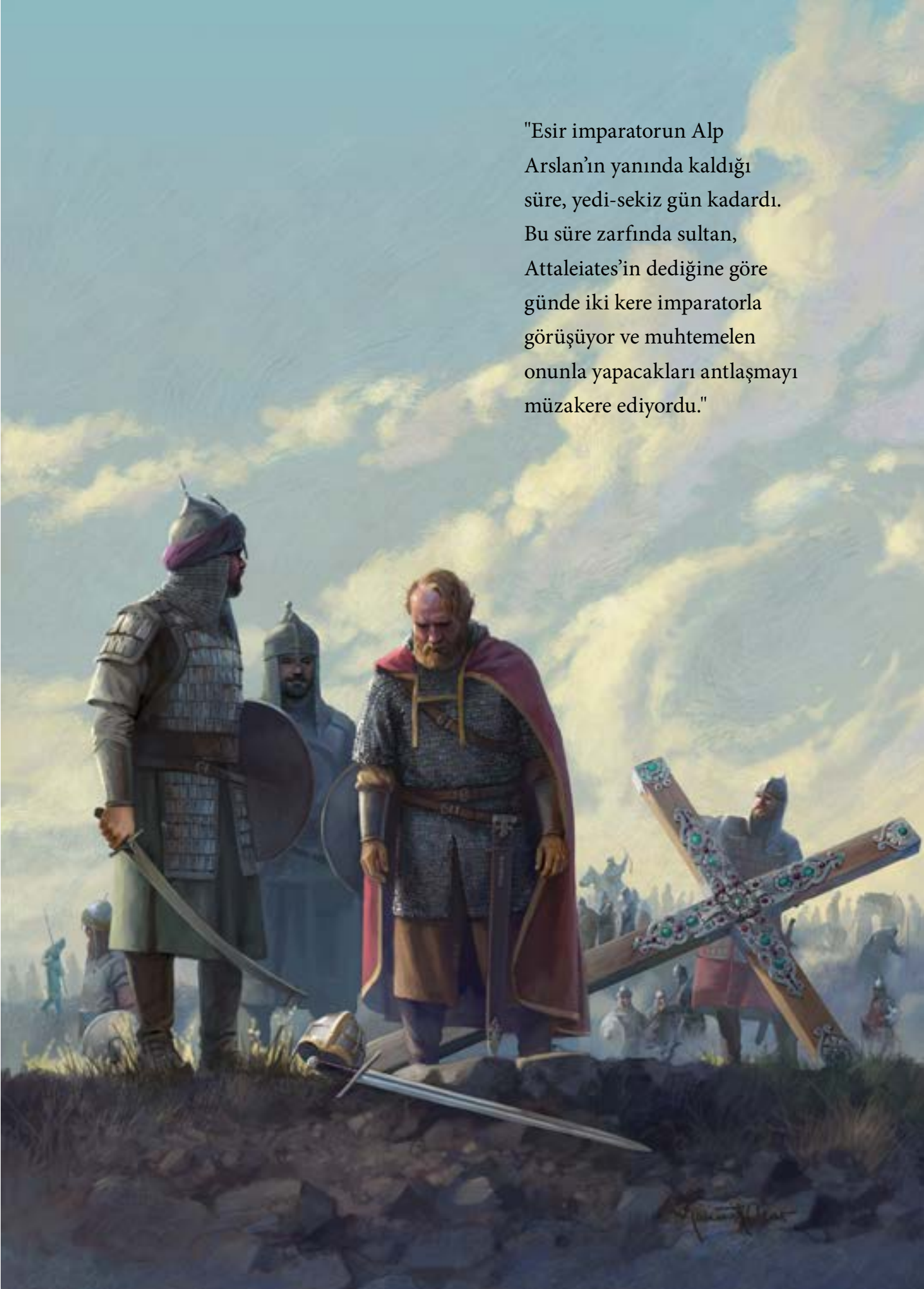

"Esir imparatorun Alp Arslan'ın yanında kaldığı süre, yedi-sekiz gün kadardı. Bu süre zarfında sultan, Attaleiates'in dediğine göre günde iki kere imparatorla görüşüyor ve muhtemelen onunla yapacakları antlaşmayı müzakere ediyordu."

İMPARATORUN AKIBETİ VE ANTLAŞMANIN BOZULMASI

Sultan Alp Arslan, imparatorun dönmesine izin verse de Romanos, İstanbul'a imparator unvanıyla dönemedi. Zira Malazgirt mağlubiyeti duyulur duyulmaz harekete geçen muhalifleri, önce İmparatoriçe Evdokia ile büyük oğlu VII. Mikhael Doukas'ı birlikte tahta oturttular. Ancak kısa bir süre sonra imparatoriçeyi bir manastıra kapatıp oğlu VII. Mikhael Doukas'ı tek başına imparator ilan ettiler (24 Ekim 1071). Bütün bu yaşananlardan Şebinkarahisar'da, diğer bir rivayete göre ise Sivas veya Tokat'ta haberdar olan Romanos, tahtı tekrar ele geçirmek için mücadele ettiyse de başarılı olamadı. Amasya ile Tokat arasında, kendisine karşı gönderilen Konstantinos Doukas komutasındaki imparatorluk ordusuna yenildi. Buradan güneye, Kilikya'ya inen imparator, Tarsus'ta bir kez daha mağlup oldu. Adana'ya çekilen ve bir süre burada kalan Romanos, 1072 Baharında İmparator Mikhael Doukas adına üç metropolit tarafından imzalanan ve kendisine tam bir şahsi emniyet vadeden bir teminat mektubuna güvenerek teslim oldu. Ancak İstanbul'daki iktidar sahipleri ona düşman muamelesi yaptılar. Kütahya'ya vardığında, daha yoldayken onların türlü eziyet ve işkencelerine maruz kalan Romanos'un gözlerine mil çekildi. Romanos, hasta, perişan ve çaresiz bir şekilde Kınalıada'ya getirildi. Burada bir süre kendi kurduğu bir manastırda kaldıktan sonra, 4 Ağustos 1072'de hayatını kaybetti[174].

174 Attaleiates, s.169-183; Bryennios, s. 55-67; Aristakes, s.172-173; Urfalı Mateos, s.143-144; Ebu'l-Ferec, I, 323-324; Psellos, s. 236-237; Zonaras, s. 138-141; Ostrogorsky, s.318-319; Eyice, s.63-96; Ayönü, a.g.m., s.110-111.

YOL, SELÇUKLULARA AÇIKTI. KARŞILARINA DİKİLEBİLECEK NE BİR KUVVET NE DE İRADE KALMIŞTI...

"...İşte bu korkunç facia (Romanos'un iktidardan düşüşü ve öldürülüşü), Malazgirt bozgununu gerçek bir felakete dönüştürdü. Çünkü böylece Alp Arslan'ın İmparator Romanos ile akdetmiş olduğu anlaşma hükümsüz kalmış oluyordu. Türkler bunu Bizans'a karşı bir taarruz ve fetih harbine girişmek için fırsat addettiler. Büyük Arap fütuhatı devresinde olduğu gibi, devlet yeniden düşman tarafından istila edilmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Ancak o sıralarda taarruz eden düşmana Herakleios'un kahramanca mukavemet iradesi karşı koymuştu. Üstelik Bizans devleti de içten sağlıklı idi. Şimdi ise her şey tam bir çözülme hâlinde bulunuyordu. Toprağa bağlı asker sistemi inhitata uğramıştı. Kudretli Türk sultanlarının karşısında, imparatorluk şehrinin tahtında, saray entrikacıları ve boşboğaz ediplerle etrafı çevrili olan Psellos'un zavallı yetiştirmesi, vücudu gibi ruhu da zamanından önce pörsümüş, yaşamanın ne olduğundan bihaber bir kitap kurdu oturmakta idi. Bu vaziyette Anadolu elden çıkmış sayılabilirdi. Yol, Selçuklulara açıktı ve karşılarına dikilebilecek ne bir kuvvet ne de irade kalmıştı."
(Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.319)

KUTLU FETİH EMRİ VE ANADOLU'NUN FETHİ

Sultan Alp Arslan, İmparator Diogenis'in yerine başkasının geçtiğini ve dolayısıyla onunla yapmış olduğu anlaşmanın bozulduğunu öğrenince, Türkmen beyleri ve kumandanlarına, "Artık haça tapanların memleketleri istila edilecektir... Bundan böyle aslan yavruları olunuz; yeryüzünde gece gündüz kartal gibi uçunuz ve Rumlara artık merhamet göstermeyiniz." demiş ve bu emirle Anadolu'nun fethi başlamıştır. Dönemin kaynaklarının ifadesiyle, "kara ve deniz, sanki bütün dünya Türkler tarafından doldurulmuş", eskisinden farklı olarak Türkler, "yağmacı olarak değil, ele geçirdikleri yerlerin hakiki sahibi sıfatıyla" Anadolu'ya girmişlerdir. "Türklere yenilen Rumlar ise bir daha onlara karşı duramamışlar, İmparator Mikhael'i bir korku sarmış ve korkak, kadınlaşmış müşavirlerinin sözüyle saraydan çıkamamıştır. Kendisi Türk harekâtına maruz kalan bölgelerdeki Hristiyanlara acıyıp adamlar göndermiş ve kalan halkın eşyalarını denizin ötesine (Balkanlar'a) nakletmiştir. Böylece ahalisi kalmayan bu bölgelere Türklerin yerleşmesine sebep olduğundan, herkesin tenkidine uğramıştır[175]."

Mâverâünnehir, Horasan ve İran'ı aşıp gelen göç dalgalarının, Azerbaycan ve öteki uç bölgelerinde yığmış olduğu muazzam Türkmen nüfusu, Malazgirt zaferinden sonra büyük bir hızla Anadolu içerisine yerleşmiştir. Artık onları ne önden ne de arkadan durduracak bir kuvvet kal-

175 Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 64-69.

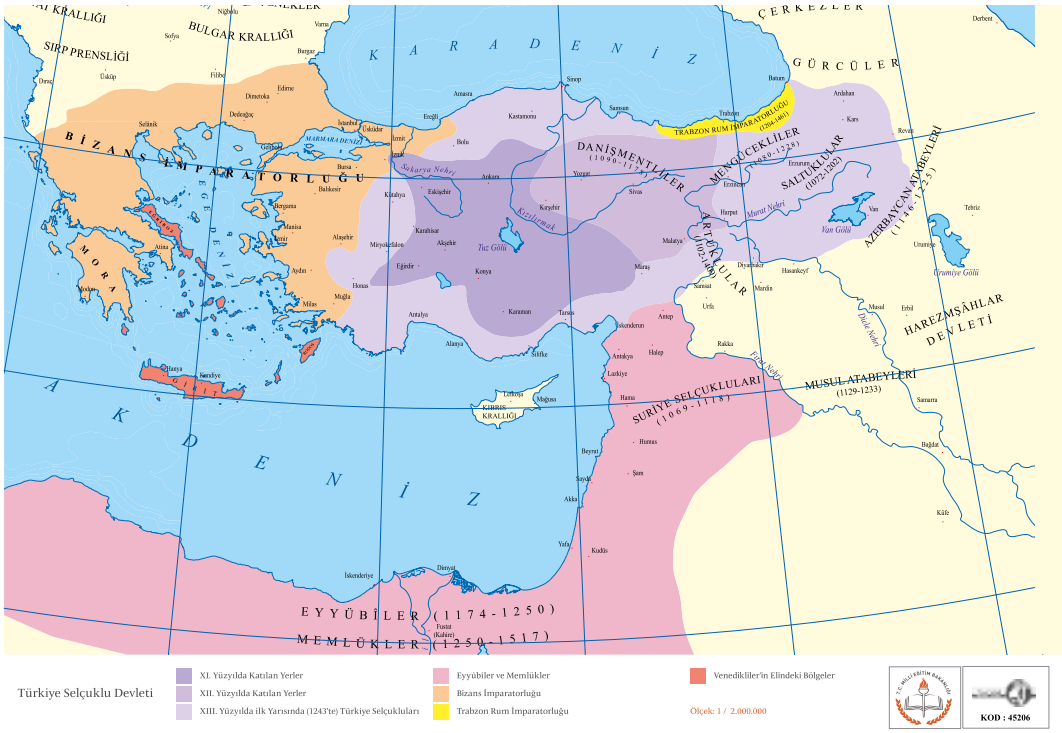

mıştır. Bunun bilincinde olan Batılı kaynaklar da artık bölgeye Türkiye demeye başlamış, yeni yurtlarına Türkçe isimler veren Türkmenler, buraları şenlendirmişlerdir. Anadolu'ya geldikleri zaman önce ovaları, vadileri ve yaylaları tutan Türkmenler, yavaş yavaş kaleleri almışlar ve surlarla çevrili şehirlere, askerî ve iktisadî bakımdan ehemmiyetli yerlere nüfuz etmişler, buralarda müstakil beylikler kurmuşlardır. Çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kurulan bu devletlerin en önemlileri; Erzurum'da Saltuklular (1072-1202), Sivas ve çevresinde Dânişmendliler (1071-1178), Divriği'de Mengücüklüler (1071-1228), Bitlis ve Erzen'de Dilmaçoğulları (1085-1394) ve Mardin ve çevresinde Artuklulardır (1102-1409).

Ancak bunlardan daha önemli olan, "asil sürgünler" diyebileceğimiz Kutalmış-oğullarının faaliyetleri ve Süleyman Şah tarafından kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'dir. Süleyman Şah'ın Anadolu'daki fetihleri sonucunda bu coğrafya artık ebediyen Türk hâkimiyetine geçmiştir.

"Mâverâünnehir, Horasan ve İran'ı aşıp gelen göç dalgalarının, Azerbaycan ve öteki uç bölgelerinde yığmış olduğu muazzam Türkmen nüfusu, Malazgirt zaferinden sonra büyük bir hızla Anadolu içerisine yerleşmiştir. Artık onları ne önden ne de arkadan durduracak bir kuvvet kalmıştır. Bunun bilincinde olan Batılı kaynaklar da artık bölgeye Türkiye demeye başlamış, yeni yurtlarına Türkçe isimler veren Türkmenler, buraları şenlendirmişlerdir. Malazgirt Savaşı, İslâm dünyasının Bizans ve Hristiyan dünyası karşısında durma noktasına gelen ilerleyişi için de büyük bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Kendi iç meseleleri ve mezhep kavgalarıyla her geçen gün kan kaybeden, gazâ ve cihad ruhundan uzaklaşan İslâm âlemi, Selçukluların şahsında yeni ve büyük bir hamle gücü kazanmış; Türk orduları, İslâm sınırlarını batı istikametinde hiç olmadığı kadar ileri götürmüştür."

Bir kalkan örneği

SONSÖZ

Malazgirt Savaşı, sadece Bizans ve Selçuklular için değil, kadim Doğu ve Batı ilişkileri bakımından da önemli gelişmelere sebep olmuştur. Bazı Batılı araştırmacıların, Bizans'ın bu mağlubiyetle büyük bir kayba uğramadığı, Bizans askerî gücünün bu hezimetten fazla etkilenmediği şeklindeki görüşleri gerçeği yansıtmaz. Bu savaşla birlikte Bizans, tarihin derinliklerine gömülmemiş olsa da siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik sıkıntıları için çözüm üretme yeteneğini ve gücünü tamamen kaybetmiştir. Nitekim bundan sonra Anadolu'da da Balkanlar'da da eski güç ve kudretine hiçbir zaman tekrardan kavuşamamıştır. Devletin yıkıldığı 1453 senesine kadar, Bizans siyasetindeki en önemli güç, artık Türkler olmuştur. Malazgirt'ten hemen sonra Anadolu'nun farklı noktalarında teşekkül eden Türk devlet ve beylikleri, Türk-Bizans sınırını Marmara sahillerine kadar götürmüş, Anadolu'da önceden beri mevcut olan Türk nüfusu, siyasal yapılarıyla da bu coğrafyanın aslî unsurlarından biri hâline gelmiştir.

Buna karşılık, özellikle Batı'da kaleme alınan bazı çalışmalarda, Malazgirt Savaşı'nın anlatılageldiği derecede önemli olmadığı iddia edilmektedir. Bu çalışmalarda, mağlubiyetin Bizans ordusunun Selçuklular karşısında uğradığı bozgunun değil, yenilgiyi müteakip Bizanslıları birbirine katan iç savaşın bir neticesi olduğu ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, bu görüşlerin -kısmen doğru tarafları olduğu kabul edilse dahi- hiçbirinin, David Nicolle'ün ifadesiyle, "Malazgirt'in İslâm genişlemesi karşısında Hristiyan âlemini müdafaa eden Bizans siperlerine yönelik bir Türk-İslâm taarruzu olduğu" gerçeğini değiştirmeye kâfi olmadığı ortadadır. Gerçekten de Malazgirt Savaşı, İslâm dünyasının Bizans ve Hristiyan dünyası karşısında durma noktasına gelen ilerleyişi için de büyük bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Kendi iç meseleleri ve mezhep kavgalarıyla her geçen gün kan kaybeden, gazâ ve cihad ruhundan uzaklaşan İslâm âlemi, Selçukluların şahsında yeni ve büyük bir hamle gücü kazanmış ve Türk orduları, İslâm sınırlarını batı istikametinde hiç olmadığı kadar ileri götürmüştür.

Bu durum karşısında Bizans, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak için, büyük problemler yaşadıkları Batılı din kardeşlerine müracaat etmiş ve papanın çağrısı sonucu, ilki 1096 yılında düzenlenecek olan Haçlı seferleri başlamıştır. Bu noktada Haçlı seferlerinin bir sebebinin de, Avrupa'da ortaya çıkan bir takım gelişmeler yanında, Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'da hâkim güç hâline gelmiş olan Türkleri bu coğrafyadan çıkarmak olduğu söylenebilir. Batı dünyasının bu büyük ve acımasız imha hareketi, defalarca gerçekleşmiş olmasına ve Türk-İslâm dünyasına büyük zararlar vermesine rağmen, hiçbir zaman nihai hedefine ulaşmamıştır, ulaşamayacaktır.

Kaynakça

- Ahmed b. Mahmûd, Selçuknâme, (Yay. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- Aksarâyî, Kerimüddin Mahmud, Müsâmeretü'l-Ahbâr (trc. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000.
- Aksoy, Mete, Savaşçının Dokuz İlkesi, İstanbul 2017.
- Aksoy, Mustafa, Tarihin Sessiz Dili Damgalar, İstanbul 2014.
- Akyol, Edip, "Büveyhîlerin Bağdat Hâkimiyeti (334/945-447/1055)", İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi, 3 (Bahar 2018), s.119-130.
- Akyol, Edip, "Selçukluların Hilafetle İlk Teması ve Büveyhîlerle İlişkileri, İstem X/19 (2012), s.237- 252.
- Akyürek, Engin, "Bizans Uygarlığı Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri: Bizans/Marmara, (Haz: E. Akyürek, A. Tiryaki, Ö. Çömezoğlu, M. Memiş & D. Uygun), Ege Yayınları İstanbul 2007.
- Alican, Mustafa, Kıyametin İlk Günü Malazgirt 1071, İstanbul 2017.
- Apak, Adem, "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap Bizans Mücadelesi", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVIII/2, Bursa 2009, s.95-122.
- Aristakes, History, (Trans.Robert Bedrosian), New York 1985.
- Ateş, Ahmet, "Yabgulular Meselesi", Belleten, XXIX/115, (1965), s.517-525.
- Avcı, Casim, "Sugûr", DİA, XXXVII, s.473-474.
- Avcı, Casim, İslam Bizans İlişkileri, İstanbul 2003.
- Ayalon, David, "The Mamlûks of the Seljuks: Islam's Military Might at the Crossroads", Journal of the Royal Asiatic Society, (Third Series), VI/3 (November 1996), s.305-333.
- Ayönü, Yusuf, "Bizans İmparatoru Romanos Diogenis", Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras, (Haz: Mustafa Alican), Kronik Yay, İstanbul 2018.
- Bahadır, Gürhan, "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Bizans-Abbasi Sınırı", AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, XXVIII/46 (2009), s.163-178.
- Baştav, Şerif, "Attila ve Hunları", Makaleler, I (yay. haz. E. Semih Yalçın-Emine Erdoğan), Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- Bezer, Gülay Öğün, "Terken Hatun", DİA, XL, s.510.
- Bezer, Gülay Öğün, "Terken", DİA, XL, s.509.
- Bundârî, Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Üsra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, (Terc. Kıvamüddin Burslan), TTK Yay, Ankara 1999.
- Cahen, Claude, "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", (Çev. Zeynep Kerman), Türkiyat Mecmuası, XVII, s.77-100.
- Ceylan, Alpaslan, "Doğu Anadolu'da İlk Türk İzleri", XV. Türk Tarih Kongresi, I, Ankara 2010, s.215-232.
- Ceylan, Alpaslan, "Taştaki Türkleri Okumak", Türkiz Dergisi, VI/34, (Temmuz-Ağustos 2015), s.9-52.
- Cheynet, J. C., "Mantzikert: Un Désastre Militaire?", Byzantion, Vol. 50, No. 2 (1980), s.410-438.
- Çelik, Aydın, Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171), TTK Yay, Ankara 2018.
- Dirimtekin, Feridun, "Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer", Malazgirt Armağanı, TTK Yayınları, Ankara 1972.

- Ebû'l-Ferec, Ebû'l-Ferec Tarihi, I (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999.
- Ecer, Ahmet Vehbi, "Türkan Hatun", EÜİFD, sy. 6, Kayseri 1989, s.167-176.
- Emecen, Feridun M., Fetih ve Kıyamet 1453, İstanbul 2012.
- Eskikurt, Adnan-Mehmet Akif Ceylan, "Malazgirt Savaşı'nın Mevkii ve Cereyanı Üzerine", Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras, (Haz: Mustafa Alican), İstanbul 2018.
- Eyice, Semavi, Malazgirt Savaşı'nı Kaybeden IV. Romanos Diogenis, TTK Yay., Ankara 1971.
- Eymen Fuad Seyyid, "Fâtımîler", DİA, XII, s.228-237.
- Genç, Reşat, "Terken Hatun", Makaleler, II (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Uğur Ünal-Togay S.Birbudak), Ankara 2007.
- Genç, Reşat, "Terken", Makaleler, II (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Uğur Ünal-Togay S.Birbudak), Ankara 2007.
- Göksoy, İsmail Hakkı, "Hz. Peygamber'in Hükümdarlara Gönderdiği Davet Mektupları ve Önemi", II. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler- 20 Nisan 1999), Isparta 1999.
- Göksu, Erkan, Bilge Vezir Nizâmülmülk, İstanbul 2018.
- Günaşdı, Yavuz, "Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doyumlu Kaya Panoları", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD), 39, (Bahar 2016), s.391-407.
- Hillenbrand, Carole, Malazgirt Muharebesi: Türklerin Efsanesi İslam'ın Simgesi, (Çev: Mehmet Moralı) İstanbul 2015.
- Honigmann, Ernst, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, (Türkçe terc., Fikret Işıltan), İstanbul 1970.
- Hunkan, Ömer Soner, "1018 Anadolu (Rûm) Seferini Çağrı Bey Yönetimindeki Oğuzlar mı Gerçekleştirdi?", Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi, I/3 (Güz 2001), s.77-87.
- Hüseynî, Ahbârü'd-Devleti's-Selcûkıyye (Terc. Necati Lugal), TTK Yay., Ankara 1999.
- Ioannes Zonaras, Tarihlerin Özeti, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.
- İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, (Terc. Mehmet Keskin), İstanbul 1995.
- İbnü'l-Adîm, Biyografilerle Selçuklular Tarihi: Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb (Seçmeler), (Çeviri, notlar ve açıklamalar Ali Sevim), TTK Yay, Ankara 1989
- İbnü'l-Adîm, Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb, IV, (Tahkik Süheyl Zekkâr), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1988.
- İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi, X, (Trc. Abdülkerim Özaydın), İstanbul, ts.
- İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, Târîhu'l-Fârikî (nşr. Bedevî Abdüllatîf Avad), Kahire 1379/1959.
- Kaegi, Walter Emil, "The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia", Speculum, XXXIX/1 (Jan. 1964), s. 96-108.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihî Ehemmiyeti (1015-1021)", Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Malazgirt Muharebesi", İA, VII, s. 242-248.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", Türkiyat Mecmuası, XIII, 1958.
- Kafesoğlu, İbrahim, Selçuklu Tarihi, MEB Yay., İstanbul 1992.
- Kafesoğlu, İbrahim, Sultan Melikşah, İstanbul 1973.
- Kafesoğlu, İbrahim, Türk Millî Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.
- Karaarslan , Nasuhi Ünal, "Hamdânîler", DİA, XV, s.446-447.
- Karolidis, Pavlos, Romanos Diogenis İstanbul'a Yollar Açılırken, Çev: Kriton Dinçmen, İletişim Yay, İstanbul 1993.
- Kaya, Abdullah, "Doğudaki Roma'nın Bizanslaştığı Devir: I. Justinianos Dönemi", CÜ Sosyal Bilimler Dergisi, XXXVII/2 (Aralık 2013), s.17-40.
- Kazhdan, Alexander P., "Diogenes", The Oxford Dictionary of Byzantium, I, Oxford 1991.

- Kesik, Muharrem, 1071 Malazgirt, Timaş, İstanbul 2013.
- Kırzıoğlu, Fahreddin, "Selçukluların Anı'yı Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", SAD, II (1970).
- Kitapçı, Zekeriya, "Türkan Hatun ve Selçuklu Prenslerinin Mücadeleleri", TDTD, VI/62-63, İstanbul 1992.
- Koca, Salim, Malazgirt'ten Miryokefalon'a, Çorum 2003.
- Köymen, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I (Kuruluş Devri), TTK Yay., Ankara 2000.
- Köymen, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III (Alp Arslan ve Zamanı), TTK Yay., Ankara 2001.
- Köymen, Mehmet Altay, Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTK Yay., Ankara 1993.
- Kurat, Akdes Nimet, Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi, Ankara 1972.
- Laurent, J. "Rum (Anadolu) Sultanlığının Menşei ve Bizans", (Çev. Yaşar Yücel), Belleten, LII/202 (1988).
- Markham, Paul, "The Battle of Manzikert: Military Disaster or Political Failure?", [http://deremilitari.org/2013/09/the-battle-of-manzikert-military-disaster-or-political-failure/; http://faculty.uml.edu/ ethan_spanier/ Teaching/ documents/ TheBattleof Manzikert.pdf]
- Merçil, Erdoğan, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", XI. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, II, TTK Yay, Ankara 1994.
- Mikhael Attaleiates, Tarih, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Mikhail Psellos, Khronographia, (Yay. Haz. Işın Demirkent), TTK Yay., Ankara 1992.
- Mîrhând, Ravzatu's-Safâ (Tabaka-i Selçukiyye), (Terc. ve notlar: Erkan Göksu), TTK Yay., Ankara 2015.
- Muhammed Hamîdullah, İslâm Peygamberi, I, (Çev. Salih Tuğ), Ankara 2003.
- Muhammed Hamîdullah, Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu, (Terc. Mehmet Yazgan), İstanbul 1990.
- Nicolle, David, Malazgirt 1071, (Çev. Özgür Kolçak), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.
- Nikephoros Bryennios, Tarihin Özü, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Ocak, Ahmet, Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092), İstanbul 2002.
- Ortaylı, İlber, Son İmparatorluk Osmanlı, İstanbul 2006.
- Ostrogorsky, Georg, Bizans Devleti Tarihi (çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara 2011.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, TDAV Yay., İstanbul 1988.
- Özaydın, Abdülkerim, "Kavurd Bey", DİA, XXV, s.73-74.
- Özaydın, Abdülkerim, "Müstansır-Billâh el-Fâtımî", DİA, XXXII, s.119-121.
- Özgüdenli, Osman G., Selçuklular-Büyük Selçuklu Devleti Tarihi, I, İstanbul 2013.
- Piyadeoğlu, Cihan, "Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal", Türkiyat Mecmuası, 23, (Güz 2013), s.117-143.
- Piyadeoğlu, Cihan, Sultan Alp Arslan, Kronik Yay, İstanbul 2017.
- Reşîdüddin Fazlullah, Câmiu't-Tevârîh-Selçuklu Devleti (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk), (Haz. Erkan Göksu – H. Hüseyin Güneş), İstanbul 2010.
- Rasonyi, Laszlo, Tarihte Türklük, TKAE Yay., Ankara 1993.
- Sevim, Ali, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 430-485=1038-1092)", Makaleler, II (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Berikan Yay., Ankara 2005.

- Sevim, Ali, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", Makaleler, II, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Berikan Yay., Ankara 2005.
- Sevim, Ali, Malazgirt Meydan Savaşı, TTK Yay., Ankara 1971.
- Sevim, Ali, Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur, TTK Yay., Ankara 1990.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme Ali Sevim), TTK Yay, Ankara 2011.
- Smbat, Chronicle, (Trans.Robert Bedrosian), New Jersey 2005.
- Solmaz, Sefer, "Selçuklu Tarihini Derinden Etkileyen Bir Olay: Selçuklu-Yabgulu Mücadelesi", SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 35, (2014), s.545-575.
- Somuncuoğlu, Servet, Damgaların Göçü (Kurgan), İstanbul 2012.
- Somuncuoğlu, Servet, Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler, İstanbul 2011.
- Sümer, Faruk, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, IV, Ankara 1975.
- Sümer, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), TDAV Yay, İstanbul 1999.
- Sümer, Faruk-Ali Sevim, İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri), TTK Yay., Ankara 1988.
- Taşkın, Ünal, "Abbâsî Halifesi'nin Malazgirt Savaşı Duası", Malazgirt Zaferi Bin Yıllık Miras, (Haz: Mustafa Alican), İstanbul 2018, s.155-162.
- Togan, Zeki Velidi, "Hârizm", İA, V/1, s.240-257.
- Tufantoz, Abdurrahim, Ortaçağda Diyârbekir, Mervanoğulları (990-1085), Ankara 2005.
- Turan, Osman, "Türkan Değil Terken", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, I, 1944, s. 67-73.
- Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.
- Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.
- Tülücü, Süleyman, "Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümeleri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı.7, (1986), s.291-334.
- Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (92-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (trc. Hrant D. Andreasyan), TTK Yay., Ankara 2000.
- Ünalan, Sıddık-Hakan Öztürk, "Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla Yapmış Olduğu Diplomatik Münasebetlerin Evrensel Boyutu", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII/2, (2007).
- Üngör, İbrahim, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Kayalara Yazılan Türk Kültürü (Dereiçi Kaya Resimleri)", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD), 39, (Bahar 2016), s.357-370.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Avâsım", DİA, IV, s.111-112.
- Yıldız, Kaya, "Kutalmış Bey'in Anadolu'yu Fetih Çalışmaları ve İsyanı", Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3, (Yaz 2019), s.179-192.
- Yılmaz, Saim, Anadolu'da Abbasi-Bizans Mücadelesi (132-193/750-809), İstanbul 2015
- Yiğit, İsmail, "Tebük Gazvesi", DİA, XL, 228-230.